Van mens tot medemens

Deel 1. De mens

H.L.M. Smits

Malmberg Den Bosch

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/vanmenstotmedeme0000hlms

Van mens tot medemens

Grondbeginselen van psychologie en agogiek voor MHNO/MSPO en andere opleidingen

H.L.M. Smits

Deel 1. De mens. Een algemene verkenning van het menselijk gedrag

LSOB / NIG
Informatie- & documentatiecentrum
Postbus 220
3980 CE Bunnik
Tel. 03405 - 7 19 99

Malmberg Den Bosch.

B10394 A

ISBN 90 208 1851 1

© Malmberg
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor alle kwesties inzake het kopiëren zoals bedoeld in art. 16b en 17 van de Auteurswet 1912 (t.b.v. eigen oefening, studie, enz. en/of t.b.v. organisaties, instellingen, enz.) van een of meer pagina's gelieve men zich te wenden tot *Stichting Reprorecht*, Herengracht 257, Amsterdam.

Voorwoord

'Slechts vernieuwing kan behouden, achter raakt wie stil blijft staan.'
Potgieter

Enkele jaren geleden verscheen *Mens en medemens* als een algemeen elementair leerboek betreffende de grondbeginselen van de agogiek; het boek mocht in korte tijd een vijftal herdrukken beleven.
Thans hebben wij het boek in zijn geheel herschreven; een enquête van de uitgever onder de gebruikers van dit boek ontmoette veel respons en wij zijn dankbaar voor de vele positieve reacties en suggesties. We vertrouwen met deze uitgave te hebben voldaan aan de verschillende wensen betreffende de te behandelen onderwerpen en de wijze van verwerking van de stof.
Ten aanzien van de professionele hulpverlening zien wij drie aspecten: het bijbrengen van kennis en inzicht, het aankweken van sociale vaardigheden en attitudevorming.
Kennis en inzicht worden gevraagd met betrekking tot het gedrag van de mens als individu en als groepswezen, met betrekking tot de psychosomatische ontwikkeling van de mens en met betrekking tot de opvoeding van jonge mensen en de begeleiding van volwassenen en bejaarden, van zieken en gestoorden.
De *sociale vaardigheden* dienen de toekomstige beroepsbeoefenaar in staat te stellen functioneel en doelgericht te kunnen omgaan met mensen van alle leeftijden in velerlei situaties.
De *attitude* tenslotte moet uitgaan van aanvaarding en respect ten opzichte van de medemens en diens recht op zelfbeschikking; belangrijk hierbij zijn invoelingsvermogen, tact en verantwoordelijkheidsgevoel en het kunnen geven én wekken van vertrouwen.
Op de opleidingsschool voor MSPO 'Maria Christina' te Helmond geven wij aan de opleiding voor gezinsverzorgsters en de opleiding voor bejaardenverzorgenden de lessen opvoedkunde en psychologie. Collega Gerard Roggen verzorgt aan de beide genoemde opleidingen de lessen omgangskunde. Tegen de achtergrond van de tijdens de lessen opvoedkunde en psychologie behandelde onderwerpen ontwierp hij een aantal oefeningen in omgangskunde, die bijzonder goed aansloten bij de besproken onderwerpen. Deze oefeningen verschijnen thans bij dezelfde uitgever en vormen met *Van mens tot medemens* een op elkaar afgestemd geheel.
Van mens tot medemens wil vooral kennis en inzicht bijbrengen omtrent de onderwerpen uit psychologie en agogiek, die van belang zijn bij de professionele hulpverlening. De oefeningen in omgangskunde van collega Roggen hebben ten doel daarbij de gevraagde sociale vaardigheden aan te kweken. De attitudevorming moet naar onze mening tenslotte resulteren uit zowel kennis en inzicht én de oefeningen in het omgaan met anderen, als uit de door de leerlingen tijdens de stages opgedane ervaringen onder professionele begeleiding.

Didactische opzet

Vergeleken met vroegere drukken van *Mens en medemens* hebben wij zowel inhoudelijk als didactisch belangrijke veranderingen aangebracht.
Inhoudelijk: bepaalde onderwerpen vervielen of werden ingekort, andere werden uitgebreid en verdiept. Als nieuwe onderwerpen noemen we: mensbeeld - kindbeeld - zelfbeeld, interactie en communicatie, de psychische functies, identificatieprocessen, rolgedrag, enz.

Didactisch: de wijze van aanbieden van de stof is eveneens geheel herzien. Iedere les begint nu met een *verkenning:* een eerste aftasten van het onderwerp waarbij onderzocht wordt wat bij de leerlingen omtrent dit onderwerp al bekend is. De verkenning is dus een eerste oriëntatie op het onderwerp, waarbij de leerling vooral eigen ervaringen onderzoekt. Hierna wordt het *thema* gesteld: een korte weergave van het in deze les aan de orde komende onderwerp, een vooruitblik op de hierop volgende *informatie.* Het informatiegedeelte bespreekt het onderwerp in al zijn aspecten en biedt daarnaast een aantal verdiepingen, voorbeelden en verwijzingen die de informatie verduidelijken. Deze laatste uitbreidende teksten zijn in een kleiner corps over de volle breedte gezet. Daarna worden indien nodig de hoofdpunten van het besproken onderwerp schematisch *samengevat.* Na elke les volgen enkele *vragen,* als controle voor de leerling zelf; de discussievragen hebben als doel het op gang brengen van een groepsgesprek, het toetsen van eigen meningen aan die van anderen. De *filmwijzer* is bedoeld als een handreiking aan de docent in het vinden van geschikte films en diaseries, die het onderwerp nader belichten.
Opzettelijk worden in deze nieuwe opzet veel opdrachten gegeven om de leerling aan te zetten tot zelfwerkzaamheid, zélf zoeken, zélf denken. Deze opdrachten zijn verspreid door de lessen; daarom zou het een misvatting zijn om alleen het informatiegedeelte als 'leerstof' te beschouwen. De les als totaliteit, vanaf de eerste verkenning, is bedoeld als een leerproces.

Opbouw van deel 1, 'De mens'

De mens is een wezen dat een bepaald gedrag vertoont. Daarbij doet zich een aantal verschijnselen aan ons voor:

- Ons gedrag wordt beïnvloed door het *beeld* dat wij van de mens hebben:
  - ons mensbeeld,
  - ons kindbeeld,
  - ons zelfbeeld.

  (Kerngedachte: het hanteren van bepa
  'modellen' van de mens leidt tot eenzijdi
  den, tot een beperkte mensvisie en daar
  tot vooroordelen.)

- Ons gedrag wordt beïnvloed door onze *m*
  lijkheden als mens.
  (Afhankelijk van de psychische functies
  de individuele mens: zijn waarnemen,
  ken en intelligentie, gevoelens, zijn wil, e

- Ons gedrag is ten dele een *rol*-gedrag.
  (In voortdurende interactie en communi
  met de medemens.)

- Ons gedrag wordt beïnvloed door de *g*
  waarin wij verkeren.
  (En door groepsdynamische processen.)

- Ons gedrag is voortdurend in *ontwikke*
  (Door lichamelijke en geestelijke groei,
  opvoeding, door identificatieprocessen
  door talloze ervaringen.)

Deze gedachtengang kunnen wij als volg
menvatten:

Hieruit vloeien de vijf hoofdstukken van d
voort:
1 Mens en mensbeeld
2 Mens en mogelijkheden
3 Mens en gedrag
4 Mens en groep
5 Mens en ontwikkeling

De aansluitende deeltjes

Deel 1. De mens is dus te beschouwen als een basisboek, dat onderwerpen behandelt uit de algemene psychologie, uit de sociale psychologie en uit de ontwikkelingspsychologie.

Hierop sluiten vier deeltjes aan, die elk een speciaal terrein van de omgang met mensen behandelen:

deel 2 *De jonge mens*
Grondbeginselen van de opvoeding van kinderen

deel 3 *De bejaarde mens*
Grondbeginselen van de omgang met bejaarden

deel 4 *De zieke mens*
Grondbeginselen van de omgang met zieken

deel 5 *De gestoorde mens*
Grondbeginselen van de omgang met geestelijk gestoorden

Elk van deze deeltjes is afzonderlijk verkrijgbaar en sluit direct aan op het basisboek *De mens.*

Audiovisuele hulpmiddelen

Onder het hoofd 'Filmwijzer' geven wij per onderwerp enkele titels van hoofdfilms, korte films, diaseries, beeldstroken, fotomappen en geluidsbanden, die kunnen dienen ter verdieping van het behandelde onderwerp of die een bepaald thema kunnen inleiden of afronden.
We vermelden tevens enkele summiere gegevens betreffende de inhoud. Gebruikte afkortingen:

AD - Audiovisuele Dienst, J.W. Frisolaan 32, Naarden (02159 - 44165)
VNFI - Verenigde Filmdiensten, Steynlaan 8, Hilversum (035 - 17645)
POC - Projektie Onderwijs Centrale, Hoge Naarderweg 42, Hilversum (035 - 46101)
NCGV - Nat. Centrum voor Geestelijke Volksgezondheid, Wilhelminapark 23, Utrecht (030 - 517804)
SFW - Afd. Filmotheek, Hengeveldstraat 29, Utrecht (030 - 716816)
CEFA - Boomberglaan 12, Hilversum (035 - 13751/13752)
TFC - Arnhemsestraatweg 17, Velp (085 - 629188)
Gof - Gofilex, Hoofdstraat 39, Driebergen (03438 - 5644)
MP - Muusses N.V., Purmerend
VI - Veiligheids Instituut, Hobbemastraat 22, A'dam-Zuid (020 - 736414)

De hoofd- en korte films worden door de genoemde filmdiensten verhuurd; diaseries, beeldstroken, fotomappen en geluidsbanden dienen gekocht te worden.
Voor de gebruikers van deze methode in België: verhuur van hoofd- en korte films geschiedt als regel alleen binnen Nederland; voor inlichtingen omtrent in België beschikbare films kan men zich het best wenden tot:
CEDOC-film
Documentatiecentrum,
Cornet de Grezstraat 14
1030 Brussel

Wij hopen dat *Van mens tot medemens* in deze vernieuwde opzet zal beantwoorden aan de wensen van de gebruikers en de leerlingen kennis en vooral inzicht zal verschaffen omtrent de grondbeginselen van de agogiek: de omgang met de medemens.

Nuenen, voorjaar 1977.

Inhoud

Voorwoord, 5

Inleiding, 10

1 Mens en mensbeeld

1 *Wat is een mensbeeld?, 16*
Mensbeelden in het algemeen, 16
Open mensbeeld, 19
Gesloten mensbeeld, 19

2 *De menswetenschap, 21*
Mens en dier, 22
Mens en God, 24
Mens en beschaving, 25
Mens en opvoeding, 25

3 *Mensen volgens model?, 28*
Het gedragsmodel, 29
Het conflictmodel, 30
Het constructiemodel, 32
Het competitiemodel, 34
Het persoonsmodel, 34

4 *Mensbeeld en kind, 37*
Het kind in de oudheid, 37
Het kind in de middeleeuwen, 38
Het kind in de nieuwere tijd, 38
Het huidige kindbeeld, 41

2 Mens en mogelijkheden

5 *Gedragsleer of psychologie, 44*
Menselijk en dierlijk gedrag, 45
De mens: een persoon, 46
Zelfbeschouwing, 47
Observatie, 48
Interview, 49
Enquête, 49
Experiment, 49
Test, 50

6 *De psychische functies, 52*
Waarnemen, 53
Voorstellen, 55
Denken, 55
Gevoelens, 57
Motivatie en handelen, 58

7 *De mens en zijn I.Q., 60*
De intelligentietest, 60
Enkele testvoorbeelden, 61
Het I.Q., 61
Intelligentiegroepen, 62
Andere indelingen, 63
Voorzichtigheid geboden!, 63
Vormen van intelligentie, 65
Intelligentie en karakter, 68

3 Mens en gedrag

8 *Zelfbeeld en gedrag, 72*
Zelfbeeld of identiteit, 72
Hoe ontstaat ons zelfbeeld?, 73
Zelfbeeld en gedrag, 74
Veranderingen in het zelfbeeld, 76
Identiteitscrisis, 76

9 *Sociaal gedrag, 79*
Communicatie, 80
Eenzijdige en tweezijdige communicati
Communicatie en interactie, 82
Communicatiestoornis, 83

10 *Gedrag en 'rol', 85*
De sociale rol, 85
Formele en informele rollen, 87
Rolconflict, 87
Zelfbeeld en rol, 87

4 Mens en groep

11 *De mens in de groep, 92*
Groepsvorming, 93
Bewegingen binnen de groep, 94
Leiderschap en groep, 96

12 *De groep in de maatschappij, 98*
De groepsnormen, 100
Conformisme, 100
Non-conformisme, 102
Van groepsvorming tot subcultuur, 103
Het generatieconflict, 104

13 *Groep en groepsdwang, 106*
De groepsopinie, 107
Attitudes, 107
Vooroordelen, 108
Het dwingend karakter van de groep, 110
Beroepshouding of beroepsattitude, 113

14 *Het gezin als groep, 115*
Gezin en maatschappij, 116
Gezin en gezinsgrootte, 117
Gezin en omgeving, 117

5 Mens en ontwikkeling

15 *De speelfase, 122*
De baby, 125
De peuter, 128
De kleuter, 130
De eerste koppigheidsperiode, 132
Identiteit en identificatie, 133

16 *De leerfase, 135*
De 'vraagleeftijd', 137
De kleuterschool, 137
Schoolrijpheid, 138
De ontwikkeling van het denken, 138
Het spel, 140
Identificatieprocessen, 143
De tweede koppigheidsperiode, 143

17 *De rijpingsfase, 145*
Lichamelijke rijping, 146
Geestelijke rijping, 148
Puberteitstypen, 153
De adolescentie, 155
De identiteit van de adolescent, 155

18 *De volwassene, 158*
Volwassenheid, 158
Fasen van de volwassenheid, 161
De man, 162
De vrouw, 164
Verschillen tussen man en vrouw? 166

19 *De bejaarde, 169*
Lichamelijke veroudering, 170
Geestelijke veroudering, 171
Maatschappelijke situatie, 173
Materiële situatie, 174
Identiteitsproblemen bij de bejaarden, 174
Bejaardentypen, 175

Besluit, 178

Alfabetische begrippenlijst, 180

Inleiding

'De geest wordt rijk door wat hij ontvangt; het hart wordt rijk door wat het geeft.'
Victor Hugo

Verkenning

Woorden als *pedagogiek*, *pedagogisch* en *pedagoog* kom je in kranten en tijdschriften nogal eens tegen. Weet je, wat een pedagoog eigenlijk is en wat het vak pedagogiek inhoudt? Bij welke soorten opleidingen wordt pedagogiek bv. gegeven?

Probeer samen met je groep een antwoord geven op de volgende vragen:
- Wat betekent pedagogiek?
- Voor welke opleidingen zal dit vak vooral e belangrijk onderdeel zijn?
- Voor welke beroepen leiden die opleiding op, denk je?

Informatie

Bij de Grieken, enkele honderden jaren voor Christus, gingen alleen de zoons van rijken naar school. (Wat de meisjes moesten weten voor hun latere leven, leerden thuis in de huiselijke opvoeding: koken, voor de kleding zorgen, enz. De zoons van armen, van de slaven, gingen zéker niet naar school: dat was een voorrecht voor rijken.)
Voor het leren schrijven werd een houten plank gebruikt, die met was bestre werd, zodat je er met een ijzeren stift in kon griffen. Was de plank volgeschreven, kon je met een doek de was weer gladstrijken en opnieuw beginnen. Natuur moest na een paar schrijfoefeningen nieuwe was op de schrijfplank gebracht w den.
Als de zoon van zo'n rijke Griek naar school ging, werd hij begeleid door een slaaf voor hem de schrijfplank, de stift en een buideltje was droeg; meestal een oude sl die voor zware arbeid niet meer te gebruiken was. Aangezien het de gewoonte w dat de slaaf in de school bij de lessen aanwezig bleef om zijn jonge meester van di te zijn als er nieuwe was op de schrijfplank gedaan moest worden, stak hij tensl ook heel wat van de lessen op en kon hij na verloop van tijd ook lezen en schrijven. hij dan later de jongere zoons van zijn rijke heer naar school moest begeleiden, hij ze ook al bij hun schrijfoefeningen helpen en ze een beetje les geven; van kn werd hij dus bevorderd tot hulponderwijzer.
Voor zo'n slaaf hadden de Grieken een naam:
'pais' betekent: kind of knaap;
'agogos' betekent: begeleider.
Hieruit ontstond ons woord *pedagoog:* een paidagogos of pedagoog was dus oorsp kelijk een knapenbegeleider; later werd de naam gebruikt voor een opvoeder in algemeen.

Een pedagoog houdt zich dus bezig met de opvoeding van jonge mensen.
Nu weten we allemaal, dat niet alleen het kind leiding en vorming nodig heeft, maar dat ook de volwassene in zijn leven nog vaak behoefte heeft aan hulpverlening, begeleiding of vorming. Natuurlijk kunnen we dan niet meer spreken van opvoeding. Daarom heeft men voor de begeleiding en vorming van volwassenen een ander woord uit het Grieks gevormd:
'anèr' betekent: man;
'agogos' betekent weer: begeleider.
Door samentrekking ontstaat het woord *andragoog:* iemand die zich bezighoudt met volwassenen en die deze helpt bij hun persoonlijke of maatschappelijke moeilijkheden of die hen begeleidt op weg naar verdere vorming.
Maar zelfs de bejaarde heeft nog de hulp van anderen nodig, bij zijn lichamelijke verzorging, zijn geestelijke begeleiding en in maatschappelijk opzicht. Ook voor dit werk hebben we een woord uit het Grieks gevormd:
'geroon' betekent: grijsaard;
'agogos' betekent weer: begeleider.
Door samenvoeging ontstaat het woord *gerontagoog:* iemand die in het bijzonder het welzijn van de bejaarden behartigt.

Als we dit samenvatten, zien we dus drie vormen van hulpverlening aan de ander:

- *Pedagogie:* het vormen van de jonge, onvolwassen mens, om deze te helpen zelfstandig zijn levensdoel te bereiken;
- *Andragogie:* het begeleiden en vormen van de volwassen man of vrouw, die in persoonlijke of maatschappelijke moeilijkheden verkeert of die verdere vorming nodig heeft;
- *Gerontagogie:* het begeleiden en behartigen van de geestelijke en maatschappelijke belangen van de bejaarde.

Van deze drie bovenstaande woorden zal het woord pedagogie je wel bekend zijn. In de dagelijkse omgangstaal hoor je al gauw woorden als: pedagogisch, onpedagogisch, enz. De beide andere woorden zijn veel minder algemeen bekend en eigenlijk vinden we het ook niet zo belangrijk, dat je de woorden andragogie en gerontagogie kent. Je kunt ze eenvoudig vervangen door bv. volwassenenbegeleiding en bejaardenzorg.
Toch hebben we je de drie woorden willen laten zien; alle drie vormen van hulpverlening aan anderen zijn gevormd van het Griekse woord 'agogos' of begeleider. Dat vind je in de uitgangen van de drie woorden terug: ze eindigen alle drie op -agogie.
Daarom worden de drie vormen van begeleiding en vorming van anderen in één woord samengevat als: *agogie.*
Agogie is dus de begeleiding en vorming van mensen, het opvoeden, vormen en helpen van anderen, die daartoe zélf niet in staat zijn.
Het kenmerkende is dus, dat agogie altijd betekent, dat we met *mensen* bezig zijn: met de jonge mens (pedagogie), met de volwassen mens (andragogie) of met de bejaarde mens (gerontagogie). Het kenmerkende is ook, dat die andere mens dus in een toestand verkeert, waarin *hulp of begeleiding* van de medemens noodzakelijk is.
Agogie betekent dus altijd: ingrijpen, sturen in het leven van een ander; met andere woorden in het leven van de ander veranderingen aanbrengen, die leiden tot verbetering van de bestaande toestand, omdat die ander daartoe zélf niet bij machte is. In de agogie is dus altijd sprake van een actie (agogische actie) of van arbeid (agogische arbeid), waarbij twee partijen betrokken zijn. Aan de ene kant staat de *agoog:* degene, die de leiding heeft in de actie; aan de andere kant zouden we kunnen spreken van de *cliënt:* de klant, die de hulp nodig heeft.

De cliënt kan een kind zijn, dat opgevoed moet worden: dan is de agoog een *pedagoog*. De cliënt kan een volwassene zijn, die hulp en leiding nodig heeft: dan is de agoog een *andragoog*. Tenslotte kan de cliënt een bejaarde zijn, wiens belangen behartigd moeten wor den: dan is de agoog een *gerontagoog*.

Samenvatting

Neem het onderstaande schema over in j schrift en vul het in:

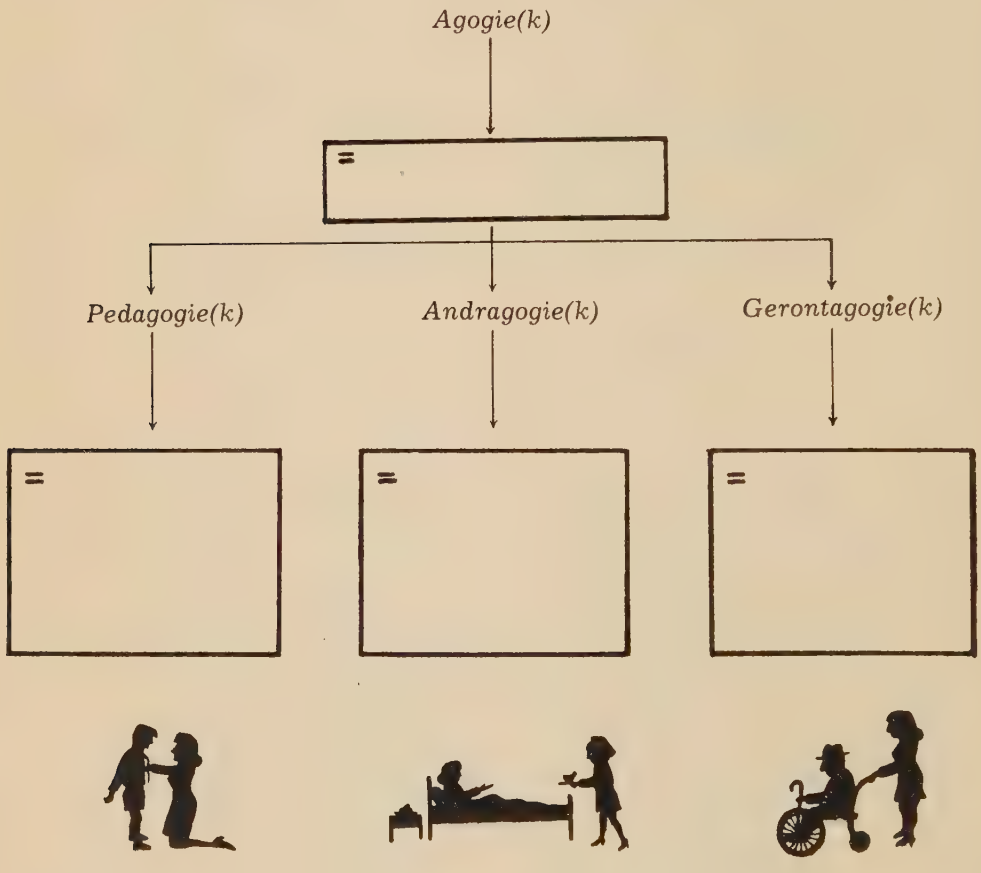

Slotopmerking

We onderscheiden *agogie* en *agogiek:*

- *agogie* (pedagogie, andragogie, gerontagogie) is de *praktijk* van de begeleiding, hulpverlening en vorming;
- *agogiek* (pedagogiek, enz.) is de *theorie* van deze begeleiding en hulpverlening.

Indeling

'Van mens tot medemens' wil dus aan de ene kant mensenkennis bijbrengen en aan de andere kant met mensen leren omgaan. Daarom zullen alle hoofdstukken van dit eerste deel én van de volgende deeltjes de *mens* tot onderwerp hebben:

1 *De mens*
   Mens en mensbeeld
   Mens en mogelijkheden
   Mens en gedrag
   Mens en groep
   Mens en ontwikkeling
2 *De jonge mens*
3 *De bejaarde mens*
4 *De zieke mens*
5 *De gestoorde mens*

Vragen

1 Hoe verklaar je het woord *pedagogiek?*
2 Wat is het werkterrein van de andragoog?
3 Wat is het werk van een gerontagoog?
4 Geef een korte omschrijving van het begrip *agogie(k)*
5 Welke mensen of groepen van mensen kunnen de cliënten zijn?

Discussievraag

Werkt een agoog altijd maar met één cliënt tegelijk?
Probeer met je groep voorbeelden te vinden van hulpverleningsprocessen tussen:
een agoog - groep cliënten
een agoog - een cliënt
groep agogen - een cliënt

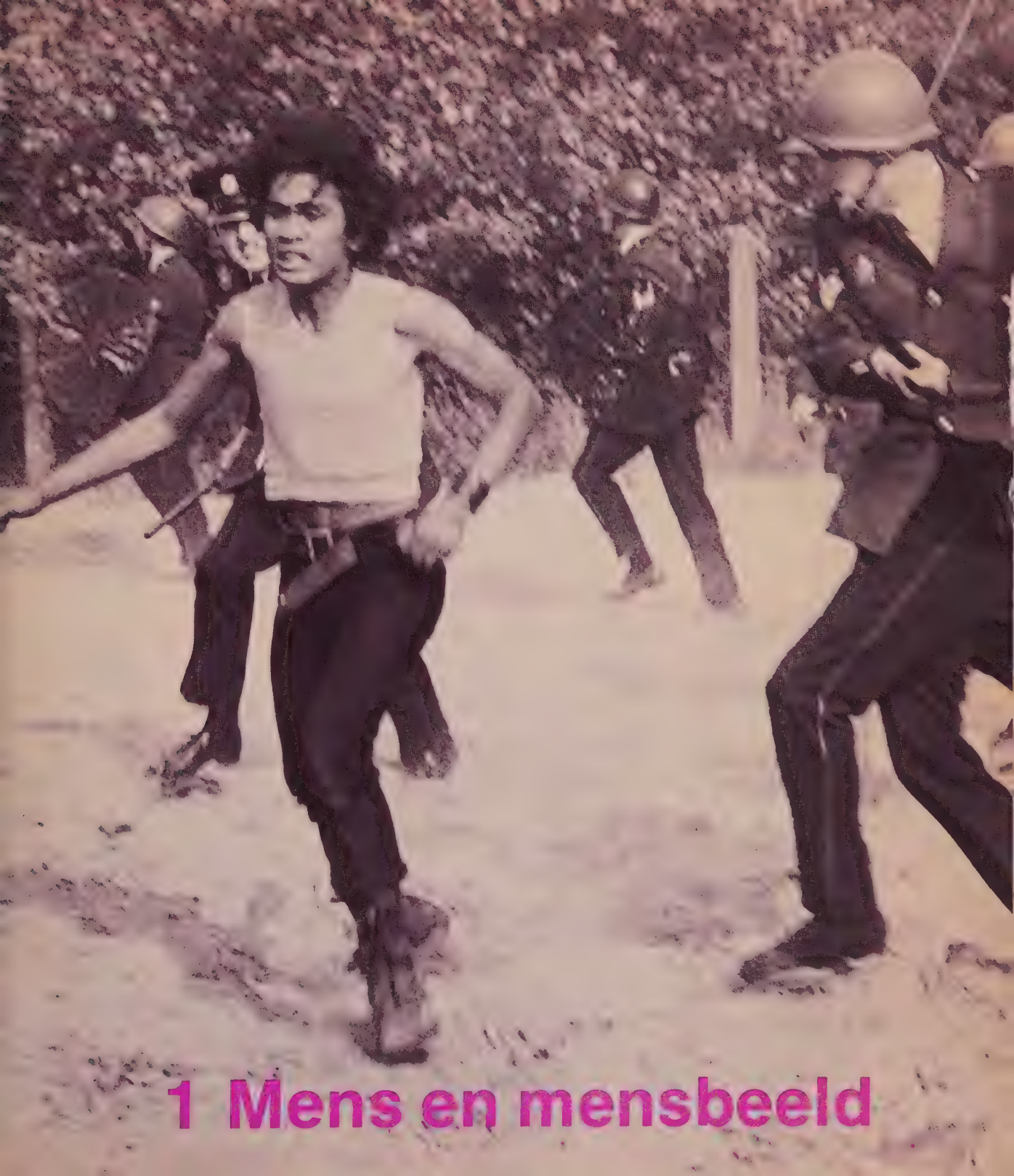

1 Mens en mensbeeld

1 Wat is een mensbeeld?

'Er zijn tijdperken waarin de openbare mening de slechtste van alle meningen is.'
Nicholas Chamfort (1741-1794)

Verkenning

Archie Bunker (uit de tv.-serie 'All in the family') scheldt zijn schoonzoon Mike Stivic, van Poolse afkomst, behalve voor gehaktbal ('meathead') nogal eens uit voor 'Polak'. Verder heeft hij het altijd over spaghettivreters, nikkers, enz.
Zijn er niet veel Archie Bunkers in onze samenleving?
Schrijf in je schrift eens groepen van mensen op waar we in ons eigen landje vaak neerbuigend of zelfs vijandig over horen spreken. Zet er ook bij wat naar jouw mening de reden daarvan is.

Thema

We hebben allemaal een *mensbeeld*, een bepaald idee over de mens. Dat mensbeeld is voor velen dikwijls een maatstaf: zó moet de mens zijn en niet anders. Degenen die beantwoorden aan ons mensbeeld accepteren we: daar willen we best mee omgaan. Maar allerlei groepen van mensen, die om de een of andere reden niet aan ons mensbeeld beantwoorden, verwerpen we: daar willen we niets mee te maken hebben (want die zijn anders en daarom minder dan wij).
Die verwerping zit vaak in de huidkleur, in de godsdienst van die ander, in zijn uiterlijk (haardracht bv.), in zijn afkomst of 'stand' of in zijn levenswijze.

Vind je, dat we overdrijven? Probeer dan met je groep eens vast te stellen, hoe er in jullie omgeving (gezin, woonplaats, vriendenkring) gesproken en geoordeeld wordt over:
- negers/kleurlingen,
- homofielen,
- jongens met lang haar,
- woonwagenbewoners,
- ongehuwden die samenwonen,
- werklozen,
- gastarbeiders.

Schrijf je bevindingen in je schrift.

Opdracht

Luister met je groep naar de LP 'Vroeger of later' van Robert Long, speciaal naar nummer 2 van de A-kant: 'Mien'.
Schrijf in je schrift welke groepen medemensen hier op een 'Archie Bunker-manier' worden veroordeeld.

Informatie

Ons mensbeeld geeft richting aan ons denken en handelen, het beïnvloedt onze houding tegenover onze medemensen. Volgens ons mensbeeld voeden we onze kinderen op, kiezen we onze vrienden en wijzen misschien andere mensen af... namelijk de mensen, die niet aan ons mensbeeld beantwoorden.
Mensbeelden zijn al zo oud als de wereld:
- Al in het oude Egypte werd, lang voor de geboorte van Christus, in een schooltekst (een opvoedkundige tekst dus!) over een domme leerling gezegd: 'Ban hem zo snel mogelijk uit je omgeving, stoot hem neer in de dienende klasse'! De dienende klasse, dat waren de werkers, de slaven; geen volwaardige mensen!
- Een andere uitspraak: Jezus Sirach zei al in 185 voor Chr., dat alle mensen natuurlijk wel gelijk waren maar... 'Wees toch maar blij, dat je niet geboren bent als een handwerker of

een boer. Want wie zou wijs kunnen worden, die de ploeg hanteert?'
Uit beide voorbeelden blijkt een mensbeeld, waarin de werkende mens een flinke trap lager staat als mens dan de gestudeerde mens. Plato, een beroemde Griekse wijsgeer uit de tijd voor Christus, onderscheidde de mensen in drie groepen: de wijsgeren, de soldaten en de handwerkers, ofwel: 'de herders, de honden en het vee...'
Van de Griek Aelianus stamt de uitspraak, dat zelfs de dieren het verschil tussen de 'hogere' en de 'lagere' mensen kennen: want de tempelhonden hadden de gewoonte tegen de Grieken te kwispelstaarten en tegen de 'barbaren' te blaffen!

Misschien vind je, dat we onze voorbeelden uit wel erg lang vervlogen tijden halen toen de mensen nog erg primitieve ideeën hadden en de wetenschap de mens nog niet zo wijs en doordacht in zijn oordeel had gemaakt als nú het geval is.
Kijk dan eens naar het voorbeeld hieronder. Dit is een mensbeeld uit een berucht geworden tijdperk in de Duitse geschiedenis van de laatste tijd. In diezelfde tijd liepen in ons land Nederlanders met een grote gele Davidster op hun borst, omdat zij als joden niet pasten in het toenmalige mensbeeld. Anne Frank en 104.000 andere Nederlandse joden betaalden daarvoor met hun leven in de gaskamers van Auschwitz, Buchenwald en Dachau.

Een voorbeeld uit 1943

'Hoe het de Russen of de Tsjechen gaat, laat ons volkomen onverschillig. Wat in die volken aanwezig is aan het goede bloed van onze soort(!) zullen wij naar ons toe halen, door zonodig hun kinderen te roven en bij ons op te voeden. Of andere volkeren in welvaart leven ofwel verrekken van de honger interesseert ons alleen maar in zoverre, dat wij hen nodig hebben als slaven voor onze cultuur. Of bij de bouw van een tankgracht tienduizend Russische vrouwen van uitputting omvallen of niet interesseert ons alleen maar in zoverre die tankgracht voor Duitsland klaargekomen is.'
(De Duitse SS-leider Himmler op 4 oktober 1943 tijdens een rede te Posen, een rede waarin hij de volkeren van Midden- en Oost-Europa meermalen 'mensdieren' noemde.)

eder agogisch handelen heeft te maken met en mensbeeld. Agogie is immers: dienstverlening aan anderen, hulpverlening aan de medemens. Maar wanneer we ons met die medemens illen bezighouden, moet ons een *mensbeeld* oor ogen staan: wat willen we met die mens beeiken?

Vanneer we een kind opvoeden dienen we een uidelijk mensbeeld voor ogen te hebben: wat noet het doel van onze opvoeding zijn, tot welk nens-zijn willen we dit kind opvoeden? Goed, ve willen opvoeden tot volwassenheid; maar olwassenheid is immers: volledig mens-zijn? Vanneer we met volwassenen en bejaarden mgaan, wanneer we die willen begeleiden, noeten we hen volledig in hun eigen waarden ccepteren. We moeten hun mens-zijn respeceren, ook wanneer zij in welk opzicht dan ook nders zijn dan wij.

Ve kunnen een onderscheid maken tussen een *pen* en een *gesloten* mensbeeld:

- *Open mensbeeld*

Een mensbeeld dat beweeglijk en elastisch is; een mensbeeld waarin we iedere medemens in zijn eigen waarde laten en in zijn eigenheid accepteren; een mensbeeld waarin plaats is voor allen ongeacht ras, geloof of stand, politieke overtuiging of levensstijl en waarbij geen onderscheid gemaakt wordt tussen jong en oud, man of vrouw, enz.

- *Gesloten mensbeeld*

Een mensbeeld waarin alleen plaats is voor mensen, die beantwoorden aan onze eigen opvattingen; een mensbeeld waarbij we bepaalde groepen medemensen buitensluiten of op een lagere trap plaatsen (zoals we zagen in de voorbeelden uit het oude Egypte, bij Jezus Sirach en bij Plato en in onze tijd bij Himmler en verder bij iedereen die praat over langharig werkschuw tuig, schooiers, nikkers, enz.)

Vragen

1 Wat verstaan we onder een *mensbeeld?*
2 Kun je een voorbeeld geven van een mensbeeld uit vroegere tijden? En uit de moderne geschiedenis?
3 Wat bedoelen we met een *gesloten* mensbeeld?
4 En hoe zou je een *open* mensbeeld willen omschrijven?
5 Hoe moet ons mensbeeld zijn, zeker als agoog?

Discussievraag

Een bejaardenverzorgster zegt tegen het hoofd van de afdeling: 'Ik heb hem (haar) maar een uurtje in de zon gezet.'
Wat bedoelt ze eigenlijk? En welk mensbeeld kun je hierachter ontdekken?

Filmwijzer

Wanneer het mogelijk is zou je met je groep in de klas een van de onderstaande films moeten zien en naderhand bespreken:

- *'Discussie gesloten' - VNFI*
  Documentaire film, kleur, 45 min (Zuid-Afrika).
  In Z.-Afrika leven 3 miljoen blanken, 15 miljoen zwarten en 1 miljoen kleurlingen. De 15 miljoen zwarten hebben geen stem in het parlement; de regering besteedt jaarlijks £ 73 aan ieder blank kind en slecht £ 7 per jaar aan ieder zwart kind. Dit is de in geld uitgedrukte consequentie van een mensopvatting (mensbeeld), die men de naam 'apartheidspolitiek' heeft gegeven.
- *'Contact' - VNFI*
  Speelfilm, zwartwit, 7 min (Engeland).
  Neger en blanke, samen in cel, leren elkaar gaandeweg accepteren.
- *'Alle Turken heten Ali' - VNFI*
  Speelfilm, kleur, 90 min (W.-Duitsland) 18 jaar.
  Eenzame weduwe van 50 jaar trouwt met Marokkaanse gastarbeider en wordt geconfronteerd met onbegrip en vooroordelen. De bekende film van de Westduitse regisseur Rainer Werner Fassbinder.
- *'Kom er voor uit!' - VNFI*
  Documentaire film, kleur, 27 min (Engeland).
  Twee Engelse meisjes, die verliefd zijn op elkaar, zoeken openlijke erkenning voor het feit dat zij 'anders zijn'. Maar bij hun poging om via de radio publiciteit te krijgen stuiten zij op vele weerstanden: op angst in hun eigen groep en op onbegrip bij hun werkgevers. Op pijnlijke wijze ervaren zij, dat zij niet beantwoorden aan het 'mensbeeld', zoals dat algemeen aanvaard wordt.
- *'Bertus of Achmed' - VNFI*
  Documentaire film, kleur, 30 min (Nederland).
  De film gaat in op de vraag: worden buitenlandse werknemers in Nederland gediscrimineerd?
- *'Eindstation Apartheid' - VNFI*
  Documentaire film, zwart-wit, 26 min (Engeland).
  Deze Engelse film 'Dumping Grounds' van Jeremy Wallington toont een schrijnend beeld van Zuidafrikaanse zwarten in de zogenaamde Bantoe-reservaten.

2 De menswetenschap

'Ken uzelf.'
(Opschrift op de tempel van Delphi in het oude Griekenland)

Verkenning

n het verhaal hieronder komt duidelijk naar voren dat de mens van zichzelf al heel vroeg het idee had, dat hij iets heel bijzonders was, een heel ander wezen dan bv. de dieren.
n het christelijke scheppingsverhaal maakte God eerst de aarde, de zon, de maan en de sterren. Daarna kwam de planten- en de dierenweeld. Toen, de zesde dag, nam hij aarde en vormde daaruit de mens, 'naar zijn eigen beeld en gelijkenis' en hij gaf de mens de gehele aarde met alle dieren om daarover te heersen.
Ook al een heel aparte plaats dus voor de mens n de schepping: als een wezen dat verheven is boven en onderscheiden van alle andere levende wezens.

Opdracht

Probeer met je groep eigenschappen van de mens te vinden, die typisch menselijk zijn en die de mens op die aparte trap plaatsen. Zet je bevindingen in je schrift.

In het scheppingsverhaal van de oude Inca's (in lang vervlogen tijden een zeer beschaafd volk in Zuid-Amerika) probeerden de goden tot driemaal toe de mens te scheppen. De eerste maal gebruikten ze leem, maar het resultaat was een erg dom en onhandig schepsel, dat ze daarom gauw vernietigden.
Bij de tweede poging namen ze hout, maar ook dit werd geen succes: de houten mens was erg bruut en boosaardig, zodat ze ook deze exemplaren moesten vernietigen. Er wisten er echter een paar in de bossen te ontsnappen: dat werden de apen.
De derde keer maakten ze een mens uit deeg en die deegmensen waren erg knap, listig zelfs. Zij zijn de mensen, waar wij volgens dit scheppingsverhaal van afstammen.

Discussievraag

Mag je zeggen dat de mens als het ware een 'hogere diersoort' is? M.a.w.: dat de mens een dier is met nog een aantal extra-eigenschappen er bovenop?
Of vind je dat de mens een geheel eigen plaats inneemt en dus inderdaad een heel 'apart wezen' is?

Thema

De kernvraag is dus: wat is het kenmerkende van de mens? Waaruit bestaat het typisch menselijke van de mens?
Is hij een diersoort die op een hoger trapje gekomen is en zo ja, wat houdt dat 'hogere' dan in? Is de mens een robot die we naar believen kunnen programmeren, waar we naar wens goede eigenschappen in kunnen aanbrengen en ongewenste eigenschappen uit kunnen weghalen?
Aangezien mensbeeld en agogiek duidelijk samengaan, willen we ons op de volgende bladzijden gaan bezighouden met de *menswetenschap.*

We hebben gezien dat de mens al heel vroeg in zijn geschiedenis begonnen is zich rekenschap te geven van zijn bestaan. De kernvraag daarbij was steeds: *wat is nu het typisch menselijke?* Uit de beantwoording van deze vraag zijn de verschillende mensbeelden naar voren gekomen. Ook de uitvinding van het menselijk schrift wijst in deze richting: namelijk dat de mens het verleden wilde vasthouden, dat hij het de moeite waard vond om dingen vast te leggen en te bewaren voor de vorming van toekomstige mensen. Langzamerhand begon de mens zich ook meer systematisch te bezinnen op zijn menszijn. Wijsgeren ontwierpen en beschreven mensbeelden, waarin ze hun opvattingen omtrent het kenmerkende van de mens weergaven. Natuurlijk dachten de wijsgeren in de verschillende tijdperken van de geschiedenis steeds anders over het mens-zijn en over de taak en de opdracht van de mens in de wereld.

Informatie

Mens en dier

De mens is duidelijk te onderscheiden van het dier. Dat betekent niet, dat de mens het in alle opzichten van het dier wint, want dikwijls heeft hij bij een aantal dieren een achterstand wat betreft slimheid en kracht. Toch zagen veel geleerden in de vorige eeuw de mens als de laatste, hoogste trap van de grote reeks levende wezens. Men ontwierp dus toen het mensbeeld niet vanuit de mens, maar vanuit het dier. De mens was als het ware het meest volmaakte dier, direct boven de aap.
In de twintigste eeuw zijn we echter gaan inzien, dat je de mens niet in de eerste plaats vanuit het dier moet proberen te begrijpen. De mens is 'mens', dat wil zeggen: heeft een geheel eigen wezen en bedoeling in de wereld.
Het dier wordt geleid door zijn *instinct*, de mens is vrij in het nemen van beslissingen. Het dier 'moet'. (Het móet handelen volgens zijn natuur en zijn instinct). De mens kan tegen zijn aandriften in handelen, hij kan 'nee' zeggen.
Maar niet alleen in het instinct verschilt de mens van het dier. Voor het dier is ook de *omgeving* waarin het leeft anders dan voor de mens. Het dier kan alleen leven in zijn eigen woonwereld, zijn eigen leefmilieu. Wat daarbuiten ligt 'ziet' hij als het ware niet, het valt buiten zijn gezichtsveld. Een dier merkt alleen op wat past bij zijn instinct, of anders gezegd: hij ziet alleen wat hij kent.
De mens daarentegen kan zijn omgeving veranderen; hij kan zijn omgeving aanpassen aan zichzelf, ten dele naar zijn hand zetten.

Daarom zijn proeven met dieren, om daardoor de mens beter te begrijpen, gevaarlijk voor het vormen van een juist mensbeeld: men komt dan namelijk gemakkelijk in de verleiding om de ervaringen met dieren op de mens over te brengen.
Men heeft proeven met honden genomen (Pavlov, zie blz. 29) en met kippen in de ren (om te zien hoe een bepaalde gemeenschap ontstaat). Voor onderzoekingen op het gebied van de intelligentie laat men katten een 'problem-box' (een probleemdoos) openmaken, of apen bananen naar zich toe halen.
De vraag is echter, of je de resultaten van zo'n onderzoek zonder meer op mensen mag toepassen: de mens is immers een 'apart' wezen, géén dier van een hogere soort.

Mens en God

In onze westerse wereld is het godsdienstige mensbeeld vooral tot ontwikkeling gekomen in het joodse en in het christelijke geloof. Hierbij gaat men uit van een mensbeeld, geschapen 'naar Gods beeld en gelijkenis'. De mens heeft dus in deze opvatting een heel aparte plaats onder alle levende wezens, omdat hij een 'evenbeeld' van God is. Dat betekent echter niet, dat hij gelijk is aan God.
Het gelijk willen zijn aan God is juist de aanleiding geweest tot de zondeval van de mens en in dit mensbeeld komt dus een nieuw mensbegrip aan de orde: de *zondigheid* van de mens. De mens die van nature zondig is, kan alleen door God verlost worden: de mens is zélf tot verlossing van zichzelf niet in staat. De mens moet volgens Gods geboden leven en dát is meteen de zin van zijn leven: het uitvoeren van Gods geboden.

De opvattingen omtrent de verhouding tussen de mens en God heeft in de geschiedenis tot vaak heel sterk uiteenlopende opvattingen geleid, zoals we in de tekst onderaan deze pagina kunnen lezen.
Dit is echter meer een kwestie van: op welke onderdelen leg je nu speciaal de nadruk? Het belangrijkste is in de verhouding mens - God een *mensbeeld*, waarbij de mens uit zichzelf machteloos is. Slechts de genade (de verlossing door God) kan hem tot zijn eindbestemming brengen: het eeuwig leven.

In de 17e eeuw probeerde Calvijn in Genève een soort christelijke heilstaat te stichten, waarbij alle kwaad zou worden uitgebannen. Er was een strenge censuur op allerlei 'wereldse' zaken zoals boeken, schouwburg, dansen, enz.
In dezelfde tijd liet een andere beroemd geworden pedagoog, de bisschop Comenius, de kinderen echter rustig naar de schouwburg gaan.

Mens en beschaving

De menselijke beschaving is het resultaat van een eeuwenlange groei die nog altijd doorgaat, want de mens is een zich steeds verder ontwikkelend wezen.
Wanneer we dus de mens willen leren kennen moeten we ook het verleden bestuderen. In dat verleden wordt de menselijke beschavingsgeschiedenis duidelijk.
Wanneer we bv. onze Nederlandse beschaving vergelijken met de beschaving van een volk op een eiland in de Stille Zuidzee, dan zien we dat een bepaald mensbeeld heel sterk afhankelijk is van de *cultuur* waarin de mens is opgegroeid. Het woord 'cultuur' zouden we kunnen vertalen met: beschaving (het Latijnse 'cultura animi' betekent eigenlijk letterlijk: verzorging van de ziel). Tot de cultuur van een land of van een volk behoort bv.: de bouwkunst, de letterkunde, de dichtkunst, de schilder- en de beeldhouwkunst, de muziek, enz. De cultuur is dus het beschavingspeil, waarop een volk staat. Aan onze (historisch gegroeide) cultuur ontlenen we ook onze leefgewoonten én, zoals gezegd, ons mensbeeld. Een duidelijk voorbeeld daarvan vind je hieronder.

In ons westerse mensbeeld worden bv. bepaalde bezigheden en hoedanigheden aan de man toegekend, terwijl andere zaken typisch tot het rijk van de vrouw behoren. Maar we kijken daarbij niet verder dan onze neus lang is, namelijk niet verder dan ons eigen mensbeeld. Er zijn volkeren, waar huishoudelijk werk of spelen met de kinderen juist tot de voorrechten van de man behoort!

Mens en opvoeding

Opvoeding behoort tot het wezen van de mens: dat wil zeggen dat de mens opvoedt en dat ook hijzelf is opgevoed door anderen.
We kunnen ons daarbij afvragen: wat betekent opvoeding voor de mens? Wat betekent: opvoeder zijn? Wat betekent: opgevoed worden? Wie zijn de opvoeders (de ouders of bv. de staat? Hier krijgen we meteen al weer met een mensbeeld te maken; zie als voorbeeld de opvoeding bij de Spartanen, blz. 38).
In de komende lessen komen bovenstaande vragen nog uitgebreid aan de orde.

Samenvatting

We willen deze eerste gedachten over de mensbeelden besluiten met een belangrijke slotopmerking: geen enkele denkrichting heeft het recht om te zeggen, dat zij *alleen het enige zinnige mensbeeld geeft.* Uit de verschillende richtingen sámen komt pas de gehele mens naar voren. Samen hebben deze menswetenschappen onze kennis omtrent de mens verrijkt.

- Zolang we in het algemeen de vraag stellen: 'Wat is de mens eigenlijk?' kunnen we spreken van de *wijsgerige* richting in de menswetenschap. De vragen zijn dan van algemene aard: wat is het bijzondere van de mens? Waardoor onderscheidt hij zich van de andere levende wezens? Wat is het wezen van de mens? Enz.
- Kijken we vooral naar de lichamelijkheid en het biologisch organisme van de mens, dan spreken we van de *biologische* richting in de menswetenschap.
- Houden we ons bezig met de mens in zijn verhouding tot God, dan noemen we dat de *religieuze* richting.
- Richten we onze aandacht vooral op de cultuur die de mens geschapen heeft (bouwkunst, dichtkunst, schilderkunst, muziek, woonvormen, kleding, enz.), dan houden we ons bezig met de *culturele* richting.
- Bekijken we de mens vooral in verband met zijn opvoeding, dan is er sprake van de *pedagogische* richting in de menswetenschap.

Opdracht

Hoe worden de genoemde denkrichtingen in de menswetenschap hieronder voorgesteld? Noteer ze in je schrift.

Vragen

1 Wat versta je onder: *menswetenschap?*
2 Kun je enkele denkrichtingen uit de menswetenschap noemen?
3 Is de mens een 'hogere' diersoort?
4. Waardoor onderscheidt de mens zich van het dier?
5 Noem eens enkele kenmerken van het menszijn uit de *religieuze* richting in de menswetenschap.
6 Waarmee houdt de *culturele* richting in de menswetenschap zich bezig?

Discussievraag

Zoek samen met de groep eens naar eigenschappen, die 'typisch mannelijk' of 'typisch vrouwelijk' genoemd worden.
Bespreek daarna, of die eigenschappen inderdaad wel zo typisch zijn of dat ze meer bepaald worden door gewoonten (en dus in andere delen van de wereld wel eens heel anders ervaren zouden kunnen worden).

Filmwijzer

Enkele films om in klasseverband te bekijken en daarna te bespreken:

- *'Mensen in meervoud' - VNFI*
  Documentaire film, kleur, 15 min (Canada).
  De mens in velerlei verschijningsvorm, gepresenteerd in multiscreen.
- *'Evolutie' - VNFI*
  Tekenfilm, kleur, 10 min (Canada).
  Het begrip evolutie in beeld gebracht.
- *'The body' - VNFI*
  Documentaire film, kleur, 107 min. (Engeland).
  De film behandelt de gehele levenscyclus van de mens. De regisseur beperkt zich overigens niet tot de biologie van het menselijk lichaam, maar legt ook verbindingen met de maatschappelijke situatie waarin het lichaam van de mens functioneert. Het lichaam wordt geconfronteerd met problemen als welvaart en armoede, huisvesting, mechanisatie, ouderdom, invaliditeit en rassendiscriminatie.
- *'Vrouwen geven repliek' - VNFI*
  Documentaire film, kleur, 8 min (Frankrijk).
  De Franse televisie vroeg aan verschillende vrouwelijke cineasten, wat het voor hen betekende om vrouw te zijn. In deze film geeft Agnes Varda haar visie.

3 Mensen volgens model?

'Waarom mocht ik toch nooit op de kettingen voor de Voorhout zitten schommelen? Ik wou het zo graag. Ik was toch ook een kind!'
Koningin Wilhelmina (kort voor haar dood)

Verkenning

Sommige ouders hebben modelkinderen (of ze denken dat tenminste). Andere ouders proberen hun kinderen tot modelkinderen op te voeden. Het model is dan het ideaalbeeld dat bereikt moet worden.
Kijk nu eens naar het citaat boven deze les en naar de twee voorbeelden hieronder.
Zie je daarin een aanwijzing dat koningin Wilhelmina in haar jeugd werd grootgebracht volgens een bepaald 'model'? En hoe zag dat model er dan uit?
Kun je nog meer voorbeelden bedenken van opvoeden volgens een vooropgezet model?
Hoe denk je daar over?

Opdracht

Probeer eens in het kort weer te geven wat bedoeld wordt met:
- een modelkind,
- een modelsoldaat,
- een modelechtgenoot,
- een modelleerling.

Twee momentopnamen uit de jeugd van koningin Wilhelmina

'Ze zal een jaar of zeven geweest zijn. Opeens kwam er een grote Sint-Bernhardshond aan... ook het prinsesje wilde even blijven staan kijken (tijdens een stadswandeling) en ze draaide zich al om naar die prachtige Sint-Bernhardshond... maar toen nam een van de hofdames haar hoofdje tussen haar handen en wees haar dat ze niet rechts, noch links, maar recht voor zich uit moest kijken...'

'Zij mag naar het strand. Ze trekt haar witte handschoen uit. De hofdame schrikt zich ongelukkig: stel je voor dat Hare Majesteit ook een fort gaat bouwen! Een blik als een doodvonnis. De witte handschoen gaat weer aan...'
Dr. L. de Jong: 'Het koninkrijk der Nederlanden', deel 2

Thema

In de vliegtuigindustrie werkt men met modellen, waarmee men proeven neemt in windtunnels. Architecten werken met blauwdrukken, stedebouwkundigen maken soms eerst een maquette (een verkleind model).
De vraag is: mogen we op deze manier over mensen praten? Voeden we kinderen op en vormen we mensen, óf proberen we robots te maken?
In de pedagogiek en in de andragogiek wordt echter inderdaad met 'modellen' gewerkt, met ideaalbeelden, met mensbeelden dus. Daarom worden in het onderstaande enkele modellen besproken: 'modellen' van de mens.
Tevoren willen we echter al enige bezwaren noemen, die aan het werken met modellen verbonden zijn. Ten eerste bindt het de opvoeder van tevoren aan een bepaald patroon, het beperkt dus zijn vrijheid van handelen. Ten tweede beperkt het model vaak het beeld van de mens, zodat slechts enkele eigenschappen alle nadruk gaan krijgen.
Toch mogen bij een bespreking van de verschillende mensbeelden enkele mensmodellen niet ontbreken. We bespreken hieronder achtereenvolgens: het gedragsmodel, het conflictmodel, het constructiemodel, het competitiemodel en het persoonsmodel.

Informatie

Het gedragsmodel

In dit mensmodel gaat men uit van het standpunt, dat het gedrag van de mens het resultaat is van een leerproces, met andere woorden: de ontwikkeling van de mens is geen kwestie van natuurlijke groei, maar van *léren*. En dat leren is: *inprenten door herhaling*.
Hieronder zie je, hoe de Rus Pavlov enkele tientallen jaren geleden proeven nam met dieren. Van het dier naar de mens was een kleine stap: de resultaten bereikt met dieren worden dus toegepast op de mens.
Wanneer je, bv. op de school, het leren goed organiseert kun je het kind alles leren. Daarvoor heb je *'teaching-machines'* nodig (onderwijsmachines, zoals de tv., film, geluidsbanden, videorecorder, enz). De leerstof wordt in kleine onderdelen gesplitst, waarbij de stof in moeilijkheid opklimt.
De vraag is hier niet, of je een beter mens wordt door datgene wat je leert: men leert het kind datgene wat zakelijk en nuttig is. Die nuttigheid hangt dan natuurlijk af van de samenlevingsvorm, de maatschappij waarin je leeft. Daarom is het gedragsmodel een *gesloten* model!
Bij het gedragsmodel doet men nagenoeg geen beroep op plichtsgevoel, idealen en principes. Men voedt met dit systeem eenvormige mensen op, mensen waarbij creativiteit en originaliteit niet op de voorgrond komen. Bovendien is er bij dit model in wezen geen verschil tussen het opvoeden van kinderen of het vormen van volwassenen. (Ze worden allen met hetzelfde gezinswasmiddel, met dezelfde witmaker behandeld.)

De Russische geleerde Pavlov nam in het begin van deze eeuw een aantal proeven met dieren. Wanneer een hond honger heeft kwijlt hij bij het zien van eten. Pavlov liet nu steeds een belletje rinkelen wanneer de hond te eten kreeg. Tenslotte liep de hond het water uit de mond wanneer hij het belletje hoorde, ook als er geen eten was. De hond had dit geleerd door eindeloze herhaling.
Pavlovs tweede ontdekking was, dat de hond datgene wat hij geleerd heeft ook weer kan afleren: door grote vermoeidheid, angst of gewoon na verloop van tijd. Je kunt dan met een nieuw programma beginnen: bv. de hond het verschil leren tussen een driehoek en een cirkel (bij het tonen van een driehoek: eten; bij een cirkel: niets. Tenslotte zal het dier het weer 'geleerd' hebben: hij gaat kwijlen bij het zien van de driehoek).

Het conflictmodel

Conflict betekent: *botsing.*
We spreken bv. over generatieconflict (de botsing tussen de oudere en de jongere generatie), het conflict tussen vooruitstrevenden en behoudzuchtigen, tussen 'links' en 'rechts' in de politiek, tussen werkgevers en werknemers, tussen soldaten en legerleiding, studenten en hun professoren, tussen demonstranten en politiemensen.

Met conflict bedoelen we hier niét de botsing tussen twee mensen door haat, jaloezie of concurrentiestrijd. In het conflictmodel als mensbeeld bedoelen we de botsing tussen twee tegenstrijdige systemen, tussen twee tegenovergestelde opvattingen. Voorbeeld: het conflict tussen diegenen die in kerk en godsdienstige beleving nieuwe vormen willen aanbrengen én diegenen die de oude, traditionele vormen willen vasthouden.
Door het conflict ontstaan nieuwe opvattingen, anders gezegd: uit de botsing van de meningen kunnen nieuwe frisse ideeën ontstaan. Wanneer er geen conflict is, verstart de maatschappij: er is dan geen vernieuwing, geen verandering, de ideeën raken vastgeroest. Die neiging tot verstarring kenmerkt elke maatschappijvorm; maar wanneer dan kleine groepen met nieuwe ideeën, nieuwe idealen en wensen komen wordt de maatschappij wakker geschud. Er komt weer beweging in het starre geheel en een gezonde maatschappij moet deze spanningen kunnen verdragen. Spanning staat tegenover zelfgenoegzaamheid, de wens om 'met rust gelaten te worden'. De maatschappij leeft juist van de onderlinge spanningen.

In onze tijd wordt steeds meer naar het conflictmodel gegrepen. We zien overal 'prikacties', actiegroepen, bezettingen van fabrieken, openbare gebouwen en universiteiten en andere buitenparlementaire acties (acties buiten de gewone wetgeving om). Er worden woningen gekraakt en het verkeer wordt geblokkeerd. We kennen kritische leraren, kritische artsen en in het algemeen een kritische maatschappijbeschouwing. In veel gevallen worden door het gebruik van het conflictmodel inderdaad gezondere maatschappijvormen bereikt, bv. een doorbreking van het aloude starre patroon van rolverdeling tussen man en vrouw.

Het werken met een conflictmodel is echter iets anders dan het scheppen van conflicten. Het conflictmodel moet dus met voorzichtigheid gehanteerd worden, omdat de grens naar terreur en dwingelandij anders snel overschreden wordt.
Wie het conflictmodel hanteert, moet zich ervan bewust zijn, dat het alleen binnen een *democratische samenleving* kan worden gebruikt. Men dient binnen de regels van het maatschappelijk spel te blijven. Het gevolg is anders een nieuwe dictatuur, een verschuiving van de tirannie naar de andere kant van de weegschaal.

We kennen in onze tijd allerlei 'harde acties' en vooral in de laatste jaren neemt hun aantal voortdurend toe. Boycot, sabotage, bomaanslagen (de IRA in Ierland en Engeland), commandoacties (Palestijnse vliegtuigkapers en kibboetz-overvallers), moordaanslagen (de Baader/Meinhofgroep in Duitsland): dit zijn allemaal conflictmodellen, die in terreur zijn vervallen.
Waar ligt bij het conflictmodel de grens?

Het constructiemodel

Constructie betekent letterlijk: iets bouwen, iets samenstellen. Bij het constructiemodel is er dus sprake van een wetenschappelijk bedacht systeem, waardoor we de 'ideale' mens kunnen vormen (construeren).
In de 19e eeuw schreef de Amerikaan Thoreau een boek, dat 'Walden' heette. Daarin beschreef hij, hoe hij enkele jaren in een zelfgebouwde hut aan een meer in Massachusetts (USA) woonde. Hij verbouwde zijn eigen voedsel en probeerde zijn levensbehoeften tot de meest noodzakelijke te beperken.
In deze eeuw schreef een andere Amerikaan, Skinner, een boek dat hij *Walden Two* noemde. Daarin beschrijft hij een groep van ongeveer 1000 mensen, die in een commune leven en aan landbouw doen. Er is radio en tv. in de commune, maar verder leeft men afgescheiden van de buitenwereld, in de natuur. Er zijn van bovenaf strenge regels opgelegd, waaraan iedereen zich te houden heeft.
Skinner werkt met twee lijsten: de eerste lijst vermeldt gewenste eigenschappen, de tweede minder gewenste hoedanigheden van de mens. Aan de hand van deze twee lijsten gaat hij nu 'mensen maken', dat wil zeggen: de goede eigenschappen intrainen, de slechte hoedanigheden uittrainen, afleren. Hieraan komen de reeds eerder genoemde 'teaching machines' en zorgvuldig geprogrammeerde instructie te pas. Als resultaat krijgen we mensen, die 'happy', informed, skillful, well behaved and productive' zijn ofwel: gelukkig, ontwikkeld, vakbekwaam, van goed gedrag en produktief!

Opvoeden is bij Skinner dus: trainen. Dat gaat erg snel: met 16 jaar is de mens volwassen, gereed voor het huwelijk en voor de taak in de commune. Hij kent geen problemen en geen conflicten. De erfelijkheid speelt helemaal geen rol, want de samenleving maakt immers de mens!

Nogmaals: *Walden Two* is een boek, het droombeeld van Skinner is nog nergens ter wereld een feit geworden.

Het mensbeeld van Skinner is naar onze mening geen beeld van een mens. De mens van Skinner kent geen leed, heeft daar ook geen aandacht voor. Er komen geen werkelijk grote mannen en vrouwen in *Walden Two* voor, de mens is daar een doorsneemens, doodernstig, vervelend zelfs. Iedere handeling is voorgeschreven (opnieuw: voor iedereen dezelfde witmaker).

Tot het wezen van de mens behoort, dat hij kan *kiezen*. De mens van Skinner kiest echter niet, hij leeft onder de strenge dictatuur van de communeleider (de commune wordt naar de inzichten van Skinner zelfs met geweld in stand gehouden).
Eigenlijk wordt in dit systeem de mens van zijn mens-zijn teruggebracht naar het peil van het dier: van het kiezen en de vrije wil gaat hij in zekere zin terug naar het *instinctgedrag van het dier* (het als een 'automaat' reageren op prikkels, als een volmaakt afgericht dier).

De commune wordt als een ideaalbeeld beschreven. De kinderen zijn 'angels' (engeltjes) en misdaad, dronkenschap en jaloezie zijn er onbekende zaken. Eigen bezit kent men er niet. Het is dus een droombeeld van de volmaakte mens in een volmaakte wereld.
Skinner beschrijft, hoe je die volmaakte mens 'maakt' (construeert). Het recept vermeldt o.a.: gedwongen eenvoud, afschaffen van persoonlijke eigendom, dwang tot werken én een aantal wetenschappelijke technieken. Hij noemt dit zelfs 'engineering' (waarin je het woord 'ingenieur' herkent). Geen opvoeders dus, maar gedragsingenieurs.

Let wel: *Walden Two* van Skinner is een boek, geen werkelijk bestaande commune. In Nederland werd het voorbeeld van Thoreau wél in de werkelijkheid nagevolgd: Aan het eind van de vorige eeuw stichtte de schrijver Frederik van Eeden in Bussum een commune, die eveneens 'Walden' heette.
De commune bestond van 1894-1907, dus een halve eeuw vóór *Walden Two* van Skinner (dat in 1948 verscheen).
De Nederlandse commune werd geen langdurig succes (ruim 10 jaar). Critici maakten van de naam 'Walden' het volgende spottende zinnetje: 'Waar Allen Luieren Daar Eet Niemand'.

Het constructiemodel geeft, evenals het gedragsmodel, een *gesloten* mensbeeld: de inhoud van het leerprogramma wordt helemaal vastgesteld door een bepaalde achtergrondgedachte. Godsdienst, zelfopvoeding, werken aan jezelf, persoonlijke keuze worden zonder meer overboord gezet. Dan houdt de mens op een 'apart' wezen te zijn.

Het competitiemodel

Competitie betekent: wedstrijd, wedijver. We gebruiken het woord dagelijks in de sport: de voetbalcompetitie, enz.
Onze maatschappij is een competitiemaatschappij. Mevrouw Jansen heeft een nieuwe bontmantel en nu wil haar buurvrouw er ook een: ze is toch zeker niets minder dan 'dat mens van hiernaast'?
Competitie zien we op de fabriek en op kantoor: wie maakt er promotie? Competitie zien we tussen zakenmensen (concurrentie) en ook tussen kinderen onderling bestaat veel wedijver. De school maakt er intens gebruik van: wie het mooist geschreven heeft krijgt een plaatje, of een stempeltje in zijn schrift.

De school is uiteraard een instelling voor persoonsvorming. De ouders (én veel leerkrachten) letten echter dikwijls meer op het behalen van diploma's, want dat geeft de kinderen later toegang tot hogere maatschappelijke posities. Daarom komen er vaak bijlessen aan te pas, veel hulp van de ouders thuis en dikwijls veel straf. ('Tot het volgende rapport geen voetballen meer; eerst die 5 voor Frans eraf!')

Door het competitiemodel wordt er vaak te weinig aandacht geschonken aan het eigenlijke kind-zijn. Bij veel kinderen wordt de jeugd beheerst door cijfers, rapporten en diploma's. Er wordt dan alleen gelet op wat nuttig is voor later.
Het competitiemodel in de vorming van de mens behoort dus ook tot de *gesloten* modellen: het sluit belangrijke kanten van het kind-zijn uit. Mensen (ook kinderen) worden in het competitiemodel tegen elkaar opgezet, het vervreemdt de mensen van elkaar.
Een gezonde competitie kan stimulerend op het kind werken. De grens naar overmatige competitie wordt echter gemakkelijk overschreden (zoals we ook in de sport zien: bv. de toenemende spelverruwing in het Europacup-voetbal). Er dient evenwicht te zijn in de vorming van de mens: de wedijver moet samen met, niet ten koste van anderen gaan.

Het persoonsmodel

Als dé grote ontdekking van de menswetenschap in de 20e eeuw mag wel gelden: *de mens als persoon.* Dat betekent, dat we het eigenlijke mens-zijn hebben ontdekt: het mens-zijn, zoals dat vooral naar voren komt in de ontmoeting met de medemens.
Het persoonsmodel gaat uit van de *totale mens*, zonder één van zijn mogelijkheden uit te sluiten of te veronachtzamen. Het persoonsmodel omvat dus naast al datgene wat aan te leren valt, ook begrippen als: creativiteit, originaliteit, godsdienst, de vrije keuzemogelijkheid van de wil, enz.

Ouders brengen op allerlei manieren de drang tot competitie op hun kinderen over:
- 'Kijk eens naar het rapport van je broer: allemaal zevens en achten!'
- 'Je wilt toch zeker verder komen, Geert; je moet iets wórden, jongen!'
- 'Je vader heeft er vroeger ook hard voor moeten werken!'

Kun je zelf nog meer voorbeelden bedenken?

Het Latijnse woord 'persona' betekende: masker. Hiermee werd het masker bedoeld dat een toneelspeler droeg. Dat masker sloeg uiteraard op de rol die hij speelde (edel of boosaardig bijvoorbeeld).
Bij ieder karakter, rechtschapen of laaghartig, hoorden typische maskers waarmee het karakter werd aangegeven. Later ging men het woord 'persoon' gebruiken voor de gehele persoon.
Het woord persoon zegt nu dus iets over het wezen van de mens.

Samenvatting

Wanneer we terugkijken naar de besproken mensmodellen dan zien we, dat ze alle (behalve het persoonsmodel) een bepaalde eenzijdigheid hebben.

- Het *gedragsmodel* gaat vooral uit van het uiterlijk waarneembare en meetbare gedrag. Het bepaalt zich verder tot datgene, wat zakelijk en nuttig is.
- Het *conflictmodel* bepaalt zich tot één vorm van verandering van mens en maatschappij, namelijk door het conflict, de botsing. Er zijn ook nog andere mogelijkheden!
- Het *constructiemodel* beperkt zich tot het africhten van de mens. De weloverwogen keuze van die mens valt weg, hij wordt een automaat.
- Het *competitiemodel* beperkt zich tot de wedijver (op zich binnen bepaalde grenzen niet verkeerd). Het geeft echter wel een eenzijdig mensbeeld: aan het eigenlijke kindzijn wordt bijvoorbeeld voorbijgegaan.
- Daarom menen we, dat van alle besproken mensmodellen het *persoonsmodel* het meest past in deze moderne tijd, omdat dit het meest veelzijdige mensbeeld geeft. Het persoonsmodel is een open model, omdat het ruimte laat voor alle benaderingen.

Vragen

1 Kun je enkele mensmodellen noemen?
2 Hoe ziet men in het *gedragsmodel* de mens?
3 Heb je kritiek op het gedragsmodel? Waarom?
4 Wat verstaan we onder het *conflict*model?
5 Vind je, dat men bij het kiezen voor het conflictmodel het *overleg*model kan overslaan?
6 Is te werk gaan volgens het conflictmodel hetzelfde als het scheppen van conflicten?
7 Vertel iets over de ideeën van Skinner.
8 Hoe denk je over het *constructie*model?
9 Heb je in je eigen schoolervaring iets ondervonden van het zgn. *competitie*model?
10 Waar gaat het *persoons*model van uit?
11 Wat is het verschil tussen het persoonsmodel en de andere besproken modellen?
12 Welk model lijkt je het meest in overeenstemming met het wezen van het agogisch werken met medemensen?

Discussievragen

- Zie je een commune als *Walden Two* in de werkelijkheid te verwezenlijken?
- Probeer met je groep voorbeelden te vinden (actuele én uit de geschiedenis), waarin het hanteren van het conflictmodel tot verbetering van bestaande situaties heeft geleid.

- *'Hoe krijgen we lieve kinderen?' - VNFI*
  Tekenfilm, kleur, 10 min (Tsjechoslowakije).
  Experimenteren met geautomatiseerde kinderen. Zijn ze gehoorzaam? Humoristische film over kinderen volgens een 'constructiemodel', half-automatische kinderen die zingen op bevel.
- *'De zak' - VNFI*
  Poppenfilm, kleur, 10 min (Polen).
  De zak, symbool van de dictatuur, regeert met brute hand. De zeemlap wordt tot symbool van de onderdrukten. Via het conflictmodel wordt de zak met behulp van alle anderen verslagen en in het begin is er vrijheid. Maar de steeds groter wordende zeemlap gaat zich de allures van een nieuwe dictator aanmeten. Elke opstand kan de kiem voor een nieuwe onderdrukking in zich meedragen...

4 Mensbeeld en kind

'Kinderen zijn als dronkaards, vrolijk en onbewust huppelen ze door het leven.'
Maarten Luther (1483-1546)

Verkenning

Welk kindbeeld spreekt uit de volgende uitlatingen?
'Wie zijn zoon liefheeft, spaart de roede niet.'
'Onze Peter naar de lts? Geen denken aan! De onzen gaan in ieder geval naar de mavo of de havo...'
'Meester, ik vind het niet goed dat Jantje naast dat woonwagenkind zit. Daar leert hij geen goeds van...'
'Mijn kinderen zullen het later beter krijgen dan ik.'
Kun je zelf nog een uitlating bedenken?

Discussievraag

Bespreek met je groep, of ouders in hun opvoeding en toekomstdromen ook van een bepaald mensbeeld uitgaan.
Probeer voorbeelden van zulke mensbeelden (in dit geval: kindbeelden) te vinden.

Thema

We hebben in het voorgaande verschillende mensbeelden en modellen van de mens besproken. In deze les willen we onze aandacht op het kind richten en gaan zien, hoe het beeld van het kind zich in de loop van de eeuwen ontwikkelde. We kunnen slechts typerende voorbeelden geven.
In ieder geval zal hieruit duidelijk worden, dat men in de verschillende tijdperken van de geschiedenis anders tegen het kind heeft aangekeken. Iedere eeuw had zijn *eigen kijk op het kind* en zijn antwoord op de vraag, hoe met kinderen moet worden omgegaan. Met andere woorden: ieder tijdperk had zijn eigen mensbeeld en daaraan vastgekoppeld *zijn eigen kindbeeld.*

Informatie

Het kind in de oudheid

In het oude Egypte, Israël of Rome had men voor kinderen als zodanig eigenlijk weinig interesse. In Israël waren bv. de oude joodse rabbijnen van mening, dat kinderen niet in het paradijs konden komen. Ze rekenden alle onvolwassenen, mét idioten, imbecielen en doofstommen, tot één groep. Wanneer een vader of een leraar ambtshalve een kind doodsloeg (!) ging hij vrijuit.

Onvolwaardige of ongewenste kinderen werden in de oudheid te vondeling gelegd, bij de Spartanen in het Taygetusgebergte, in Rome op de vuilnishopen van de stad. Deftige Romeinse dames gaven elkaar soms kinderen cadeau (maar dan moesten die er wél snoezig uitzien).

Christus spreekt in diezelfde tijd een heel andere taal! Hij stelt de volwassenen het kind ten voorbeeld: 'Als ge niet wordt als kinderen zult ge het rijk der hemelen niet binnengaan.' Hij heeft ze ook graag om zich heen: 'Laat de kleintjes tot mij komen!'
In deze zin begint de *ontdekking van het kind* bij Jezus van Nazareth.

In Sparta (een deel van Griekenland, ongeveer 900 jaar voor Christus) werd een pasgeboren kind meteen na de geboorte onderzocht door de 'ouderlingen'. Werd het kind te zwak bevonden dan werd het terzijde gelegd om te sterven. Goedgekeurde jongemannen werden, na enkele jaren door de moeder te zijn grootgebracht, uit het gezin gehaald en onder de hoede van de gemeenschap gesteld. Van hun zevende tot hun achttiende jaar doorliepen ze een harde leerschool: hun jeugdige leven was streng gereglementeerd, zoals in een kazerne. Onder alle weersomstandigheden liepen de jongens blootsvoets en ze mochten nooit meer dan één kledingstuk dragen. Ze kregen eenvoudige kost en een hard bed, waarvoor ze zelf de biezen bij de rivier moesten gaan snijden. Iedere dag oefenden ze in gymnastiek en sporten als zwemmen en jagen. Ze moesten lijfstraffen kunnen ondergaan zonder een spier van hun gezicht te vertrekken.

Bij het altaar in het heiligdom van de godin Artemis lieten 18-jarige jongemannen zich met zwepen afranselen en de erepalm was voor degene die de meeste klappen in ontvangst had genomen zonder iets van zijn pijn te laten merken!

In het bovenstaande Spartaanse voorbeeld zie je, dat kinderen dus belangrijk waren met het oog op de toekomst: je kon ze opleiden tot flinke soldaten. Dit was dus geen belangstelling om het kind zélf, alleen om wat het kind later *voor de staat* kon gaan betekenen.

Het kind in de middeleeuwen

In de christelijke middeleeuwen getuigde het kindbeeld niet van veel begrip voor het kind. Het kind werd vooral gewaardeerd als voorbeeld van heiligheid en vroomheid. Er zijn uit die tijd talrijke verhalen en levensbeschrijvingen in omloop waarin verteld wordt, hoe de bekende heiligen in hun jeugd al niet graag speelden (ze waren al 'onthecht' aan het aardse). Ze leerden of mediteerden graag en spraken verder geen onvertogen woord!
Voor een goed begrip: we spreken hier niet over het gewone volkskind, dat meestal al jong een leven van hard werken tegemoet ging. Maar het geeft wel een ideaalbeeld dat toen veel voorkwam en dat beslist onkinderlijk was.

Het kind in de nieuwere tijd

In de 18e en de 19e eeuw verdwenen de kinderen als heiligen uit de literatuur, maar het kindbeeld bleef onkinderlijk. De schoolboeken (leesboeken voor de jeugd) stonden vol met voorbeelden van lieve brave Hendriken; deze verhalen waren bedoeld als voorbeeld voor het kind.

De brave Hendrik gaat altijd graag naar school, zijn spelen is leren en hij kan nauwelijks het ogenblik afwachten, waarop hij een nuttig lid van de maatschappij kan worden. Hij ruilt zijn hoepel en priktol al jong voor boeken, hij streeft naar wijsheid en begeert niets liever dan te wandelen op het pad der deugd.

Bekijk eens een schilderij van enkele honderden jaren geleden en let eens op de kinderen: is het je wel eens opgevallen, hoe ouwelijk die er meestal uitzien? Op een familieschilderij is het vaak moeilijk om de leeftijd van de kinderen te schatten. Dit lijkt dus een aanwijzing, dat men het eigene van het kind nog niet ontdekt had.

Met straffen was men niet mals: alle slechte neigingen moesten met harde hand uit het kind worden geranseld!
Het wereldrecord voor alle tijden is waarschijnlijk in handen van een schoolmeester uit de 18e eeuw in Zwaben (Duitsland), die 51 jaar voor de klas stond en een boekhouding bijhield van zijn straffen.
Zijn boekhouding vermeldt:
1.212.004 keer geslagen, waaronder 800.000 keer voor het niet kennen van Latijnse woorden en 76.000 keer voor het niet kennen van bijbelteksten. Hij kende 3.000 uitdrukkingen om kinderen uit te schelden (2/3 ontleend aan het gangbare Duits, 1/3 van eigen vinding: een creatief man!)
Hierbij komen dan nog de bonken op het hoofd (meer dan 1.100.000 keer) en het laten knielen op erwten of een driehoekig stuk hout.

NEGENTIENDE DRUK

f 0.40

De meisjes stonden soms in een nogal kwaad daglicht: een Franse opvoeder (Fénelon, 1687) schreef, dat meisjes op een lager peil staan dan jongens; en verder meende hij, dat alle zedenbederf, wetsverkrachting, gemene listen en zelfs bloedige oorlogen veroorzaakt worden door de 'buitensporigheden van de vrouw'!

Op de kuisheid van het meisje werd streng gelet: nog in het begin van deze eeuw was het de meisjes in het Maagdenhuis in Amsterdam verboden om met poppen te spelen 'omdat dit de zinnelijkheid kon stimuleren'!

Moeten we het verleden zo zwart afschilderen? Er waren natuurlijk ook andere denkbeelden en menselijker opvoeders. Comenius (we noemden hem al eerder) had een voor zijn tijd bijzonder menselijke kijk op het kind en wat Luther betreft: zie het citaat boven deze les. Hij bedoelt ermee, dat kinderen onschuldig zijn en daarom zijn ze zorgeloos en vol vertrouwen.

Het huidige kindbeeld

In de 20e eeuw is men tot de overtuiging gekomen, dat de jeugdperiode niet alleen maar beschouwd moet worden als een tijd van voorbereiding op de volwassenheid: de periode van het kind-zijn, van de jeugd, heeft ook een *betekenis op zichzelf.* Het is een periode van nog vrijblijvend en zorgeloos in het leven kunnen staan, spelend en zich verwonderend om de dingen rondom, beschut en behoed in een veilige omgeving.
De jeugdperiode is een vorm van mens-zijn, die men niet zomaar straffeloos kan overslaan. Men kan deze periode zelfs niet inkorten zonder dat schade wordt toegebracht aan het mens-zijn in zijn geheel; misschien wel onherstelbare schade.
De periode van de jeugd is wezenlijk een andere levensperiode dan de volwassenheid. De oudere mens benadert de dingen in het leven meer met zijn denkend *verstand,* de jeugdige meer met zijn *gevoelens.* De volwassene leeft in een werkelijkheid die zakelijk is, het kind is in zijn wereld bezig met zorgeloze dingen, ondoordacht, zonder verplichting, probleemloos.
Het kind leeft in fantasieën en geeft in zijn fantasie zijn eigen betekenis aan de dingen, zoals in het *spel.* Vooral voor het jongere kind is het hele leven een spel; het oudere kind bevindt zich al meer op de drempel van de volwassenheid.

Nog een opmerking tot slot: het is niet juist wanneer alle spel en alle activiteiten van de jeugd door de volwassenen (de opvoeders) in handen genomen worden, geleid worden. Er moet voor het kind gelegenheid overblijven voor het eigen vrije spel: de kans om zélf te experimenteren en eigen initiatief te ontplooien.

Vragen

1 Geef enkele voorbeelden van het kindbeeld in de oudheid.
2 Vertel iets over het kind in de middeleeuwen.
3 Hoe veranderde het kindbeeld in de 18e en 19e eeuw?
4 Wat was in dit opzicht dé ontdekking van de 20e eeuw?
5 Waarom is de jeugdperiode een wezenlijk andere periode dan de volwassenheid?
6 Was Christus in zijn tijd conservatief of progressief?

Discussievraag

Waarom zou het zo belangrijk zijn, dat wij als opvoeders niet alle spelactiviteiten van het kind zélf proberen te leiden en te organiseren?

Filmwijzer

- *'Kinderspel' - POC*
  35 zwart-wit- en 27 kleurendia's, serie 8.
- *'Kinderen spelen... waarmee?' - MP*
  63 kleurendia's, met tekst, serie 11.
- *'Kinderen spelen... waarom?' - MP*
  ± 100 kleurendia's, met tekst, serie 12.

2 Mens en mogelijkheden

5 Gedragsleer of psychologie

'Om de mens te kennen is het voldoende zichzelf te bestuderen, om de mensen te kennen moet men met hen omgaan.'
Stendhal (1783-1842)

Verkenning

In dit hoofdstuk gaan we ons bezighouden met *de mens in zijn gedrag.* In de wetenschap van het menselijk gedrag kunnen we dan weer onderscheid maken tussen:
- het gedrag van de mens als *enkeling,*
- het gedrag van de mens als *groepswezen.*

Kúnnen we de mens eigenlijk wel leren kennen, leren begrijpen? In ieder mens speelt zich immers van alles af wat voor buitenstaanders niet waar te nemen is: gedachten, gevoelens, stemmingen, dromen, enz. Kunnen we daar eigenlijk wel zinnige dingen over zeggen?
Wanneer we bedenken dat de mens zijn gedachten, gevoelens, enz. toont in zijn uiterlijk waarhun gedrag te weten: de een reageert veel opvliegender dan de ander, toont zijn emoties veel eerder (in gebaren, gelaatsuitdrukking, enz.)

Opdracht

Probeer met de groep eens uiterlijke gedragingen van mensen te noemen, die wijzen op bepaalde stemmingen, gevoelens, emoties, enz. (Voorbeeld: de gebaren van een voetballer bij een mislukt schot of bij een scheidsrechterlijke beslissing.) Noteer je bevindingen in je schrift.

Thema

Wanneer we bedenken dat de mens zijn gedachten, gevoelens, enz. toont in zijn uiterlijk waarneembare gedrag, dan is het duidelijk dat we hier in ieder geval al één methode hebben om mensen uit hun gedrag te leren kennen. Dat uiterlijk waarneembare gedrag (bv. huilen, lachen, blozen, bleek worden, fronsen, enz) geeft dus een aanwijzing omtrent wat er in het innerlijk van een mens omgaat.
Je begrijpt dat je in jouw beroep, dat immers geheel gericht is op de omgang met de medemens, die medemens zo goed mogelijk zult moeten kunnen begrijpen. Vandaar dat we enkele lessen aan de gedragsleer wijden.

Psychologie

Voor het woord psychologie gaan we weer naar het Grieks: 'psyche' betekent ziel of geest; 'logos' betekent wetenschap of begrip.
Psychologie kunnen we dus vertalen als: zielkunde, gedragsleer, wetenschap omtrent de werkingen van de menselijke geest.

Menselijk en dierlijk gedrag

Wanneer we in het voorbeeld hieronder het uiterlijk waarneembare gedrag van de mens vergelijken met het dier, zien we een opmerkelijk verschil: Donald geeft door zijn gedrag te kennen, dat hij begrijpt wat hij doet; hij heeft de *zin* van het stuk speelgoed begrepen. De aap ziet geen overeenkomst tussen het speelgoed en de auto's en de karren buiten op straat: hij heeft het verband niet gezien. De aap komt niet verder dan naäpen.

Mens en dier

Een psycholoog, Kellog, en zijn vrouw lieten in hun huis een jonge chimpansee, Gua (7½ maand oud), samen met hun zoon Donald (2½ maand ouder) opgroeien, waarbij ze het gedrag van het wijfjesdier met dat van hun zoon vergeleken.
In de eerste maanden was de aap handiger en sneller in het oplossen van praktische problemen dan Donald, zéker als het op het bemachtigen van voedsel aankwam. Toch waren er al snel verschillen op te merken in het gedrag van de aap en van het kind. Bij een nieuw stuk speelgoed nam Gua het aan of weigerde het; Donald vertoonde nog iets meer: verrassing, dankbaarheid voor de gever, blij lachen. Kenmerkend voor het verschil in gedrag was ook, dat Donald een trekwagentje aan een touw, wanneer dat omviel, weer precies goed neerzette, vóór hij ermee verder ging; de aap zeulde er gewoon mee door.

Het gedrag van een dier, zeker dat van een chimpansee, is soms bijzonder intelligent; op de televisie worden dieren als Skippy, Lassie, Flipper, Judy de chimpansee uit 'Daktari' als bijna denkende wezens op het scherm gebracht. Bij onderzoekingen blijkt echter het grote verschil tussen mens en dier: terwijl het dier volgens zijn aangeboren instincten handelt, zonder begrip van de dingen, heeft de mens inzicht in het hoe en waarom. Bij proeven heeft men de eieren van broedende eenden vervangen door pingpongballetjes, zelfs door vierkante gekleurde blokjes: de eend broedde onverstoorbaar door! Het instinct is een innerlijke drang, een gewoonte, waar geen begrip aan te pas komt. Trekvogels zijn zo 'verstandig' tegen het naderen van de winter ons koude en natte land te verlaten voor warmere streken in het zuiden; maar een trekvogel in gevangenschap die géén gebrek aan voedsel krijgt en géén last heeft van de dalende temperatuur buiten, vliegt zich bij het naderen van het trekseizoen dood tegen de tralies van de kooi; daarmee bewijzend, dat het trekken geen 'verstandige' daad is, maar alleen het blindelings gehoorzamen aan een onbegrepen drang.

- *Instinct* is dus het aangeboren gedrag, dat alle leden van een bepaalde soort met elkaar gemeen hebben (bv. een bepaalde vogelsoort bouwt een nest volgens de techniek die eigen is aan zijn soort). Die nesten veranderen niet, duizenden jaren lang is daar geen vooruitgang of verbetering in te zien.
  (Weliswaar hebben ook vele diersoorten in de loop van hun ontwikkeling hun leefgewoonten aan veranderende omstandigheden aangepast: de zgn. evolutie. Maar dat is een zeer langzame ontwikkeling geweest, die miljoenen jaren vergde). De mens verbetert echter

steeds zijn woningbouw, zijn beschavingspeil gaat steeds vooruit. Bij de mens zijn dan ook vele gedragingen niet aangeboren; de meeste gedragsvormen zijn aangeleerd in zijn opvoeding.

Behalve dat het gedrag van het dier bepaald wordt door zijn instinct, is het dier ook gebonden aan zijn omgeving.

- De *omgeving* is de levensruimte, die speciaal bij iedere diersoort hoort. Voor het ene dier is dat de diepzee, voor het andere dier is dat het bos. Binnen de eigen omgeving is het dier volmaakt aangepast en gespecialiseerd, daarbuiten is het onaangepast en hulpeloos. Voor de vos hebben alleen de wortels van de boom betekenis, want daar graaft hij zijn hol. Voor de duif tellen alleen de takken, want daar bouwt zij haar nest.

De mens kan een boom op meer dan één manier bekijken: als iets waar je planken van kunt maken (economisch nut), als iets moois dat je kunt schilderen (artistieke inspiratie).

Bovendien kan de mens omstandigheden veranderen, zijn omgeving aan zichzelf aanpassen (zie les 2).

Een voorbeeld, hoe sterk het dier gebonden is aan zijn omgeving: een hagedis krimpt bij het minste geritsel van takken of bladeren van schrik ineen (dat ként hij, dat betekent gevaar). Wanneer men een pistool afvuurt naast het dier reageert het daar niet op: dat geluid behoort namelijk niet tot de hem bekende omringende wereld.

Het voorbeeld van de boom hierboven tekent duidelijk het verschil tussen mens en dier: het dier kan er niets anders in zien, de mens kan zich echter verplaatsen in een andere gedachtengang. De mens kan ook het standpunt van een ander begrijpen.

Het dier *leeft* alleen, de mens *leeft en beleeft* bovendien: hij geeft zich rekenschap; de mens is persoon.

Als het om een hoger ontwikkeld dier gaat is een bepaalde veranderlijkheid van gedrag wel mogelijk: zo bouwden bevers, die door jagers bedreigd werden, geen 'huizen' meer van boomtakken in de rivier maar verborgen zich in holen.

De mens: een persoon

De mens heeft niet alleen een *milieu* (omgeving) zoals het dier, maar hij geeft zijn eigen betekenis aan de *situatie*. Hij ontwerpt zijn eigen leven, hij geeft er zélf zin en inhoud aan.

De mens is niet een 'dier met nog iets extra's'; de mens is persoon. Dat houdt in dat hij:

— kan *kiezen*,
— *weet* dat hij bestaat,
— *in zichzelf* kan kijken,
— kritisch kan *oordelen over zichzelf*,
— zijn *eigen betekenis* geeft aan situaties,
— besef heeft van *verleden* en *toekomst*,
— *een idee heeft over zichzelf*.

Dit laatste wil zeggen, dat de mens zélf een antwoord kan geven op de vraag: 'Wie ben ik?' Hij kan zijn eigen 'zelfbeeld' ontwerpen, iets waarop we in een volgende les uitgebreider zullen ingaan (les 8).

Bovenstaande gedachten sluiten aan bij wat we al zeiden in les 2: namelijk dat de mens een heel eigen plaats inneemt tussen de levende wezens, dat hij vergeleken bij alle andere levende wezens 'apart' is.

Door de mens te observeren leren we veel over zijn gedrag. Er bestaan ook nog andere methoden om tot kennis over de mens te komen: zelfbeschouwing (in jezelf kijken), interview en enquête, experimenten uitvoeren met mensen en het testen van mensen.

Al deze methoden tot bestudering van het verschijnsel 'mens' kunnen leiden tot kennis en begrip van de mens, al zijn aan alle methoden wel bepaalde bezwaren verbonden.

Discussievraag

Moeder doet de kamer en alle stoelen staan op een rij langs de muur. De 4-jarige kleuter Jan gaat op de voorste stoel zitten en roept geestdriftig 'Tuut-tuut!'
Bespreek met de groep of dit een voorbeeld is van: 'zijn eigen betekenis aan de situatie geven'.

Zelfbeschouwing

Om meer te weten te komen over het menselijk gedrag kunnen we onszelf bestuderen: hoe reageren we bv. in bepaalde situaties? Dit is een methode, die we *zelfbeschouwing* zouden kunnen noemen.
Zelfbeschouwing is natuurlijk erg moeilijk. We hebben als mens nogal gauw de neiging om in onszelf mooie eigenschappen te ontdekken en alles wat we ontdekken dan ook naar die 'mooie' kant toe te verklaren.
Veel mensen houden *dagboeken* bij, waarin zij soms hun meest intieme gedachten aan het papier toevertrouwen. In zulke dagboeken zit heel wat zelfbeschouwing. Wanneer je het dagboek van Anne Frank kent zie je, hoe dat meisje voortdurend met zichzelf bezig was: waarom ben ik zo, waarom doe ik toch zo?
Ook met dagboeken moet je natuurlijk voorzichtig zijn: ten eerste is het een bepaald type mens, dat een dagboek bijhoudt en uit vele dagboeken samen ontstaat dus nooit een betrouwbaar beeld van 'de' mens in het algemeen (hoogstens van een bepaald type mens); ten tweede zal het ook in dagboeken voorkomen, dat men een zo gunstig mogelijk beeld van zichzelf geeft.

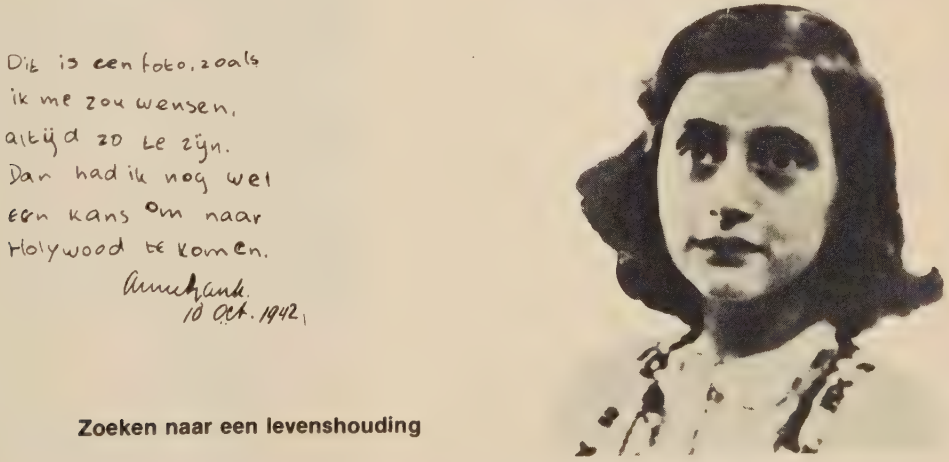

Zoeken naar een levenshouding

(1 aug. 1944; 15 jaar)
'...De vrolijke Anne lacht erom, geeft brutale antwoorden, trekt haar schouders onverschillig op, doet of het haar niets kan schelen, maar o wee, precies omgekeerd reageert de stille Anne. Als ik helemaal eerlijk ben, dan wil ik je wel bekennen, dat het me wél deert, dat ik onnoemelijk veel moeite doe anders te worden...'
(pag. 222)

Hier eindigt het dagboek van Anne Frank. Drie dagen, nadat ze deze laatste regels schreef, op 4 aug. 1944, werd Anne met haar familie gearresteerd.
In maart 1945 overleed Anne Frank in het concentratiekamp Bergen-Belsen, twee maanden voor de bevrijding van Nederland, 15 jaar oud.

Uit de observatie van allerlei groepen mensen (bv. kleuterobservatie, observatie van het gedrag van geestelijk gestoorden en van zieken, van bejaarden en van pubers) verkrijgen we zoals we al eerder zeiden heel wat kennis omtrent het menselijk gedrag.
Om goed te observeren is echter training en scholing nodig. Wie wetenschappelijke waarde aan zijn observaties wil toekennen moet in de eerste plaats 'eerlijk' zijn (hoeveel mensen zien immers niet juist datgene wat ze graag willen zien: datgene wat klopt met hun theorieën). Bovendien is het mogelijk, dat ons mensbeeld en misschien onze vooroordelen een rol spelen.

Wanneer het mogelijk is zou je tijdens een stageperiode eens een observatieopdracht moeten uitvoeren (een kleuterobservatie bv.). Naderhand zou je de observatieverslagen van verschillende leerlingen over hetzelfde kind eens moeten vergelijken: wat heeft de een gezien (of menen te zien) en wat zijn de conclusies van de ander?
Hieruit zou kunnen blijken dat de kennis die we door observatie verkregen menen te hebben, soms als onbetrouwbaar moet worden beschouwd. De gedragsleer of psychologie wil namelijk *algemene wetmatigheden* vaststellen in het menselijk gedrag. Eén enkele observatie zegt niets. Een aantal observaties kan door onbetrouwbare menselijke waarneming en door denkfouten tot geheel verkeerde conclusies leiden.
De gedragsleer als wetenschap moet al deze storende invloeden uitschakelen en via meerdere methoden proberen te komen tot kennis, die betrouwbaar is en die door feiten gesteund wordt: tot kennis dus die algemeen geldig en controleerbaar is.

Soms wordt bij de observatie gebruik gemaakt van een zgn. 'one-way vision screen' (een ruit, waardoor maar van één kant gekeken kan worden). De proefpersoon weet niet dat hij geobserveerd wordt en houdt daar in zijn gedrag dus ook geen rekening mee.

Interview

Het interview is een *vraaggesprek*, waarbij de proefpersoon zich (onder vier ogen) uit over zichzelf. Uit het interview van een groot aantal proefpersonen (met zorg geselecteerd) kan kennis en inzicht over het menselijk gedrag verkregen worden; maar we moeten ons er wél van bewust zijn dat we nooit meer te weten komen dan de proefpersoon kwijt wil.
Een geschoolde interviewer kan uiteraard ook gedragsgegevens observeren, die de proefpersoon tegen zijn wil in prijsgeeft: blozen, transpireren, aarzelen, hakkelen, om een antwoord heen draaien, enz.
Zo heeft men bij verschillende gelegenheden honderden jongeren geïnterviewd betreffende de verhoudingen in het gezin, hun instelling ten opzichte van hun werk, vrijetijdsbeleving, seksualiteit, enz. In veel gevallen heeft dit inderdaad geleid tot een beter inzicht in het gedrag van mensen.

Voorbeelden van de interviewvorm

Jaren geleden interviewden de Amerikaan Kinsey en zijn medewerkers een groot aantal mannen en vrouwen met betrekking tot hun seksuele gedrag.
In Nederland deed Hutte volgens deze methode een onderzoek naar de verhoudingen tussen mensen onderling in groepsverband.

Enquête

De schriftelijke enquête biedt het voordeel, dat men honderden en zo men wil duizenden proefpersonen in korte tijd kan ondervragen; de anonimiteit van de invuller kan de eerlijkheid van de beantwoording bevorderen.
In tegenstelling tot het interview is er dus hier geen contact tussen de onderzoeker en zijn proefpersonen. Wel treden er bepaalde moeilijkheden op: bv. het niet terugzenden van het vragenformulier door een aantal proefpersonen.
Via de methode van de schriftelijke enquête hebben in Nederland Heymans en Wiersma in het begin van deze eeuw een onderzoek gedaan naar karaktereigenschappen van mensen. Op de uitslag van deze enquête hebben zij tenslotte een indeling van de mensen in acht karaktertypen gebaseerd.

Experiment

Bij een experiment maakt men gebruik van proefpersonen, soms om ze als individuen (enkelingen) te vergelijken, soms om het gedrag in groepen te bestuderen. Alle proefpersonen worden dan aan een bepaalde proef onderworpen, waarbij steeds één omstandigheid wordt gewijzigd. Men kijkt dan, welke invloed dit op de uitslag heeft.

Om het menselijk gedrag beter te begrijpen is men ook experimenten met dieren gaan uitvoeren: we noemden al eerder de katten of ratten in 'problem-boxes' en in doolhoven en de proeven van Pavlov met honden. Een ander voorbeeld vind je op de volgende pagina.
Een voorbeeld van een experiment met groepen kinderen:
Omstreeks 1930 vormde Kurt Lewin 3 groepen kinderen (speelgroepen) en wijzigde per groep steeds één omstandigheid: de eerste groep stond onder straffe leiding ('autocratische' groep), in de tweede groep beslisten de kinderen mee ('democratische' groep) en in de derde groep liet men alles op zijn beloop ('laissez-faire'-groep). Uiteraard werden de verschillen in gedrag die na verloop van tijd tussen de groepen onderling ontstonden, nauwkeurig genoteerd.
(Wat verwacht je zélf van de uitslag? Hoe gedroeg zich de 'autocratische' groep en hoe de beide andere groepen? Zie de verwijzing naar de film 'Methoden' aan het eind van de les).

Voorbeeld van een experiment

Een Duitse psycholoog, Wolfgang Köhler, nam van 1917-1921 op het eiland Tenerife proeven met chimpansees, die in een kooi waren opgesloten. Op allerlei manieren werden bananen buiten bereik van de dieren boven de kooi opgehangen of buiten de kooi neergelegd. De apen rekten hun armen tussen de tralies door, klaagden, sprongen vertwijfeld op en neer, tot ze een stok in de hoek van de kooi ontdekten. Daarmee sloegen ze naar de banaan, tot het één van hen lukte met de stok een banaan naar zich toe te halen. Al gauw kenden daarna alle apen het kunstje.
De proeven werden herhaald met een stok, die te kort was; daarom werd er een tweede stok bijgelegd, die zoals een vishengel eraan geschoven kon worden. De meeste apen sloegen naar de onbereikbare vruchten met beide stokken tegelijk, tot het de slimste (Sultan) weer lukte de stokken in elkaar te schuiven. Ook werden kisten in de kooi gezet, die gebruikt konden worden om onder de boven de kooi hangende bananen te schuiven en op elkaar te stapelen. Steeds opnieuw zag Köhler, dat wanneer het één van de dieren op een bepaalde manier gelukt was de banaan te bereiken, de andere dieren zijn methode overnamen.
Van denken was bij deze dieren géén sprake; zij gingen te werk volgens een systeem van *proberen-en-mislukken;* als iets eenmaal een keer gelukt was, vergaten ze die manier niet meer.

Test

De meeste tests onderzoeken en vergelijken de prestaties van proefpersonen.
We kunnen allerlei eigenschappen testen en daartoe bestaan dan ook verschillende soorten tests. *Vaardigheidstests* meten bepaalde vaardigheden (zoals in rekenen bv.). We kennen verder *prestatietests* (een voorbeeld daarvan is de intelligentietest), *reactietests* (waarbij bv. de reactiesnelheid gemeten wordt) en allerlei tests voor opmerkzaamheid, doorzettingsvermogen, enz. Er bestaan *interessetests*, tests voor *school- en beroepskeuze*, tests op het gebied van woordenschat, enz. De testpsychologie heeft een aantal jaren lang hoogtij gevierd; en nog altijd ontmoeten we een heilig ontzag voor het I.Q.!
We willen daar in de volgende les nader op ingaan, omdat I.Q. en de indeling in intelligentiegroepen nog steeds zo'n grote rol spelen.

Vragen

1 Geef een voorbeeld van uiterlijk waarneembaar gedrag van de mens.
2 Kun je een kenmerkend voorbeeld geven van het verschil in gedrag van mens en dier?
3 Wat verstaan we onder *psychologie?*
4 Vertel iets over de werking van het *instinct.*
5 Het dier is milieugebonden. Wat bedoelen we daarmee?
6 Wat bedoelen we met: *zelfbeschouwing?*
7 Geven dagboeken betrouwbare kennis omtrent de mens?
8 Wat versta je onder observatie?
9 Wat is het verschil tussen *interview* en *enquête?*
10 Kun je een voorbeeld geven van een gedrags*experiment?*
11 Noem enkele soorten *tests.*

Discussievraag

Vind je de methode van het observeren door middel van een 'one-way vision screen' (zonder dat de geobserveerde dat weet) een toelaatbare methode? Wat zijn je eventuele bezwaren?

Filmwijzer

- *'Methoden' - VNFI*
  Documentaire film, zwart-wit/kleur, 22 min (Hongarije).
  Het sociaalpsychologische experiment uit de jaren '30 van Kurt Lewin, toegepast in drie speelgroepen: een autocratische groep, een democratische groep en een 'laissez-faire'-groep.
  (Bij de beoordeling van het experiment dient wel in aanmerking genomen te worden, dat meer recente experimenten met anti-autoritaire opvoeding wijzen in de richting van de opvatting, dat de chaotische situatie met agressieve reacties slechts een voorbijgaande fase is. Na langere tijd kunnen uit een anarchistische groep wel degelijk goede prestaties voortkomen.)
- *'The terrible twos and the thrusting threes' - NCGV*
  Kleurenfilm, 20 min, Ned. tekst (Canada).
  Het gedrag van 2- en 3-jarige kinderen, aan de hand van huiselijke omstandigheden in normale milieus. De film toont, hoe bepaalde gedragingen bij een bepaalde leeftijd horen en dat men deze gedragingen dient te accepteren.
- *'The frustrating fours and the fascinating fives' - NCGV*
  Kleurenfilm, 20 min, Ned. tekst (Canada).
  Het gedrag van 4- en 5-jarige kinderen.
- *'From sociable six to noisy nine' - NCGV*
  Dagelijks leven in een harmonieus gezin, waar drie kinderen (6, 8 en 9 jaar oud) worden opgevoed overeenkomstig de eisen die men aan hun leeftijd mag stellen.
- *'He acts his age' - NCGV*
  Het gedrag van kinderen van 2 tot 15 jaar, zoals met hun leeftijd overeenkomt. De nadruk ligt op de veranderingen in het gedrag, naarmate de kinderen ouder worden.

  Bovendien kent deze serie 'Ages and stages' nog de titel: *'From ten to twelve'* en *'The teens'.*

6 De psychische functies

'Een gedachte is een even werkelijk iets als een kanonskogel.'
Joseph Joubert (1754-1824)

Verkenning

De mens leeft altijd in een *omgeving:* alles wat ons omringt. Met die omgeving gaan we voortdurend om.
Om te beginnen kunnen we in die omgeving allerlei gegevens *waarnemen;* en al die gegevens vormen informatie voor ons. Op grond van die waargenomen gegevens zijn wij in staat om ons een beeld te vormen van dingen, die voor ons niet in de werkelijkheid aanwezig zijn: we kunnen ons iets *voorstellen.*
In het dagelijks leven verwerken we voortdurend de gegevens uit de omgeving door te *denken;* maar bovendien kennen we ook overal onze eigen waarde aan toe: we hebben er *gevoelens* over.
Tenslotte geven de dingen uit onze omgeving (en vooral ons denken en onze gevoelens daarover) ons beweegredenen of *motieven* om tot *handelen* over te gaan.
Hiermee hebben we in het kort de psychische functies van de mens omschreven:
waarnemen - voorstellen - denken - gevoelens - motivatie en handelen.

Opdracht

Ik ben van plan vanavond uit te gaan: mijn eerste vrije avond, na twee weken overwerken.
Herken je in de onderstaande zinnen de hierboven genoemde psychische functies? Neem de zinnen over in je schrift en schrijf daarachter welke psychische functies je herkent.

- Ik pak de krant en bekijk het uitgaansprogramma. Volgens de bioscoopagenda: drie karatefilms en een western.
- Ik zie 't al vóór me: vechtende kerels, krakende vuistslagen, bloedneuzen, gebroken stoelen, enz.!
- Voor mij hoeft 't niet. Doet me niets, al dat vechten. Ik houd meer van muziek.
- Maar wacht eens: het is toch woensdag? Dan speelt er om de twee weken een orkestje in de 'Club Metro'. Vorige week was er een discjockey, dus deze week... Hoe laat gaat de bus?
- Opschieten, jas aan! Een minuut later sta ik buiten. Even later ben ik op weg.

Thema

Als mens hebben wij verschillende vermogens: we kunnen spreken, denken en leren, we hebben gevoelens, een eigen vrije wil, enz. Deze vermogens stellen ons in staat om als mens te functioneren. Daarom kunnen we deze vermogens ook '*functies*' noemen: functies die niet los te maken zijn van ons mens-zijn.
Ons menselijk gedrag komt tot stand dank zij deze functies en vooral de samenwerking van deze functies. We kunnen die functies dus zien als *gedragsvoorwaarden:* zonder deze functies zou menselijk gedrag niet mogelijk zijn.
Onze psychische functies staan alle in verband met de gegevens in onze omgeving: ze hebben alle te maken met *informatie.* Deze informatie uit de omgeving én de verwerking daarvan bepalen ons *gedrag.*

Informatie

Waarnemen

Waarnemen is het *opnemen* en het *ordenen* van informatie uit onze omgeving (en ook: ons eigen lichaam). Waarnemen doen we met onze *zintuigen:* zowel gegevens buiten ons (gezicht - gehoor - reuk bv.), als gegevens binnen ons lichaam (smaak bv.) en gegevens omtrent de bewegingen van ons lichaam (evenwicht - houding bv.)
Onze waarneming licht ons in omtrent de *werkelijkheid:* omtrent vormen en kleuren, klanken en geuren, koude of warmte, hard of zacht, ruw of glad, bitter of zoet, enz.

Maar onze waarneming kan ons ook bedriegen: dan ontstaan er *illusies.* Enkele voorbeelden:

Welke lijn is het langst? Daarna nameten.

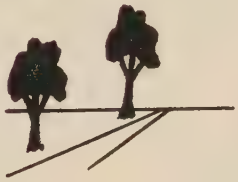

Welke boom lijkt het grootst? (Nameten.)

Wij nemen niet alleen allerlei gegevens waar, wij *ordenen* deze informatie ook:

Bijna automatisch zie je hier 3 smalle balken met nog twee aparte lijnen; maar je zou ook 4 brede balken kunnen zien!
Zo bereiken in een vurige discussie allerlei geluidsprikkels ons oor: wat iedereen zegt, een auto die buiten voorbijrijdt. Maar die auto 'horen' we niet.
Nog een voorbeeld van ordening: je zou hiernaast 5 rijtjes kunnen zien van afwisselend stippen en cirkels; maar je ordent meteen: je ziet 3 rijen (twee met stippen, één met cirkels).

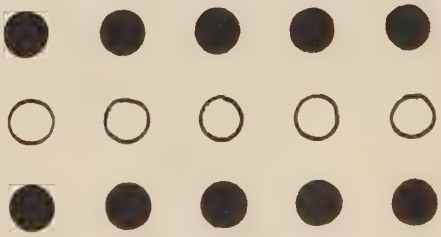

Is waarnemen belangrijk in je beroepsuitoefening?
Denk bv. aan het observeren van kinderen, aan het waarnemen van bijzondere verschijnselen bij de patiënten op je afdeling, of bij de bejaarden waar je beroepshalve mee omgaat.
De waarneming verschaft je *informatie* en die informatie kan erg belangrijk zijn voor een goede uitoefening van je beroep.

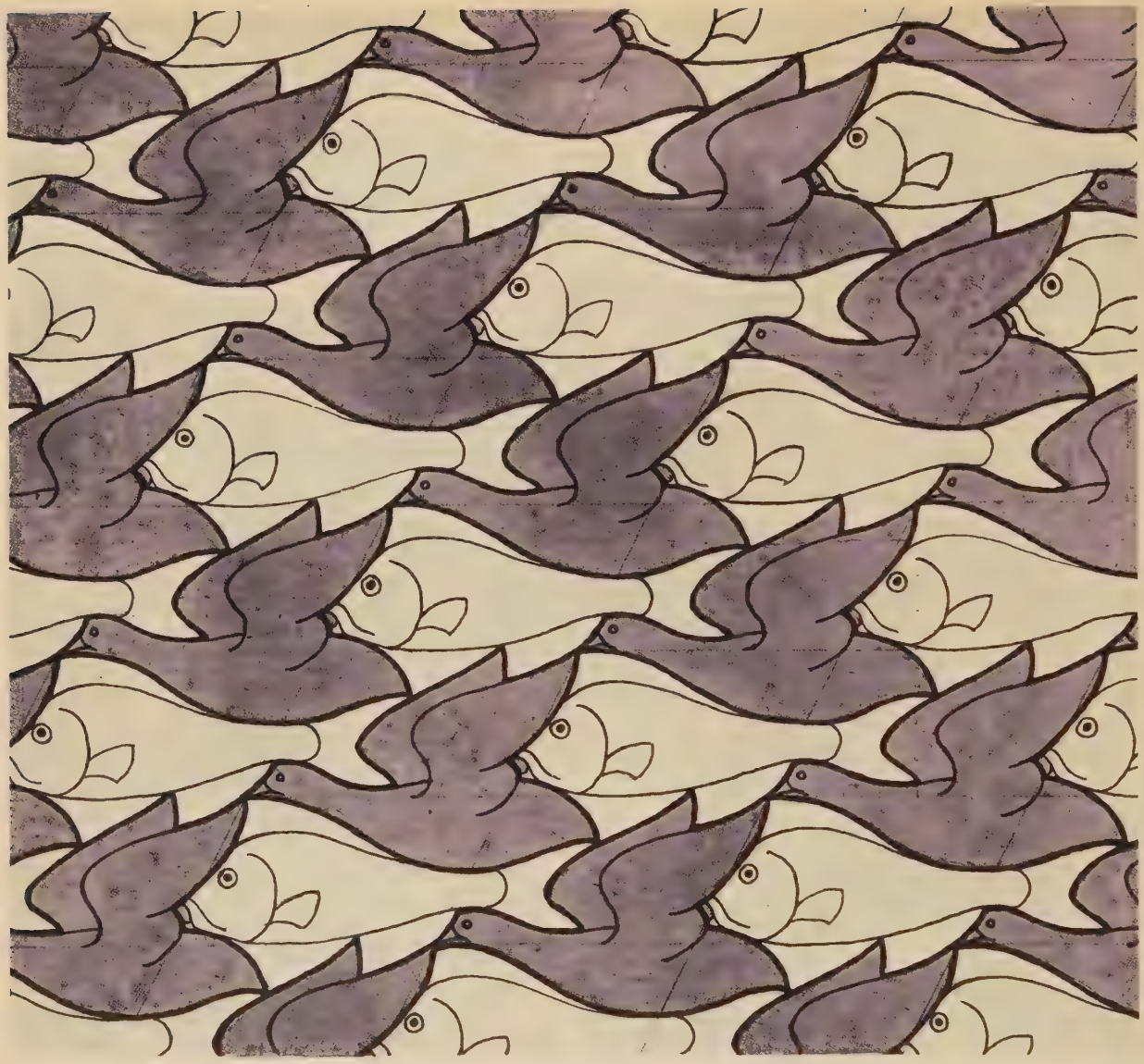

Wat is het verschil tussen waarnemen en voorstellen?
Bij het *waarnemen* van dingen zijn die dingen echt aanwezig. Bij het *voorstellen* vormen we er een beeld van, de dingen zijn niet present in de werkelijkheid.
Waarneming kennen dieren ook (en zelfs dikwijls beter dan wij: honden horen tonen die de mens niet kan horen). Het menselijk gehoor kan luchttrillingen opvangen tot 20.000 trillingen per seconde. Vleermuizen zenden tonen uit tot 50.000 trillingen per seconde, vér buiten het menselijk gehoorsbereik. Deze tonen kaatsen terug van de dingen om hen heen en waarschuwen hen zodoende in het donker voor obstakels.
Voorstelling komt bij dieren waarschijnlijk niet voor, hoewel het gedrag van apen soms tóch in die richting wijst (apen zoeken soms een paal om een rivier over te steken).

Tot op dit ogenblik dacht je nog niet aan een vulkaan. Nu hier opeens over vulkanen gesproken wordt, ontstaat er een *beeld* in je: de voorstelling van een berg met een rookpluim die uit de kegelvormige top komt. Waarschijnlijk heb je ooit foto's of platen van vulkanen gezien en nu lukt het je, om je een vulkaan voor te stellen: je kunt je een vulkaan 'voor de geest halen'. Dit is een *herinneringsvoorstelling.*
Door dergelijke voorstellingen ontstaat geen nieuwe informatie. Creatieve mensen kunnen zich echter zaken voorstellen, die geheel anders zijn dan de ons bekende: dat zijn *fantasievoorstellingen.* Daarbij komen steeds nieuwe combinaties tot stand (waarbij de kunstenaar ons eigenlijk niet zozeer nieuwe dingen toont, maar ons wél de dingen anders laat zien).
Je ziet, dat het voorstellen al niet meer behoort tot het *opnemen* van informatie, maar tot het *verwerken* ervan. Het is duidelijk, dat het voorstellingsvermogen een belangrijke rol speelt in het oplossen van problemen. We kunnen het voorstellen dan ook zien als een eerste fase van het denken.

Denken

Wat is denken? Daar zijn al heel wat omschrijvingen van gegeven. Hierboven spraken we al over het oplossen van problemen. Denken is inderdaad *zoeken naar de oplossing van een probleem.*
De waarneming verschafte ons informatie uit de omgeving. In ons denken verwerken we die informatie, ordenen het en trekken er een conclusie uit (we maken een gevolgtrekking).
Om goed te kunnen denken hebben we 3 middelen nodig:
— taal,
— logische redenering,
— intelligentie

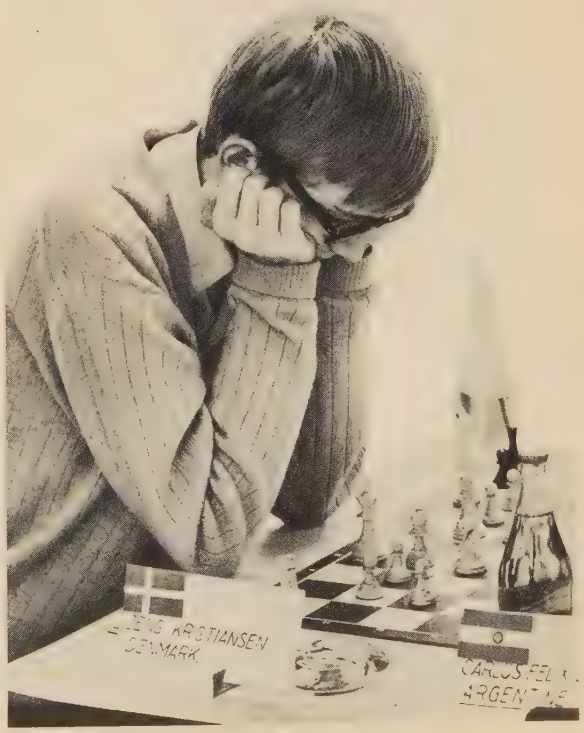

Taal

Onze taal bestaat uit woorden en begrippen (zoals 'Jan', 'oud' enz. Bovendien geeft onze taal ons de mogelijkheid om verband tussen die begrippen aan te brengen ('Jan is oud' of: 'Jan is niet oud'). Onze taal stelt ons in staat om relaties (verbanden) tussen begrippen aan te duiden.

- De *taal* is een middel om begrippen te vormen en om begrippen onder woorden te brengen. Die begrippen staan los van de dingen zelf.
  Wanneer ik moet berekenen, hoeveel halve liters wijn er in een vat van 3½ hectoliter gaan, dan hoeft voor de oplossing van dit probleem geen vat wijn aanwezig te zijn.
  Voor de oplossing van dit probleem werk ik met begrippen, zoals: '1 hectoliter is 100 liter', '2 halve liters zijn samen 1 hele', enz.
  Met andere woorden: bij ons denken zien wij af van de *concrete* dingen (die zichtbaar, tastbaar, aanschouwelijk zijn) en wij bedienen ons van *abstracte* begrippen (onzichtbaar, ontastbaar, onaanschouwelijk).
- De *logische redenering* verloopt volgens bepaalde 'denkwetten', te zien als vaste regels voor het juiste combineren van gegevens. Kees is bv. zwaarder dan Piet en Piet is weer zwaarder dan Jan die zestig kilo weegt. Willen we nu weten wie het zwaarste is, dan komen we volgens alle wetten van de logica tot de slotsom dat Kees het zwaarst is van de drie. Bovendien zegt de logica ons, dat die zestig kilo die Jan weegt een overbodig gegeven vormt: informatie die we kunnen verwaarlozen (de oplossing van het probleem was niet anders geweest, wanneer Jan 23½ kilo had gewogen, mét of zonder schoenen).
  Overigens zul je er rekening mee dienen te houden, dat ónze logica niet altijd ook die van anderen is; in de omgang met kinderen zul je ongetwijfeld kennismaken met kinderlijke logica.

Logische redenering

Max zegt tegen mij, dat zijn vader 4x zo oud is als hijzelf. Els zegt, dat ze 2 jaar jonger is dan Max. 'Ik ben al 10!' voegt ze er aan toe.
Tot zover: allemaal informatie. Nu gaan we redeneren, denken: hoe oud is de vader van Max? We gaan de informaties verwerken.
Eerst ordenen: Els is 10, dan moet Max 12 zijn. Vader is 4x zo oud als Max. Gevolgtrekking: vader is 48. Probleem opgelost, door een eenvoudig denkproces, door het logisch redeneren aan de hand van de opgenomen informaties.

- *Intelligentie* is een persoonlijke eigenschap: de mate van ons denkvermogen, van onze geschiktheid om snel verbanden te zien, enz. De een denkt en combineert nu eenmaal beter en sneller dan de ander. (Op intelligentie en intelligentietesten komen we in de volgende les nog uitgebreider terug.)

Gevoelens

In ons voorstellen en denken was sprake van verwerken van de informatie uit onze omgeving.
Dikwijls zullen we echter ook *waarde toekennen* aan bepaalde dingen en informatie uit onze omgeving. Dat waarderen van deze gegevens is een kwestie van onze gevoelens.
Liefde en haat, woede en vreugde, verdriet of plezier, jaloezie, verlegenheid, angst en afschuw, bewondering en wrok: het zijn alle uitingen van onze gevoelens.
Onze gevoelens en emoties vormen ook een belangrijke factor in ons gedrag. Eveneens het feit of we onze gevoelens vrij kunnen uiten of moeten onderdrukken.
Al te sterke onderdrukking van onze gevoelens leidt tot *spanningen* en tenslotte mogelijk tot neurotisch gedrag.

Dikwijls hangen onze gevoelens samen met ons mensbeeld of met de cultuur waarin we leven.
Het samenleven van een man met meerdere vrouwen wekt bij ons op zijn minst gevoelens van verwondering, misschien zelfs van verontwaardiging: dat pást toch niet! Maar: het past niet bij ons mensbeeld en bij onze cultuur.
Zo bestaat er voor een Mongool misschien niets lelijkers dan blauwe ogen, terwijl in onze cultuur blauwe ogen bezongen worden!
Het doden van de stier in de arena wekt bij de een gevoelens van bewondering voor de torero. Bij de ander worden slechts gevoelens van afschuw opgeroepen.

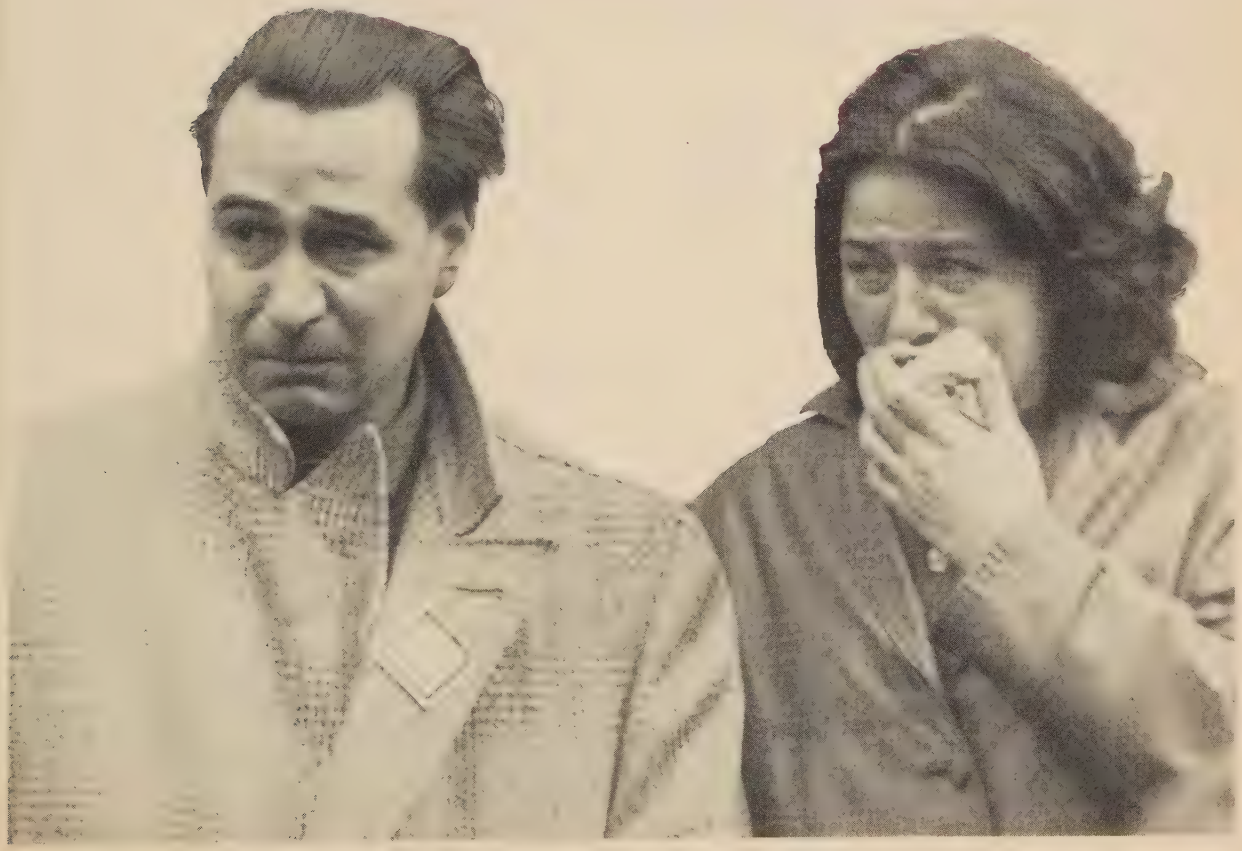

Motivatie en handelen

Door onze gevoelens kennen wij een waarde toe aan de dingen. Wij accepteren en verwerpen. Datgene wat wij accepteren of in hoge mate waarderen, *streven* wij na. Wij willen dat bezitten of bereiken. Ook ons denken kan ons stimuleren om een bepaald doel te gaan nastreven.
Onze gevoelens en ons denken hebben ons dan *motieven* (beweegredenen) aangereikt: we vinden bv. iets mooi (een stuk antiek, een boek of een plaat). Ons streven is er dan door deze motivatie op gericht om in het bezit van dat mooie te komen.
Motivatie is de psychische functie, die ons ja doet zeggen tegen bepaalde dingen. Onze motieven richten ons gedrag op een bepaald doel. Nu worden we actief, we gaan over tot *handelen* om in het bezit van dat ding te komen, of om dat doel te bereiken.
We kunnen de motieven onderscheiden in lichamelijke (of organische), geestelijke en sociale motieven.

- *Lichamelijke* motieven houden verband met de behoeften van ons lichaam: met de bevrediging van onze levensbehoeften, zoals honger en dorst, behoefte aan slaap, enz. Deze motieven drijven ons bovendien tot zelfverdediging, tot vermijden of ontvluchten van gevaren (zelfbehoud), enz.
- *Geestelijke* motieven houden verband met onze geestelijke behoeften; bv. onze drang naar kennis en weten (intellectuele motieven); onze drang naar schoonheid (esthetische motieven), enz.
- *Sociale* motieven hangen samen met het feit, dat wij als mens een sociaal gedrag vertonen, d.w.z. omgaan met anderen. Sociale motieven hebben alle te maken met: aanvaard en gewaardeerd worden door anderen, het respect van anderen, willen tonen dat men zich kan veroorloven wat anderen ook hebben (een bontmantel bv.: het zgn. 'statusmotief'), enz. Maar niet alle sociale motieven zijn op ons*zelf* gericht. We kennen ook sociale motieven, die gericht zijn op het welzijn van de *ander:* we willen dienstbaar zijn aan anderen, ons leven en ons werk in dienst stellen van anderen.

Is een motief sterk genoeg, dan gaan we tot *handelen* over. Hiermee is de lijn doorgetrokken, die begon bij het waarnemen: via het opnemen, verwerken en waarderen van de informatie uit onze omgeving zijn we gekomen tot motivatie en handelen. Op grond van die informatie is dus ons *gedrag* ontstaan.

Samenvatting

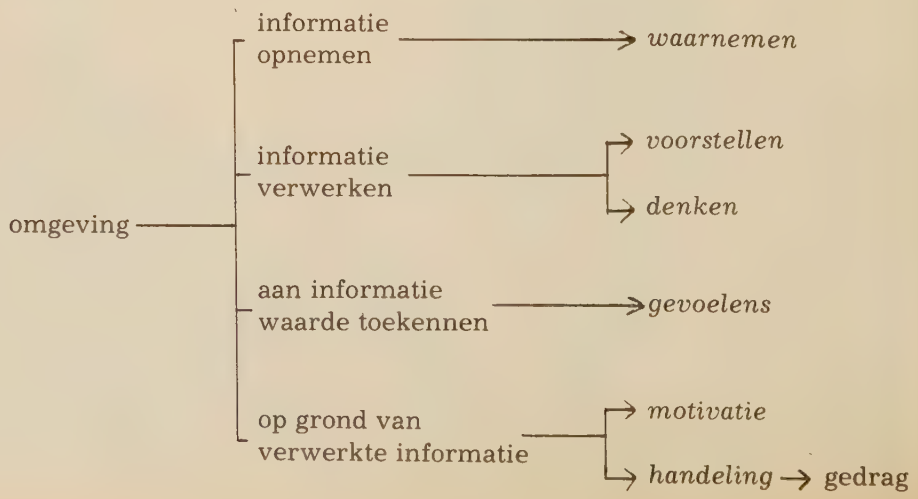

Vragen

1 Wat versta je onder: *psychische functies?*
2 Vertel iets over *waarnemen.*
3 Wat is een *illusie?*
4 Wat is het verschil tussen een waarneming en een voorstelling?
5 Wat is het verband tussen denken en taal?
6 Wat versta je onder *concreet* en *abstract?*
7 Hoe ontstaan onze *gevoelens?*
8 Wat versta je onder: *motivatie?*
9 Je ziet hier een horizontale lijn, verdeeld in twee stukken a en b. Neem deze lijn over in je schrift. Teken op het linkeruiteinde dit figuurtje: < en zorg dat de punt precies op het uiteinde komt.

Een zelfde figuurtje < komt op het rechteruiteinde. Op het tekentje tussen a en b teken je ook een dergelijk figuurtje, maar nu andersom: >
Welk lijnstuk (a of b) is/lijkt groter dan het andere? (Nameten).
Hoe zou dat komen? Hoe noemen we dit verschijnsel?

Discussievraag

Probeer met je groep een voorbeeld te vinden van kinderlijke logica, waarbij het verwerken van de informatie uit de omgeving tot heel andere gevolgtrekkingen leidt dan bij de volwassene.

Filmwijzer

- *'Ik' - VNFI*
  Documentaire film, zwart-wit, 29 min (Nederland).
  Hoe een opgroeiend kind vanaf zijn geboorte zijn omgeving ervaart.
- *'Het oog van de waarnemer' - TFC*
  Documentaire film, zwart-wit, 25 min (Engeland).
  Engels gesproken film met Nederlandse ondertitels, die duidelijk maakt dat mensen niet alleen waarnemen, maar ook datgene dat ze waarnemen interpreteren. De film laat vooral zien, hoe deze interpretatie de werkelijkheid kan veranderen.
  De kunstschilder Michael Gerard komt in contact met vijf mensen, waarbij we de gebeurtenissen van een bepaalde dag uit zijn leven door de ogen van deze vijf mensen te zien krijgen. Resultaat: vijf totaal verschillende Michaels. Het meest opmerkelijke: deze vijf Michaels hebben allemaal iets gemeen met hun geestelijke vader of moeder.

Het tweede deel van de film toont ons Michael Gerard, zoals hij zichzelf ziet. Is dit dan de echte, de ware Michael?

7 De mens en zijn I.Q.

'Een vat vol geleerdheid is nog geen druppel wijsheid waard.'
Pythagoras (6e eeuw v. Chr.)

Verkenning

Hieronder staan 4 opgaven, die om een oplossing of een antwoord vragen:

1. Wat is de hoofdstad van Bulgarije?
2. Ik heb drie broers: Jan, Piet en ik. (Goed of fout?)
3. Wat hoort altijd bij het eerste woord: bos (denneappels, bloemen, gras, bomen, grond)?
4. Een beroemde keizer die regeerde van 768-814 was:
   Karel Martel,
   Karel de Grote,
   Karel de Kale,
   Karel de Vijfde.

Welke opgaven behoren volgens jou echt tot de 'weetjes'? En bij welke opgaven komt echt wel even denken te pas?

Thema

De ene mens is intelligenter dan de andere. In de psychologie heeft men geprobeerd om testen te ontwerpen, waarmee je de intelligentie van mensen kunt meten en met elkaar kunt vergelijken.
De uitslag van zo'n intelligentietest noemt men het I.Q.
Aan de hand van de I.Q.'s deelt men de mensen in groepen in. Bovendien verbindt men aan testuitslagen bepaalde voorspellingen, bv. in verband met schoolkeuze en te verwachten studiesucces.

Informatie

De intelligentietest

De ene mens denkt beter dan de andere: hij doorziet sneller, begrijpt vlugger, weet beter te combineren, hij heeft gauwer iets 'door'; we zeggen dan, dat hij een goede intelligentie heeft, dat hij intelligent is.
Wat is 'Intelligentie'? Men heeft het begrip intelligentie op allerlei manieren proberen te omschrijven; bv.: intelligentie is het vermogen om zich snel aan nieuwe taken en eisen van het leven aan te passen. Of: intelligentie is het vermogen om zich snel bepaalde methoden om iets op te lossen eigen te maken.
In het kort kunnen we zeggen, dat intelligentie iets te maken heeft met: kennis, bevattingsvermogen, herinnering, geheugen, fantasie, combinatievermogen, enz.

Men heeft lang gezocht naar een goede methode, om de intelligentie te onderzoeken, te 'meten'. Met andere woorden: men zocht naar een manier, om de intelligentie van een persoon in een bepaald getal te kunnen uitdrukken; dan zou het dus ook mogelijk worden om de intelligentie van de ene persoon met die van een ander te gaan vergelijken. Deze methode heeft men tenslotte menen te vinden in de test.

Er zijn verschillende soorten tests: groepstests, persoonlijke tests, schriftelijke tests, mondelinge tests, enz. Ze komen alle hierin overeen, dat de persoon die getest wordt een serie opgaven, problemen en vragen op te lossen krijgt binnen een bepaalde tijd, waarbij een aantal punten kan worden behaald.

Een 'test' was vroeger een klein weegschaaltje om goud in te wegen; goudsmeden bv. gebruikten zo'n test. In de moderne psychologische test wordt de intelligentie van een mens 'gewogen': iets dat zeker zo kostbaar is als goud. Vandaar de naam.

Enkele testvoorbeelden

Voor jonge kinderen heeft men tests ontworpen, waarbij het kind nog niet hoeft te kunnen lezen. We geven enkele voorbeelden (uit: 'Test bij het Schoolbegin' - Voor Kleuterscholen en Eerste en Tweede Klasse L.O., door Pintner, Cunningham en Durost, model K2, 4e druk).

Mondelinge opdracht: 'Welke van de drie is goed?'

Het kind hoeft alleen maar potloodstreepjes te zetten bij de figuur die naar zijn inzicht goed is. Ook komen er opdrachten voor, om bij elkaar horende figuren te zoeken. Een voorbeeld:

Mondelinge opdracht: 'Wat hoort bij elkaar?'
We geven nu enkele voorbeelden van probleempjes voor oudere kinderen, die de opdrachten zelf kunnen lezen (uit: 'Tests voor Verstandelijke Ontwikkeling op de Lagere School', Schaal A, Model 2; door Terman, Thorndike e.a., vertaald door Luning Prak):

9 bos (denneappels, bloemen, gras, bomen, grond)
10 papier (kanten, envelop, druk, oppervlak, watermerk)
11 Borneo (vliegtuigen, land, rivieren, museum, universiteit)

Opdracht: Onderstreep wat altijd bij het eerste woord hoort.

Verder bevat een test meestal allerlei tekeningetjes, waar iets aan ontbreekt, waar fouten of tegenstrijdigheden in voorkomen, of figuren die voltooid moeten worden; dikwijls moeten ook gelijksoortige figuren worden gesorteerd. Van houten driehoekjes moeten bepaalde figuren gevormd worden, enz.
Meestal beginnen de opgaafjes erg gemakkelijk en worden dan steeds moeilijker, tot het kind niet meer verder kan; dan is de test afgelopen.

Het I.Q.

Voor alle goede antwoorden en voor alle goed opgeloste probleempjes krijgt het kind punten. Laten we nu eens aannemen, dat Monique getest is en 164 punten behaald heeft. Wat weet ik nu?
Natuurlijk nog niets! Het maakt nogal een verschil, of Monique 6 jaar is of 10 of 12. We moeten dus de leeftijd erin betrekken. De gang van zaken is als volgt: we nemen de leeftijd in maanden en delen de behaalde punten door het aantal maanden. De uitkomst vermenigvuldigen we dan nog met 100.
Stel, dat Monique 12 jaar en 2 maanden oud is. We moeten dus bij Monique delen door $144 + 2 = 146$. We vinden, dat $164 : 146 = 1{,}12$. Als eindresultaat krijgen we $100 \times 1{,}12 = 112$ en daarmee is de intelligentie van Monique in een getal uitgedrukt.
De uitkomst van een deling wordt in de rekenkunde een quotiënt genoemd; en aangezien hier sprake is van een deling in verband met de berekening van de intelligentie, spreekt men van een intelligentiequotiënt, of korter gezegd: I.Q.
Men heeft naar aanleiding van het I.Q. de mensen in verschillende intelligentiegroepen ingedeeld; deze groepen willen we nu eens nader gaan bekijken. Wél stellen we voorop, dat we een I.Q. eigenlijk maar een gevaarlijk begrip vinden en een indeling naar I.Q. is een heel grie-

zelige zaak: de mens wordt erdoor in hokjes ingedeeld en daar zit men dan! Peter is dom, Monique redt het wel en Bert is begaafd; jammer voor Peter.
We moeten goed bedenken, dat de intelligentietest maar een bepaald deel van de mens onderzoekt en we moeten er goed aan denken, dat de mens méér is dan zijn intelligentie alléén. Maar het is een systeem, dat gehanteerd wordt en dus is het goed, dat we iets van de testpsychologie weten.

Intelligentiegroepen

Door middel van het I.Q. worden verschillende begaafdheidsgroepen onderscheiden.

- Idioten

Bij een I.Q. beneden de 25 à 30 spreken we van idioten. Bij de idioot is de geestelijke ontwikkeling zó gebrekkig, meestal vanaf de geboorte, dat hij niet in staat is zichzelf in acht te nemen voor lichamelijke gevaren. Hij heeft dus voortdurend toezicht nodig.

- Imbecielen

Bij een I.Q. van 25 à 30 tot ongeveer 50 spreken we van imbecielen; een imbeciel is niet in staat zijn eigen zaken te regelen en zijn eigen leven richting te geven. Meestal bestaat ook de imbeciliteit vanaf de geboorte. Idioten en imbecielen vinden we meestal in inrichtingen voor zwakzinnigen.

- Debielen

Bij een I.Q. van ongeveer 50 tot 70 spreken we van debielen. Een debiel heeft té ontoereikende verstandelijke vermogens om de basisschool te volgen; hij is aangewezen op de B.L.O. Idiotie, imbeciliteit en debiliteit noemen we samen: zwakzinnigheid.

- Minderbegaafden

Bij een I.Q. van ongeveer 70 tot 90 spreken we van mindere begaafdheid. De minderbegaafde heeft een tekort aan inzicht, te weinig zelfkritiek en organisatievermogen; de geestesvermogens zijn beperkt, de mentaliteit is kinderlijk. De belangstelling voor het onderwijs is meestal niet bijzonder groot.

- Middelmatigen

Bij een I.Q. van ongeveer 90 tot 110 spreken we van middelmatige begaafdheid. De middelmatige leerling kan het basisonderwijs volledig volgen; bij een I.Q. van ongeveer 110 begint ook de geschiktheid tot het volgen van verder onderwijs ná de basisschool; tevens ligt hier de geleidelijke overgang van handen- naar hoofdarbeid.

- Vluggen

Bij een I.Q. van ongeveer 110 tot 130 spreken we van de groep der vlugge of knappe leerlingen. In deze groep is sprake van een goed leervermogen, kritische zin, hogere vakbekwaamheid en een steeds betere geschiktheid voor administratief en technisch werk.

- Knapbegaafden

Bij een I.Q. van ongeveer 130 of hoger spreken we van knapbegaafdheid. In deze groep vinden we een grote geestelijke zelfstandigheid, onderscheidingsvermogen, vroegere en snellere ontwikkeling en natuurlijke leidersgaven. De knapbegaafde doorloopt de basisschool spelenderwijs en ondervindt weinig moeilijkheden in het voortgezet onderwijs.

Andere indelingen

De indeling in I.Q.-groepen loopt hierboven wel erg mooi per 20 punten omhoog. Toch is het een indeling, die gehanteerd wordt. Andere indelingen kan men echter ook aantreffen, bv.:
140 en hoger: geniaal
120 - 140: begaafd
110 - 120: intelligent
90 - 110: normaal
80 - 90: zwakbegaafd
70 - 80: debiel
60 - 70: imbeciel
lager dan 60: idioot

Het verschil tussen idioten, imbecielen en debielen enkel en alleen in I.Q. uit te drukken biedt een erg eenzijdige kijk op dit verschijnsel; beter is het in de omschrijving andere gegevens te betrekken.
Zo kunnen we van de *idioot* bv. aangeven: niet in staat tot schriftelijk of mondeling contact, bereikt een verstandelijke leeftijd van ongeveer twee jaar.
Van de *imbeciel* kunnen we zeggen: wel mondeling, geen schriftelijk contact, de verstandelijke leeftijd kan variëren van twee tot zeven jaar. De *debiel:* schriftelijk én mondeling contact, verstandelijke leeftijd te stellen op ongeveer tien à elf jaar of zelfs hoger (de zware debiel is slechts voor een deel op te voeden en kan later slechts eenvoudig werk verrichten, onder voortdurend toezicht; de matig en licht debielen kunnen opgevoed worden en later in hun eigen levensonderhoud voorzien).

Voorzichtigheid geboden!

In een intelligentietest testen we de intelligentie; dat lijkt nogal duidelijk!
We moeten echter goed beseffen, dat de bij ons gebruikelijke testmethoden alleen geschikt zijn voor onze eigen cultuur. Een Australische inboorling die men wilde testen, snapte er maar niets van, dat de psycholoog hem niet wilde helpen bij het oplossen van de probleempjes. Bij zijn stam werden alle problemen altijd gezamenlijk opgelost!

We zijn tegenwoordig echter een stuk voorzichtiger met het hanteren van intelligentietest en I.Q. dan in de begintijd van de testpsychologie. 'I.Q. is onzin', horen we steeds meer zeggen; 'we weten niet eens wát er eigenlijk getest wordt!' Een voorbeeld dat het bovenstaande schijnt te bevestigen geven we hieronder.

In 1917 werden door Amerikaanse legerpsychologen allerlei groepen immigranten getest, die al langer in Amerika woonden. De beste uitslagen werden gescoord door de Engelsen, daarna volgden de Schotten en pas op de derde plaats kwamen de Westeuropeanen (Nederland voorop).
Op de vierde plaats de Middeneuropeanen en op de vijfde plaats de Zuid- en Oosteuropeanen.
Dus: de Engelsen zijn gemiddeld intelligenter dan bv. Nederlanders en Spanjaarden?

Nee! Men dacht de intelligentie te meten, maar in werkelijkheid gaf de test een uitslag welke groepen het best met de Engelse taal overweg konden...

Men testte eens de bewoners van een Indianenreservaat en het gemiddelde I.Q. bleek 80 te zijn. Indianen zijn dus minder intelligent dan 'bleekgezichten'...
In een ander reservaat (waar olie gevonden was en waar de Indianen daardoor meer in aanraking waren gekomen met de westerse denkbeelden) was de gemiddelde testuitslag heel anders: dat gemiddelde I.Q. lag hoger dan dat van de blanken!

De psychologe Bernardine Schmidt gaf gedurende drie jaar les aan 250 verwaarloosde kinderen (met een grote taalachterstand!) Gemiddeld I.Q. van deze 250 kinderen: 52, dus 'imbeciel'. Ze moedigde de kinderen bij hun leren aan, paste de lesstof bij hun interesse aan en testte hen na enkele jaren opnieuw. Gemiddeld I.Q. ditmaal: 93, dus volkomen 'normaal'.
Belangrijker dan het gestegen I.Q. was echter, dat de kinderen een groeiend zelfvertrouwen kregen. Zij kwamen later alle volgens dit verslag 'goed in de maatschappij terecht'. Kun je begrijpen hoe bij deze jongeren langzamerhand hun zelfbeeld gegroeid moet zijn, hoe zij onder deze begeleiding als het ware een nieuwe identiteit ontwikkelden? (Over zelfbeeld of identiteit: zie les 8)

Goede tests zijn inderdaad bruikbaar, bv. om iemands geschiktheid voor een bepaalde functie te onderzoeken; met dergelijke tests kan men een goed inzicht krijgen in de wijze waarop de proefpersonen bepaalde opdrachten uitvoeren. Maar bij iedere test en bij de verdere verwerking van testgegevens blijft steeds: voorzichtigheid geboden!

Discussievraag

Er bestaat een karikatuur, waarop een psycholoog te zien is die vanachter zijn bureau allerlei kandidaten een stempel op het voorhoofd geeft: 'I.Q. 65', 'I.Q. 135', enz.
Een in sjofele werkplunje gestoken man loopt mismoedig weg met 'I.Q. 85' op zijn voorhoofd; een ander, met bril en aktetas, krijgt 'I.Q. 120' op zijn voorhoofd en lijkt zichtbaar opgelucht. Een derde staat te wachten, de spanning is op zijn gezicht te lezen.

Bespreek met je groep of de indeling van de mensheid in I.Q.-groepen ook niet een voorbeeld is van een bepaald mensbeeld (een 'open' of een 'gesloten' mensbeeld?).

Vormen van intelligentie

Bij onze bespreking van de mens als intelligent wezen hebben we tot dusver de intelligentie vooral in verband gebracht met het denken. We omschreven het begrip intelligentie door te zeggen, dat het iets te maken heeft met kennis, bevattingsvermogen, herinnering, geheugen, combinatievermogen, enz.
We willen deze les echter niet besluiten zonder op te merken, dat we verschillende vormen van intelligentie kunnen onderscheiden. We noemen: theoretische intelligentie, praktische intelligentie, sociale intelligentie, creatieve intelligentie en 'schoolintelligentie'.

• Theoretische intelligentie

Je kent natuurlijk het woord: theorie; het woord staat in tegenstelling tot: praktijk. Beide woorden stammen uit het Grieks.
'Theorie' betekent letterlijk: beschouwing, en 'praktijk' (Grieks: 'praxis') betekent: doen, handelen.

In de theorie leert men iets, in de praktijk doet men iets. Zo betekent het theoretisch gedeelte van het rij-examen: heb ik de regels en de bepalingen goed geleerd? Het praktisch gedeelte wil zeggen: kan ik die auto besturen, kan ik bv. op de juiste manier omgaan met koppeling, rem en gaspedaal? (Hoewel ik tijdens het praktisch gedeelte, de examenrit, natuurlijk ook weer die theorie van de verkeersregels nodig heb).
Theoretische intelligentie heeft dus te maken met denkverrichtingen; in het bovenstaande, waar we spraken over de intelligentietest en de indeling in intelligentiegroepen, hebben we ons dus eigenlijk hoofdzakelijk beperkt tot de theoretische intelligentie.

• Praktische intelligentie

Er bestaat ook een praktische intelligentie: de één lost een praktisch probleem sneller en gemakkelijker op dan de ander. Er zijn mensen, die maar moeilijk leren; theorieën onthouden is voor hen een zware opgave. Maar geef hen gereedschap en materiaal en ze maken een praktisch en bruikbaar voorwerp. Praktische intelligentie zien we bij de jongeman die vroeger op school misschien niet zo goed meekon, die niet zo goed kon leren; maar die als zijn brommer het niet meer doet, zijn gereedschapstas pakt, een uurtje sleutelt en hem weer aan het rijden krijgt!
Zó kan iemand met een goede theoretische intelligentie (een 'knappe kop', een 'bolleboos') desondanks tóch met twee linkerhanden in het leven staan: bij een praktisch probleem is hij dan nergens meer.
Je begrijpt dat in het éne beroep de theoretische, doch in het ándere beroep de praktische intelligentie het belangrijkst is; er zijn natuurlijk ook beroepen, waarin beide soorten intelligentie vereist worden.

• Sociale intelligentie

Sociale of maatschappelijke intelligentie betekent, dat men zich gemakkelijk aanpast aan situaties en mensen. Iemand met een goede sociale intelligentie voelt onmiddellijk aan, hoe men bepaalde personen moet benaderen, hoe je met iemand om moet gaan. Er zijn bepaalde beroepen, waarbij een goede sociale intelligentie onontbeerlijk is: beroepen waarin men veel met mensen te maken heeft. Wat zou je bv. denken van een vertegenwoordiger met een slechte sociale intelligentie?

Een Duitse schrijver, Otto Weiss, heeft eens gezegd: 'Zonder een hoeveelheid mensenkennis kan men wél miljonair, maar géén bedelaar zijn.'

• Creatieve intelligentie

De wereld vraagt niet alleen om mensen met een theoretische of met een praktische begaafdheid. De samenleving vraagt ook om mensen met een sociale en creatieve intelligentie.
Zoals er beroepen zijn, die vragen om mensen die met mensen kunnen omgaan, zo zijn er ook beroepen waarin met zit te springen om mensen met een creatieve, scheppende intelligentie.
Creatief of esthetisch begaafde mensen zijn uitermate geschikt voor beroepen als bloemschikken, etaleren, toneelwerkzaamheden zoals decorbouw, ontwerpen van affiches en verpakkingen, vormgeving, enz.
Overigens: de éne vorm van intelligentie sluit een andere vorm niet per se uit. Zo kunnen bv. praktische en creatieve intelligentie heel goed samengaan, terwijl niet iedere theoretisch-intelligente mens per se een onhandig iemand in de praktijk hoeft te zijn!

• 'Schoolintelligentie'

Naast bovengenoemde vormen van intelligentie willen we tot besluit nog even wijzen op het bestaan van een 'schoolintelligentie': de intelligentie, waarmee men vooral op school succes behaalt en die voornamelijk steunt op geheugen, leervermogen, enz.
Je begrijpt, dat die 'schoolintelligentie' buiten de school van veel minder betekenis is; daarom is de knappe leerling van de school nog lang niet altijd degene die later in het leven slaagt. Omgekeerd mogen we (gelukkig) ook zeggen, dat de jongen of het meisje dat op school met leren nogal moeite had, daarom beslist nog niet mislukt is in het verdere leven: heel wat uitvinders en andere beroemdheden waren vroeger op school maar matige of zelfs slechte leerlingen!

Samenvatting

Hieronder zijn de verschillende vormen van intelligentie samengevat in de vorm van schematische tekeningetjes.
Vul de verschillende intelligenties in je schrift in.

Intelligentie en karakter

Waarschijnlijk is het je al opgevallen, dat we steeds maar spraken over intelligentie en I.Q., over intelligentiegroepen en soorten intelligentie. Is de vraag al bij je opgekomen, of het *karakter* van de mens dan helemaal niet meetelt? Het lijkt erop, dat we zouden willen suggereren, dat 'slagen in het leven' voornamelijk een kwestie van intelligentie zou zijn...

Uiteraard is dat niét zo. De intelligentie is om te beginnen in haar ontwikkeling en werking afhankelijk van allerlei omgevingsinvloeden (milieu) en bovendien van vele factoren in de mens zélf: en wel vooral karakterfactoren.

Letterlijk komt het woord karakter van het Griekse 'charassein', dat inkerven of inkrassen betekent.
Hiervan is het Griekse woord 'charaktèr' afgeleid, met de betekenis van: merkteken, stempel. In de Griekse oudheid was een 'charaktèr' een grenssteen of merkteken, om de grens van een akker aan te duiden.

● Wat is karakter?

Wij verstaan in ons taalgebruik onder karakter: het duurzame geheel van eigenschappen van een mens (bv. slap, zacht, heftig, oppervlakkig, gesloten, enz.).
Het is duidelijk dat het gebruik dat iemand van zijn intelligentie maakt, voor een groot deel bepaald wordt door zijn karakter. (Een eenvoudig voorbeeld: een intelligente leerling met een 'slap' karakter zal weinig bereiken.)
We mogen dus bij alle beschouwingen over intelligentie de invloed van het karakter zeker niet uitschakelen.

● Kan ook karakter getest worden?

Er bestaan inderdaad karaktertests en zgn. 'projectietests', waarin de proefpersoon bv. een verhaal moet vertellen of schrijven over een bepaald onderwerp, of naar aanleiding van een plaat. Andere tests laten de proefpersoon tekenen, schilderen, boetseren, enz. Ook toont men de proefpersoon bepaalde voorstellingen (bv. 'inktvlekken'), waarbij hij moet aangeven wat hij 'erin ziet'.
Het is duidelijk, dat de proefpersoon daarbij zijn persoonlijke gedachten en gevoelens blootgeeft. Daarnaast bestaan er nog tests om het doorzettingsvermogen van de proefpersoon te testen: geeft hij snel op of houdt hij vol?

Vragen

1 Geef een korte beschrijving hoe testopgaven er bij een intelligentietest uit kunnen zien.
2 Wat betekent *I.Q.*? Hoe wordt het berekend?
3 Hoe zou je een omschrijving geven van: de *idioot?*
4 Wat is een *imbeciel?*
5 Wat versta je onder: *debiel?*
6 Hoe worden de drie bovenstaande groepen samen wel genoemd?
7 Welke vormen van intelligentie kun je onderscheiden?
8 Is alleen de *theoretische* intelligentie belangrijk om in het leven te slagen?
9 Vertel iets over de *praktische* en de *sociale* intelligentie.
10 Waarin schuilt de bedrieglijkheid van de zgn. 'schoolintelligentie'?
11 Vertel iets over het verband tussen intelligentie en karakter.

Discussievraag

Er wordt vaak gezegd, dat onze maatschappij een diplomamaatschappij is.
Bespreek met de groep of het inderdaad waar is, dat in onze samenleving nog steeds een voorkeur voor de theoretische intelligentie te constateren valt (bij ouders, school, enz).

- *'Talent en isolement' - VNFI*
  Documentaire film, kleur 45 min (Engeland).
  Observatie in een gezin met uitzonderlijk begaafde kinderen. Bestaan er wonderkinderen en als ze bestaan, hoe komt het dat zulke kinderen zoveel begaafder zijn dan andere? Is het een kwestie van erfelijkheid of van opvoeding?

- *'De beste van de klas' - VNFI*
  Speelfilm, kleur 55 min (Nederland).
  De film van Wim van der Velde over een jongen, die ondanks zijn hoge I.Q. niet kan functioneren in de moderne welvaartsmaatschappij. Als gevolg daarvan komt hij tot het gebruiken van drugs en dit brengt hem in aanraking met politie en justitie.

3 Mens en gedrag

8 Zelfbeeld en gedrag

'Men beoordeelt de anderen naar hetgeen zij zeggen en hetgeen zij doen; men beoordeelt zichzelf naar hetgeen men denkt en hetgeen men probeert.'
Comtesse Diane (1829-1899)

Verkenning

We zeiden in les 5, dat de mens een idee over zichzelf heeft: een beeld van zichzelf.
Laat enkele personen uit je groep zich eens aan je klas voorstellen (alsof ze voor het eerst in die klas kwamen). Daarbij vertellen ze iets over zichzelf; niet al te kort, in minstens 8 à 10 zinnen (eventueel eerst opschrijven en dan voorlezen).

Opdracht

Ga nu met de groep na, wat deze proefpersonen nu eigenlijk over zichzelf gezegd hebben. Noteer je bevindingen in je schrift.

— personalia (naam, woonplaats, enz.)
— uiterlijke verschijning
— opleiding, scholen
— activiteiten, hobby's
— persoonlijke levensgeschiedenis
— karaktereigenschappen
— verwachtingen, verlangens

Je ziet dat de bovenstaande lijst steeds persoonlijker wordt, steeds dieper op de eigen persoonlijkheid ingaat. Zijn de proefpersonen zover gegaan?

Thema

Omdat we mens zijn, kunnen we *over onszelf* nadenken. We hebben een mening over onszelf, we kennen onszelf met onze eigenschappen en tekortkomingen, onze verwachtingen voor de toekomst, onze problemen en onze ideeën.
We hebben dus een beeld van onszelf, een *zelfbeeld:* we kunnen een antwoord geven op de vraag 'wie ben ik?'.

Opdracht

We zijn in deze lessen dus van het *mensbeeld* via het *kindbeeld* terechtgekomen bij het *zelfbeeld.*
Kun je deze 3 beelden duidelijk van elkaar onderscheiden? Probeer in je schrift van elk eens een korte omschrijving te geven:

Mensbeeld *Kindbeeld* *Zelfbeeld*

Informatie

Zelfbeeld of identiteit

We weten allemaal wat identiteitspapieren zijn: bv. een paspoort, een bewijs van Nederlanderschap, je identiteitskaart van de bank. Identiteitspapieren stellen vast *wie je bent:* met passfoto, soms met vingerafdruk, met handtekening, naam, vermelding van bijzondere kentekens, haarkleur, lengte, enz.
Identiteit heeft dus te maken met wie je bent. Daarom spreken we bij ons eigen idee over onszelf, dus ons *zelfbeeld,* ook wel van identiteit. We vertalen identiteit hier dus als: zelfbeeld. De vertaling is wel niet helemaal vlekkeloos (want er zijn inderdaad wel verschillen te vinden tussen het begrip 'identiteit' en 'zelfbeeld'). Voor ons doel zijn die verschillen echter niet zo belangrijk.
Ons zelfbeeld of onze identiteit is dus: het idee

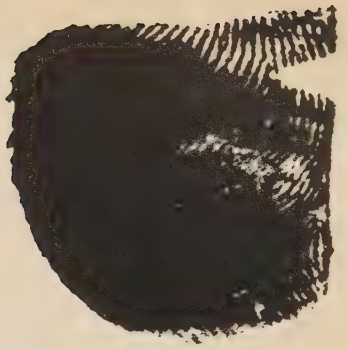

Het NOS-journaal

'Hier volgt een politiebericht. De commandant van de rijkspolitie te Amstelveen verzoekt bekend te worden gemaakt met de identiteit van de man, die gisteren getuige was van een aanrijding met dodelijke afloop in de Irenestraat. Deze mogelijke getuige reed in een groene Ford Escort...' enz.

dat we van onszelf hebben. Ons zelfbeeld omvat de eigenschappen, karaktertrekken en innerlijke hoedanigheden, *die we onszelf toekennen:* het is het beeld dat we van onszelf ontwerpen. Ons zelfbeeld is niet onveranderlijk; het is een beeld waar we steeds mee bezig zijn en dat beïnvloed wordt door gebeurtenissen in onze levensloop.

Hoe ontstaat ons zelfbeeld?

Een deel van onze eigenschappen, zowel lichamelijke (uiterlijke) als innerlijke hebben we *geërfd:* onze huidkleur, bepaalde karaktereigenschappen, enz. Het feit dat we bv. van joodse of van Indische afkomst zijn, dat we man zijn of vrouw, drukt een stempel op ons zelfbeeld.

Verder hebben we in ons leven tal van *ervaringen* opgedaan: onze opvoeding, ons opgroeien in een bepaald milieu, onze opleiding via bepaalde scholen, onze omgang met bepaalde mensen. Ook deze ervaringen hebben hun invloed op ons zelfbeeld.
Ten derde hebben we echter ook een eigen inbreng: we kiezen zélf onze identiteit, doordat we allerlei beslissingen nemen, keuzen maken, enz. In ieder mensenleven zit een belangrijk stuk *zelfbepaling:* dat deel van ons zelfbeeld, dat door eigen vrije keuze tot stand is gekomen.
Terugkijkend zien we, dat ons zelfbeeld dus bepaald wordt door drie gegevens:

- erfelijkheid,
- ervaringen,
- zelfbepaling.

Zelfbeeld en gedrag

Ons zelfbeeld is erg belangrijk in verband met ons gedrag. Naar het beeld dat we van onszelf hebben, gaan we ons naar buiten gedragen.
We proberen voortdurend te beantwoorden aan de identiteit, die we onszelf ontworpen hebben.
Kijk hierna eens naar het voorbeeld van Peter. De puberteit is typisch een leeftijd, waarop de jongere werkt aan het vinden van een eigen identiteit. Elke dag opnieuw ben je daar mee bezig, stel je vast hoe je er voor de buitenwereld én voor jezelf zult uitzien.
Wanneer je iets begrijpt van iemands zelfbeeld, begrijp je ook meer van zijn gedrag.
Een voorbeeld: een vader die altijd erg verzorgd is en die veel aandacht aan zijn kleding besteedt, heeft hiervan een deel van zijn zelfbeeld gemaakt. Voor zichzelf en voor anderen is hij de altijd keurige meneer De Vries, een echte heer. Hij hecht daar waarde aan.
Het zal hem moeilijk vallen het gedrag van zijn zoon te begrijpen, die een geheel ander beeld van zichzelf ontworpen heeft, die weinig waarde hecht aan zijn uiterlijk. Meestal loopt hij rond in een vale spijkerbroek en een gemakkelijke trui.

Wanneer ouderen wat meer begrip zouden hebben voor de waarden die jongeren in hun zelfbeeld opgenomen hebben, zouden ze het gedrag van die jongeren beter begrijpen. Evenzo kun je omgekeerd redeneren: veel jongeren zouden de oudere generatie beter begrijpen, wanneer ze begrip zouden hebben voor het feit dat ouderen (in een andere tijd opgegroeid) andere waarden in hun zelfbeeld hebben opgenomen.

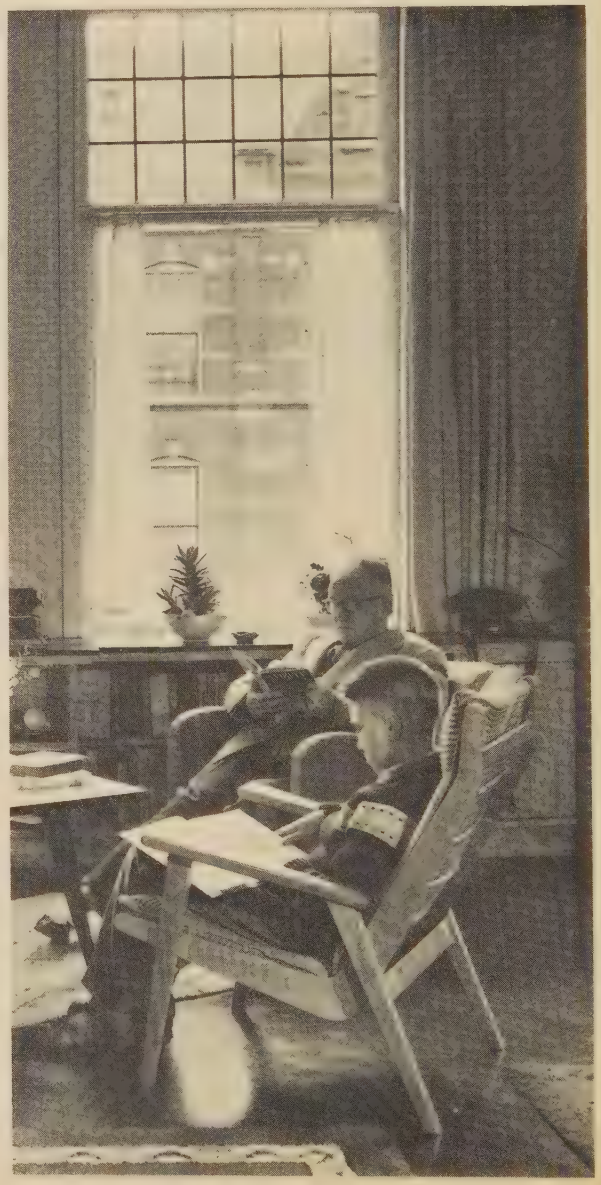

Peter is een puber van 15 jaar oud. Hij leest graag avonturenboeken, kijkt graag naar spannende films. Hij heeft een ware belevingshonger. In het begin van zijn puberteit was hij wat schutterig, onhandig en enigszins verlegen.
De laatste tijd is hij echter een en al branie. Hij vertoont een duidelijke zucht naar uiterlijke flinkheid. Hij loopt stoer als een John Wayne en toont te pas en te onpas zijn lichaamskracht.
Zelfs in zijn handschrift probeert hij zijn nieuwverworven eigen persoonlijkheid uit te drukken: in zijn schoolagenda heeft hij blad na blad gebruikt om zijn handtekening te oefenen. Een stoere handtekening natuurlijk, met een mannelijke streep eronder!

Veranderingen in het zelfbeeld

Een man die altijd gewend was leiding te geven in een groot bedrijf, is sinds bijna een jaar werkloos, wegens faillissement van de zaak. Nu zit hij thuis, leest de krant of wandelt wat rond. In zijn zelfbeeld was hij tot voor een jaar 'de leider': de spil waar alles om draaide, zonder wie het niet ging. Nu voelt hij zich nutteloos, overbodig. Kun je begrijpen, dat zijn zelfbeeld verandert?

Een alleenstaande vrouw is door omstandigheden in aanraking gekomen met Jehova's Getuigen. Zij is bijeenkomsten gaan bezoeken en een vurig aanhangster geworden. Zij gaat nu op huisbezoek en heeft een 'nieuwe identiteit' gevonden.
Verder verandert het zelfbeeld door allerlei factoren: door huwelijk bv. (vaderschap, moederworden), verandering van beroep en allerlei levenservaringen (overlijden van de levenspartner, pensionering, enz.). Denk verder bv. aan mensen die in een concentratiekamp hebben gezeten en die nooit meer loskomen van de verschrikkelijke herinneringen uit die tijd.

Identiteitscrisis

Bij de man hierboven, die wegens faillissement werkloos werd, is al sprake van een identiteitscrisis. Hij kan van zichzelf niet langer het beeld handhaven dat hij tot op heden had en dat brengt hem in de war. Wie is hij nu?
Een identiteitscrisis kan het gevolg zijn van het invalide-worden na een ongeval, het niet langer de vader- of moederrol kunnen vervullen (je kind is bv. gehuwd, geëmigreerd, overleden). Een identiteitscrisis kan optreden bij pensionering, bij het opeens moeten leven van de 'bijstand', enz.

De eigen identiteit is van enorm groot belang voor de mens. Prachtig heeft Anne Frank haar gevoelens beschreven bij het 'vrouw-worden'. De eerste ongesteldheden waren voor haar een symbool, een teken: niet langer kind te zijn. Ze voelt zich nu echt vrouw: een nieuwe identiteit.

Het lichamelijk beleven

(5 jan. 1944; 14 jaar)
'...Telkens weer als ik ongesteld ben, en dat is nog maar drie keer gebeurd, heb ik het gevoel dat ik, ondanks alle pijn en narigheid een zoet geheim met me meedraag en daarom, al heb ik er niets dan last van, verheug ik me in zekere zin altijd weer op de tijd, dat ik weer dat geheim in me zal voelen...'

(pag. 111)

'*Het Achterhuis*', dagboekfragmenten van 12 juni 1942 - 1 augustus 1944 (uitgeverij 'Contact', Antwerpen-Amsterdam, 10e druk).

Vragen

1 Wat versta je onder het *zelfbeeld?*
2 Kun je *mensbeeld*, *kindbeeld* en *zelfbeeld* met elkaar vergelijken?
3 Uit welke 3 factoren ontstaat ons zelfbeeld?
4 Welke van deze 3 factoren vind je het belangrijkst?
5 Heeft je zelfbeeld invloed op je gedrag? Kun je daarvan een voorbeeld geven?
6 Noem enkele factoren waardoor het zelfbeeld kan veranderen.
7 Wat versta je onder: *identiteitscrisis?*

Discussievraag

Een bejaarde dame is vreselijk bazig en dit geeft conflicten met andere bejaarden in het tehuis. Bespreek met de groep, of dit verband kan houden met haar vroegere beroep (waardoor zij een bepaald zelfbeeld opbouwde).
Welke beroepen zouden hier een oorzaak kunnen vormen?

Filmwijzer

- *'Het dagboek dan Anne Frank' - VNFI*
  Speelfilm, zwart-wit, 170 min (U.S.A.) Alle leeftijden, Cinemascoop.
  Verfilming van het bekende dagboek 'Het Achterhuis'. De vriendschap en ontluikende jeugdliefde tussen Anne en Peter en de idealen van een joods meisje in haar puberteit. Haar worstelen met zichzelf en haar zoeken naar een eigen identiteit.
- *'Nell en Fred' - VNFI*
  Documentaire film, zwart-wit, 30 min (Canada).
  Bejaarden worstelen met de vraag: op jezelf blijven of rusthuis? Voor Fred zijn de reglementen in het bejaardentehuis, alle gedwongen gemeenschappelijke bezigheden en de radicale beknotting van zijn zakgeld onverteerbare zaken: een aanslag op zijn eigen identiteit.
- *'Mohammed, de straatveger' - VNFI*
  Documentaire film, kleur, 25 min (Frankrijk).
  Een beeld van Marokkaanse werknemers in Parijs, op zoek naar werk én identiteit.
- *'Ik heb ook blanke vrienden' - VNFI*
  Documentaire film, zwart-wit, 30 min (Engeland).
  De film gaat in op de identiteitsproblematiek van negers in de Verenigde Staten, die beter betaalde posities hebben verworven.
- *'Hier en daar een Marokkaan' - VNFI*
  Documentaire film, zwart-wit, 45 min (Nederland).
  Marokkaanse gastarbeiders in ons land, op zoek naar eigen identiteit.

9 Sociaal gedrag

'Nobody lives on an island.'
Engels spreekwoord

Verkenning

We kunnen spreken over het gedrag van de mens:

— als *enkeling* (individueel gedrag);
— als *sociaal wezen* (sociaal gedrag).

● *Individueel* gedrag

Beschouwen we de mens als enkeling, dan zien we *uiterlijk* waarneembare handelingen (activiteiten, bv. hij peutert in zijn neus).
Daarnaast vinden in die mens als enkeling ook *innerlijke* gedragingen plaats: hij denkt, heeft allerlei gevoelens en strevingen (bv. de wil). Deze innerlijke processen noemen we psychische processen (dit denken, de gevoelens en het willen noemden we al in les 6, bij de bespreking van de vermogens van de menselijke geest).

Opdracht

Een jongen zit in zijn kamer, alleen; hij bouwt een modelvliegtuig. 't Lukt echter niet zo best! Kun je in je schrift de volgende gedragingen van deze jongen naar *uiterlijk* of *innerlijk* aspect indelen?

mompelen - woede - in zijn haar krabben - lijm pakken - vreugde - peinzen - zijn hoofd schudden - teleurstelling - een krachtterm uiten - enthousiasme

● *Sociaal* gedrag

Beschouwen we de mens als sociaal wezen, dan bestuderen we zijn gedrag voor zover dat betrokken is op het gedrag van anderen. Ook binnen dat sociale gedrag kunnen we een onderscheiding aanbrengen naar *uiterlijke* en *innerlijke* aspecten.

Opdracht

Stel je een vergadering van de gemeenteraad voor: B & W discussiëren met de raad over de aanleg van een nieuw zwembad.
Er gebeurt in die vergadering van alles. Alle gedragingen zijn op elkaar betrokken, de gemeenteraad vertoont alle tekenen van *sociaal* gedrag. Kun je de onderstaande handelingen, gevoelens, gedachten, enz. indelen naar *uiterlijk* of *innerlijk* aspect? Noteer de indeling in je schrift.

voorzitter opent met hamerslag - raadslid steekt hand op - wethouder antwoordt op vraag - raadslid raakt overtuigd door argumenten van burgemeester - Pieterse zit heftig te knikken - burgemeester probeert PvdA-lid te begrijpen - wethouder voelt zich langzamerhand kwaad worden - burgemeester zwaait met papieren - wethouder slaat op de tafel - andere wethouder weerlegt een opmerking van VVD-lid.

Thema

Het sociale gedrag van mensen kent twee belangrijke aspecten:
— *uiterlijke gedragingen*, die voor iedereen waarneembaar zijn;
— *innerlijke processen*, die zich afspelen in de mens en die niet onmiddellijk waarneembaar zijn.

De uiterlijk zichtbare handelingen én de innerlijke processen zijn beide onderdelen van het menselijk gedrag. Ze zijn met elkaar verbonden, het een komt uit het ander voort.
De kennis ervan is belangrijk. De innerlijke processen zijn immers niet direct waarneembaar; ze moeten worden afgeleid uit de zichtbare activiteiten óf aan ons worden meegedeeld. Alleen daardoor leren we het sociale gedrag van de mens kennen.

Communicatie is een verbinding tot stand brengen zeiden we.
Communicatie is dus ook te vergelijken met het beeld van een *zender* en een *ontvanger*, waarbij zender en ontvanger beide mensen zijn.
Heel eenvoudig kun je communicatie ook omschrijven als: het *overbrengen van informatie* van de ene mens op de andere.

Informatie

Communicatie

Het sociale gedrag van mensen vertoont zoals gezegd een innerlijk en een uiterlijk aspect.
Kijken we naar het *innerlijk* aspect dan zien we daar de psychische processen, die zich in de mens afspelen (gedachten, gevoelens en strevingen) en die in sociale situaties beïnvloed worden door anderen. Dit innerlijk aspect van het sociale gedrag noemen we: *communicatie*.
Communicatie is dus het proces van wederzijdse beïnvloeding van gedachten, gevoelens en strevingen. Dat gebeurt omdat men met elkaar omgaat en dus gedachten en gevoelens *op elkaar overdraagt*.
Communicatie is letterlijk: met elkaar in verbinding treden (je hebt misschien wel eens gehoord van 'communicerende vaten'). In de communicatie komt het contact (de verbinding) tot stand tussen gedachten, gevoelens en bedoelingen van verschillende mensen.

We onderscheiden verschillende vormen van communicatie:

- Verbale communicatie

(Het Latijnse woord 'verbum' betekent: woord.)
Met verbale communicatie bedoelen we het overbrengen van een boodschap door middel van *woorden*.
Voorbeelden hiervan zijn: de krant en de brief (het gedrukte of het geschreven woord) en de radio en de telefoon (het gesproken woord).
Daarom noemen we krant, telefoon en radio ook wel 'communicatiemiddelen'.

- Non-verbale communicatie

Onder non-verbale communicatie verstaan we het overbrengen van boodschappen zonder daarbij gebruik te maken van woorden. We bedienen ons bij de non-verbale communicatie bijvoorbeeld van *tekens* (verkeersborden, pijlen op het wegdek), van *gebaren* (je vuist ballen, veelbetekenend op je voorhoofd wijzen), van *gelaatsuitdrukking* (woede, huilen, lachen), van *bewegingen* (ja-knikken, nee-schudden, uitdrukkingen door middel van de dans) enz.
Voorbeelden van non-verbale communicatie vinden we verder in de gebarentaal, bij seinvlaggen, de stand van molenwieken, het dragen van rouwkleding, enz.

Communicatie en expressie

Bij de non-verbale communicatie komen we dus ook op het gebied van de *expressie*: alle uitdrukkingsbewegingen en gelaatsuitdrukkingen, waardoor gevoelens worden uitgedrukt (we spreken ook wel van pantomimiek en mimiek). Immers: ook gelaatsuitdrukkingen kunnen ons informatie geven over iemands gevoelens en bedoelingen. Nemen we als voorbeeld de communicatie tussen een moeder en haar baby: we zouden hier ook kunnen spreken van 'contacten zonder woorden'. De moeder lacht, maakt sussende en vleiende geluidjes, enz. De baby reageert daarop met lachen, kraaien, spartelen met de beentjes, enz. Tussen de moeder en haar baby vindt de communicatie dus plaats door expressies en klanken: non-verbale communicatie.

In het algemeen zou je kunnen zeggen, dat door middel van de *taal* meer zakelijke informatie overgebracht wordt, terwijl *expressies* meer 'gevoelsboodschappen' of emotionele betekenissen overbrengen (denk bv. aan de expressies van verliefden, zoals de kus).

Eenzijdige en *tweezijdige* communicatie

We vergeleken communicatie al eerder met het beeld van de zender en de ontvanger. Van de 'zender' wordt een boodschap overgebracht op de 'ontvanger'. Bijvoorbeeld wanneer een moeder roept: 'Alex, binnenkomen!'
We onderscheiden nu:

- Eenzijdige communicatie

Hier is als het ware sprake van 'eenrichtingsverkeer' tussen zender en ontvanger.
Schematisch voorgesteld:

Z ⟶ O

(Omroepster leest het journaal voor;
ik lees een boek;
de zondagspreek in de kerk.)
In de eenzijdige communicatie is men dus óf alleen maar zender, óf alleen maar ontvanger. (bv. de oudejaarsavondconférence van Wim Kan).

- Tweezijdige communicatie

Hier is sprake van 'tweerichtingsverkeer', dus van communicatie-over-en-weer.
Schematisch voorgesteld:

Z/O ⟷ O/Z

(een gesprek, een interview, een discussie)

In de tweezijdige communicatie is men dus beurtelings zender én ontvanger (bv. de parlementaire redacteur van 'Den Haag vandaag' heeft een vraaggesprek met een minister). Er is daarbij sprake van uitwisseling van gedachten en gevoelens, van wederkerigheid.
In een vergadering of een gesprek (raadsvergadering, Tweede Kamerdebatten, groepsdiscussie, klassegesprek) is dikwijls sprake van een *meerzijdige* communicatie.

Communicatie en interactie

Wanneer communicatie twee- of meerzijdig is, wanneer er dus sprake is van wederkerigheid, dan spreken we ook wel van *interactie*.
Onder interactie tussen mensen verstaan we dus, dat mensen onderling relaties hebben, waarin iedereen afwisselend zender en ontvanger is, waarbij dus sprake is van wederkerige communicatie.
Anders gezegd: onder interactie verstaan we de *activiteiten van meerdere personen*, die *op elkaar betrokken* zijn. Deze activiteiten kunnen echter alleen dan plaatsvinden en zin hebben wanneer ze op communicatie berusten, dat wil zeggen wanneer ze gebaseerd zijn op contact tussen gedachten, gevoelens en intenties van de verschillende mensen.

Twee voorbeelden:

A een docent geeft les, de klas luistert:

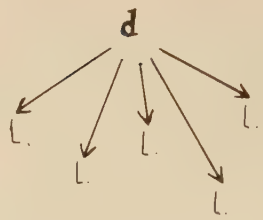

d (docent) = Z
l (leerling) = O

eenzijdige communicatie (verbaal)

B een klas raakt in een verhitte discussie:

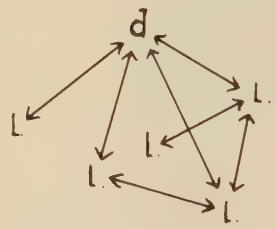

d (docent) = Z + O
l (leerling) = Z + O

meerzijdige communicatie (verbaal)
= *interactie*

Interacties zouden we ook *wisselwerkingen* kunnen noemen. Mensen die samenleven of samenwerken, beïnvloeden elkaar wederzijds door allerlei eigenschappen van hun gedrag, waarmee ze op elkaar inwerken.
Omgang met mensen bestaat dus voor een groot deel uit interacties.

Je zult begrijpen, dat een goede communicatie (bv. in een ziekenhuis, bejaardentehuis of verpleegtehuis, binnen een instelling voor gezinszorg of maatschappelijk werk of waar dan ook) erg belangrijk is. Een goede communicatie bewerkt een bepaalde vorm van *gelijkheid*. Je zou kunnen zeggen: 'informationele' gelijkheid (iedereen beschikt over dezelfde informatie).
Door communicatiestoornissen worden samenwerking en werkklimaat in belangrijke mate verslechterd. Wanneer bv. een afdelingshoofd bepaalde informaties wél aan sommigen, maar niet aan allen doorgeeft, zijn gissingen, geruchten en gefluister in de wandelgangen er waarschijnlijk het gevolg van. Bovendien worden afgunst en wantrouwen gekweekt, funest voor iedere samenwerking.

Communicatiestoornis

In het voorbeeld van de raadsvergadering op blz. 79 was het erg belangrijk om de eigen gedachten en gevoelens omtrent het al dan niet aanleggen van dat zwembad op elkaar over te brengen.
Dat geldt voor iedere discussie. Begrijpt de ander, wat jij zeggen wil? Weet jij je gedachten goed te ordenen en duidelijk over te brengen? Praat je bv. te geleerd, dan snapt die ander 't niet meer: de communicatie is mislukt!
Er wordt dan 'langs elkaar heen gepraat', er is geen sprake meer van wederzijdse beïnvloeding van elkaar gedachten, gevoelens, enz. We spreken dan van een *communicatiestoornis:* bepaalde informatie komt niet goed of helemaal niet over.

Vragen

1 Geef eens een voorbeeld van een *uiterlijk* aspect van sociaal gedrag.
2 En van een *innerlijk* aspect?
3 Hoe zou je het begrip *communicatie* omschrijven?
4 Wat verstaan we onder: *interacties?*
5 Kun je een voorbeeld geven van een *communicatiestoornis?*
6 Wat versta je onder: *expressie?*
7 Is door expressie ook communicatie mogelijk?

Discussievraag

Bespreek met je groep hoe onderstaande organen te maken hebben met communicatie. Leiden ze tot 'informationele' gelijkheid?
— personeelskrant
— ondernemingsraad
— leerlingenparlement/schoolparlement

Filmwijzer

Een film die op schrijnende wijze het zoeken naar communicatie met de ander verbeeldt:

- *'Gemiste aansluiting' - VNFI*
  Speelfilm, kleur, 110 min (Engeland) 14 jaar.
  Contact-gestoorde vrouw tracht tevergeefs een relatie op te bouwen. Sylvia is een intelligente, maar nogal mensenschuwe jonge vrouw, die met haar geestelijk gehandicapte zuster Hilda samenwoont. Een schuchtere poging tot contact met Peter, een leraar, loopt tenslotte op niets uit en het leven van Sylvia gaat verder in dezelfde uitzichtloze sfeer.
- *'Miscommunication' - VNFI*
  Tekenfilm, kleur, 10 min (Zwitserland/Tsjechoslowakije).
  Deze film geeft een aantal voorbeelden van belemmerende factoren bij de menselijke communicatie.
- *'De Achillespees' - VNFI*
  Speelfilm, zwart-wit, 30 min (Tsjechoslowakije).
  De communicatie tussen twee militairen wordt belet door het verschil in rang.
- *'De dagsluiter' - VNFI*
  Tekenfilm, kleur, 1 min (Zwitserland/Tsjechoslowakije).
  De film tekent het gebrek aan communicatie tussen de televisiemaker en zijn publiek.
- *'De groep' - VNFI*
  Documentaire film, kleur, 45 min (Engeland).
  Deze film heeft betrekking op vijf mensen met communicatiemoeilijkheden, die gezamenlijk een cursus in gedragstherapie volgen. De film volgt nauwgezet alle vorderingen en mislukkingen van de groepsleden.
- *'Ankie' - VNFI*
  Speelfilm, kleur, 25 min (Nederland).
  Een film over Ankie, een slechthorend meisje van ongeveer 16 jaar, die door haar handicap moeilijkheden ondervindt in haar communicatie met haar leeftijdgenoten.

10 Gedrag en 'rol'

'De hele wereld is een toneel en alle mannen en vrouwen slechts spelers daarop.'
William Shakespeare (1564-1616)

Verkenning

Je kent uiteraard de betekenis van het woord 'rol'. Wanneer de amateurtoneelclub 'Kunst na arbeid' een stuk op het repertoire neemt voor de a.s. winteruitvoering, dan zullen na de keuze van het stuk eerst de rollen verdeeld moeten worden: wie speelt de hoofdrol, wie de 'schurk', enz.?
Enerzijds zou je kunnen zeggen, dat de leerlingen in een klas allemaal dezelfde rol hebben. Maar kijk eens goed rond in zo'n klas: is er niet eentje bij die een aparte rol vervult, bv. van 'de grapjas'? Van die leerling verwacht dan ook iedereen, dat hij steeds weer voor iets komieks zorgt.
Heeft jullie klas een klassevertegenwoordiger? Dat is een *functie;* maar daar gaat wel een *rol* mee samen: de leidersrol. Of beperkt de rol van de klassevertegenwoordig(st)er zich tot 'klasseboekdrager'?

Opdracht

Noem in je schrift eens verschillende rollen, die binnen een klassegemeenschap te ontdekken vallen.

Thema

Een mens vervult in zijn leven een bepaalde *rol.* Meestal eigenlijk meerdere rollen tegelijk. We kennen de vader- of moederrol, de rol van de meerdere en van de ondergeschikte, enz.
Soms kunnen de rollen van één persoon met elkaar botsen: we spreken dan van een *rolconflict.*
Ons gedrag wordt in belangrijke mate bepaald door wat de samenleving van ons verwacht: ons gedrag is dus voor een belangrijk deel een 'rolgedrag'.

Informatie

De sociale rol

Je kunt de sociale rol heel eenvoudig omschrijven als: *wat de anderen van je verwachten,* op grond van je positie of functie.
Als de rol van de huisvader ziet men bv. dat hij voor het levensonderhoud zorgt en daarnaast: dat hij gezag over zijn kinderen heeft. Als de rol van de moeder zag men tot op heden veelal: dat zij huisvrouw was; dat zij haar kinderen opvoedde (maar veel vrouwen beginnen zich te verzetten tegen die rol van koken - poetsen - wassen, enz. Ze willen niet langer die rol van 'dienstbode' vervullen).
Verder kunnen we als voorbeelden van sociale rollen noemen: de rol van de meerdere (chef - officier - directeur, enz.), waarvan men verwacht dat hij leiding geeft; en de rol van de mindere (ondergeschikte), van wie volgzaamheid en bereidwilligheid verwacht worden; de rol van de werkgever of werknemer, enz.
Belangrijk is in het rolbegrip, dat we vaststellen dat de rol te maken heeft met wat anderen van ons *verwachten:* de rol wordt ons dus als het ware toebedeeld.
Meisjes geeft men met hun verjaardag een pop, jongens een figuurzaag of timmergereedschap. Jongens 'mogen' niet borduren, dat valt buiten de rolverwachting.

Zie je hierin, hoe rollen 'toebedeeld' worden? De hele emancipatiestrijd van de vrouw (acties van 'feministen', van 'Dolle Mina', acties als 'Mien wees wijzer', enz.) is niets anders dan een krachtig verzet tegen deze roltoebedeling.

Let op dat je rol niet verwart met functie of beroep. Mijn *beroep* kan bv. onderwijzer zijn: dat is een vaststaand gegeven, in mijn akte van aanstelling staan al mijn rechten en plichten vermeld.
Mijn *rol* is wat anderen van mij verwachten, in mijn interacties met die anderen. Mijn rol kan zijn die van 'de strenge meester', die orde kan houden, die de klas eronder heeft; mijn rol kan echter ook wel een heel andere zijn. Kun je zelf voorbeelden bedenken?

Formele en informele rollen

Laten we als voorbeeld nemen die wonderlijke Amerikaanse legereenheid, die onder de naam 'MASH-4077' regelmatig op ons beeldscherm te zien is. We kijken dan vooral eens naar Hawkeye en Frank Burns.
Formeel gezien vervullen ze beiden *dezelfde rol.* Hun functie is die van officier in het Amerikaanse leger en hun rol dus die van meerdere, superieur, leidinggevende figuur. Ze hebben beiden dezelfde omschrijving van plichten en taken. (Formeel heeft te maken met: vorm. Volgens de organisatievorm van het leger zijn ze beiden 'meerdere', op grond van hun functie als officier.)
Informeel gezien (d.w.z. lós van de voorgeschreven vormen) vervullen Hawkeye en Frank Burns heel *verschillende rollen.* Major Burns vertolkt in de eerste plaats de rol van 'dienstklopper', 'bloedhond', 'uitslover'. De ander, Hawkeye, vervult een heel andere rol: die van 'versierder', van 'die fikst dat wel even!'
Zo is de formele rol van een leraar dikwijls een heel andere dan zijn informele rol. Probeer zelf met de groep eens een voorbeeld te bedenken.

Rolconflict

Iedereen vervult meerdere rollen tegelijk: een man vervult aan de ene kant de vaderrol, maar anderzijds ook nog de rol van zoon, wanneer zijn ouders nog leven. Daarnaast komt nog zijn beroepsrol; in zijn functie van kantoorbeambte ligt de rol van ondergeschikte besloten. Maar tevens zit hij in de gemeenteraad en hij is voorzitter van een of andere vereniging (leidersrol). Het is duidelijk, dat de ene rol soms kan botsen met de andere. Zie het voorbeeld onderaan deze pagina.
Als gezins- of bejaardenverzorgende, als ziekenverzorgende of in welk agogisch beroep dan ook neem je steeds een positie in tussen de leiding van de instelling en je 'cliënten'. Zou je een voorbeeld kunnen bedenken, hoe je in een rolconflict kunt geraken?

Zelfbeeld en rol.

In les 8 spraken we over 'identiteit' of zelfbeeld. Is je zelfbeeld nu hetzelfde als je rol?
Natuurlijk niet. Weliswaar is je 'rol' ook een soort beeld omtrent de wijze waarop je verwacht wordt je te gedragen in verband met je functie of positie; maar er is een duidelijk onderscheid.
Je *zelfbeeld* of identiteit is het beeld dat je *zelf* ontwerpt over jezelf: jouw eigen antwoord op de vraag 'wie ben ik?'
Je *rol* is het beeld dat *anderen* van jou ontwerpen, de verwachting die anderen omtrent jou hebben, ten aanzien van jouw optreden in jouw functie of beroep.

Het is duidelijk, dat ons sociale gedrag voor een belangrijk deel een *rolgedrag* is. Er kunnen zich echter situaties voordoen, waarin 'rolverwarring' optreedt. Wat denk je bv. van de bejaardenverzorgster, die werkt in het tehuis waar ook haar vader verblijft? Deze situatie kan leiden tot een *rolconflict.*

Nemen we als voorbeeld een hoofd van een basisschool. Aan de ene kant is hij lid van het onderwijzersteam en zijn medewerkers hebben bepaalde verwachtingen van hem. Aan de andere kant heeft hij te maken met het schoolbestuur, dat hem heeft aangesteld en dat dus zijn werkgever is; ook dat bestuur heeft bepaalde verwachtingen van hem. In dat schoolhoofd zien we dus gelijktijdig de rol van *ondergeschikte* (t.o.v. bestuur) én de rol van *meerdere* (t.o.v. zijn leerkrachten).
Nu wil het bestuur bepaalde hervormingen op school doorvoeren; de leerkrachten zijn daar echter tegen. Het hoofd van de school, die het zelf ook niet met de hervormingen eens is, belandt daarmee in een *rolconflict.*

Nemen we opnieuw Major Burns uit 'MASH' als voorbeeld.
Zijn zelfbeeld is: de officier! Verdediger van vrijheid en vaderland! Hij gaat daar helemaal in op. Maar zijn functie is ook: officier. Hier stelt hij zijn rolgedrag op in; in zijn zelfbeeld is hij meerdere, als officier is zijn ról de meerdere.
Bij Major Burns zijn zelfbeeld en rol daardoor met elkaar in *overeenstemming*.
Kijken we nu eens naar Hawkeye. Zijn zelfbeeld is 'helper': hij wil in dienst staan van mensen die hulp nodig hebben, als hun gelijke. Zijn identiteit is vooral die van de 'dienstverlener'. Het leger heeft hem nu de functie van officier gegeven en nu zou hij dus de rol van 'meerdere' moeten vervullen.
Maar Hawkeye is eigenlijk helemaal geen officier, daar heeft hij maling aan. Hij wil niet 'de meerdere' zijn en hij aanvaardt dan ook die rol niet. Daarom is hij wél een goede arts, maar (zeker in de ogen van Burns) een 'slechte' officier. Bij Hawkeye is er een *tegenstelling* tussen zelfbeeld en rol.

We moeten een duidelijk beeld hebben van onze beroepsrol. In onze beroepsuitoefening is tact een eerste vereiste; en die tact kunnen we ook *sociale intelligentie* noemen: de bedrevenheid in het hanteren van onze betrekkingen met anderen, in het omgaan met mensen.
(Over die sociale intelligentie spraken we al in les 7.)

Vragen

1 Wat versta je onder: *rol?*
2 Is rol en functie (beroep) hetzelfde?
3 Wat bedoelen we met *formele* en *informele* rollen?
4 Kun je een voorbeeld geven van een *rolconflict?*
5 Geeft het onderscheid aan tussen *zelfbeeld* en *rol.*
6 Wat is het verband tussen sociale rol en gedrag?

Discussievraag

Men kan een *rolconflict* op 3 manieren proberen op te lossen:
— beide rollen zoveel mogelijk gescheiden houden;
— een compromis zoeken (een tussenweg zoeken);
— één van beide rollen voorrang geven.
Bespreek met je groep hoe de bejaardenverzorgster in het tehuis, waar ook haar vader woont, volgens elk van deze 3 manieren te werk zal gaan.
(Bedenk zelf de aard van het conflict.)

Enkele films die aanknopingspunten bieden tot het rolbegrip, rolverwachtingen en roltoebedeling:

- *'Geen thuis voor oma' - VNFI*
  Speelfilm, zwart-wit, 30 min (Canada).
  Problemen van de bejaarden in onze moderne maatschappij. De film analyseert de verschillende factoren, die de aanpassingsmoeilijkheden bij bejaarden doen ontstaan. Vooral de patroniserende houding van jongeren leidt tot conflicten: een voorbeeld van roltoebedeling aan onze bejaarde medemensen.
- *'Wie als meisje geboren is, wordt toch nooit een jongen' - NCGV*
  Documentaire film, kleur, 26 min (Nederland).
  Verslag van een door dr. C. van Calcar verricht onderzoek: de opgelegde rolverdeling tussen jongens en meisjes (researchinstituut voor toegepaste psychologie).
  Hoofdzakelijk zijn interviews met schoolkinderen en pubers gefilmd, hetgeen wordt afgewisseld door scènes van rolgedrag. In bepaalde scènes nemen de beide seksen elkaars rollen over!

4 Mens en groep

11 De mens in de groep

'God heeft ons verwanten gegeven, maar onze vrienden kunnen we, Goddank, zelf uitzoeken.'
Addison Mizner (1872-1933)

Verkenning

In de beide voorgaande lessen hebben we onze aandacht gericht op het gedrag van de mens, zowel het *individuele* als het *sociale* gedrag.
Nu willen we ons gaan bezighouden met de mens zoals hij leeft als lid van een groep; hoe hij zich gedraagt volgens de regels van zijn groep, vele gewoonten overneemt van zijn groep en gehoorzaamt aan de wetten van de groep. We beschouwen dus in dit hoofdstuk de mens vooral in zijn *groepsgedrag*.
Nu kennen we allerlei groepen van mensen. Een groep kan erg groot of heel klein zijn, de groepsleden kunnen onderling erg hecht verbonden zijn óf elkaar niet of nauwelijks kennen. Daarom willen we eerst een aantal 'groepen' van elkaar onderscheiden.

Opdracht

We kennen allemaal een aantal benamingen voor allerlei verzamelingen van mensen. Probeer in je schrift in te vullen, welke benamingen bij de verschillende onderstaande omschrijvingen horen. Kies uit:

menigte - sekte - vereniging - groep - categorie - ras - massa

— een verzameling mensen, die alleen maar tijdelijk op één plaats samen zijn (vaak heel kortstondig), vanwege een bepaalde omstandigheid (bv. een voetbalwedstrijd);
— een verzameling mensen met eenzelfde doel of eenzelfde ideaal (bv. het Rode Kruis);
— een verzameling mensen waartoe men alleen al door geboorte behoort, of door leeftijd (bv. sekse, tieners, bejaarden);
— een verzameling mensen die dezelfde levensovertuiging of godsdienst aanhangen (bv. Jehova's Getuigen);
— een verzameling mensen met dezelfde uiterlijke (lichamelijke) kenmerken (bv. negers);
— een verzameling mensen die men allen min of meer dezelfde eigenschappen toekent; men gebruikt de term vaak in verbinding met 'jeugd', 'arbeiders', enz.
— een verzameling mensen, gering in aantal, die elkaar zeer nabij staan; die elkaar kennen en die onderlinge betrekkingen onderhouden (bv. collega's, gezinsleden, vrienden, enz.).

Thema

De mens in de groep richt zich, zoals we hierboven al zeiden, naar de gewoonten en de wetten van de groep.
Binnen de groep vinden allerlei bewegingen plaats: men treedt toe tot een groep, gaat er een bepaalde plaats innemen, misschien zelfs een leidende rol vervullen; en men treedt op een bepaald ogenblik weer uit de groep. In verband met deze bewegingen gebruikt men bij de bestudering van het groepsleven wel eens het woord: *groepsdynamica*.
Het uit het Grieks stammende woord 'dynamica' betekent: beweging (denk aan de dynamo aan je fiets: door de beweging van het voorwiel wekt die elektrische stroom op).
Wanneer we dus nu de mens in de groep bespre-

ken komen we van de individuele psychologie (de psychologie van de enkeling) bij de sociale psychologie (ofwel: de groepsdynamica).

Informatie

Groepsvorming

De mens is nooit helemaal enkeling: door zijn hele wezen is de mens gericht op andere mensen. We zien dit al aan het feit, dat de mens een *taal* heeft: de taak maakt het mogelijk om met andere mensen om te gaan, om de mening van andere mensen te horen en te begrijpen. Dat kan gebeuren door mondelinge taal (spreken en luisteren), door schriftelijke taal (schrijven en lezen) en door de taal der gebaren en gelaatsuitdrukking (pantomimiek en mimiek) en der bewegingen (dans en ballet).
De mens is niet alleen in staat om met anderen om te gaan, de mens wil ook mét anderen leven; het ligt in de natuur van de mens aansluiting te zoeken bij vrienden of leeftijdgenoten, collega's, mensen die in dezelfde straat of buurt wonen, enz.; in het algemeen: met gelijkgerichte mensen. Dit is het verschijnsel van de *groepsvorming*.
Met een groep bedoelen we een klein aantal mensen, die elkaar zeer nabij staan; die samenwerken (of -spelen) en die elkaar kennen. Leden van een groep onderhouden directe betrekkingen met elkaar (in tegenstelling tot leden van een menigte of categorie, van een ras of sekte, van een vereniging of massa).

De neiging tot groepsvorming ontstaat al jong. Kinderen uit de straat vormen speelgroepen, later ontstaan vriendengroepen op school en in de klas, nog later zien we de groepsvorming van de rijpende jeugd: de groepen van tieners, enz.

Met een Engelse term zegt men wel eens, dat in een groep '*face-to-face*' betrekkingen bestaan.
Letterlijk vertaald betekent dit: onderlinge betrekkingen met 'de gezichten-naar-elkaar-toe' (Engels: 'face' betekent gezicht).
Met deze term wil men de nadruk leggen op het dichte onderlinge contact, het elkaar kennen. 'Face-to-face' duidt dus aan, dat men zeer direct op elkaar gericht is; voorbeelden van 'face-to-face'-groepen: het gezin, de speelgroep van kinderen, de buurtgroep van volwassenen, de ploeg arbeiders op de fabriek, de schoolklas, het (niet al te grote) kantoor, de kleine onderneming, enz.

De neiging tot groepsvorming blijft ook bij de volwassene bestaan: zoals de groepsvorming van collega's op het werk, bewoners van een wijk of straat, vakgenoten, mensen met gelijke hobbies.
De groep heeft grote invloed op de mens: de enkeling bestaat niet, de mens bestaat in belangrijke mate als groepswezen. Aan de groep ontleent de mens zijn gedragsregels, zijn houding, vaak zelfs zijn ideeën. Hij onderwerpt zich aan de regels van de groep, wil vooral niet door de groep verworpen worden als er-niet-bij-passend: de groep gaat als het ware wetten stellen, gaat voorschrijven wat hoort en wat niet hoort.
Logisch is het, dat de groepsvorming een belangrijk gegeven is, zowel in verband met de pedagogie (omgang met kinderen) als met de andragogie (omgang met volwassenen) en gerontagogie (omgang met bejaarden).

Bewegingen binnen de groep

Binnen de groep kunnen we verschillende bewegingen onderscheiden: de toetreding, de verandering van positie en de uittreding.

• Toetreding

In grote groeperingen (natie, stand, ras) kan men nauwelijks van toetreding spreken: alleen door geboorte behoort men al tot een bepaalde natie (Nederlander), tot een bepaalde stand of tot een bepaald ras.
Bij andere grote groeperingen treedt men toe door middel van een eenvoudige handeling: bv. het betalen van lidmaatschap (vakbond, vereniging, enz.).
In kleine 'face-to-face'-groepen treedt men soms toe door geboorte (gezin, bv.); maar in andere groepen kost de toetreding aanzienlijk méér moeite: men moet er iets voor doen, men moet iets presteren; anders wordt men niet geaccepteerd. Het feit, dat men als jongen van 12 jaar in een brugklas van een lts geplaatst wordt, is nog lang geen garantie, dat men ook echt tot de groep gaat behoren.
Daarvoor komen eisen kijken; als: je moet wat durven, tegen een geintje kunnen, kunnen meedoen!
Eerst dan, als je je waarde bewezen hebt, hoor je erbij; je wordt geaccepteerd, je toetreding is geslaagd.
Bij groepen van volwassenen gelden weer andere regels: iedere groep heeft zijn eigen gewoonten en eisen, waaraan je te voldoen hebt. Pas je je niet aan, dan blijf je een eenling (bv. de soldaat in het peloton, die altijd gepest wordt; de ambtenaar, die men links laat liggen).

• Verandering van positie

Eenmaal in de groep opgenomen blijft er altijd de mogelijkheid, dat je positie in die groep verandert; die veranderingen kunnen in verticale richting zijn (je gaat 'omhoog' of 'omlaag'; met andere woorden: je positie stijgt óf je daalt een plaatsje); en de verandering kan in horizontale richting plaatsvinden (je krijgt een nieuwe positie, maar die is niet hoger of lager, maar ongeveer gelijkwaardig aan de vorige).

Ook de volwassene in de groep ziet soms zijn positie in de groep veranderen. Zo kan juist het streven naar 'omhoog' leiden tot 'omlaag': denk aan een soldaat of een arbeider op een fabriek, die graag promotie wil maken (dus omhoog wil); vaak jaagt hij daardoor de anderen van de groep tegen zich in het harnas ('strooplikker', 'bruinwerker') en hij daalt in de groep in aanzien, wordt misschien helemaal verworpen (hij wilde 'omhoog', maar ging 'omlaag').

Zo kan de 15-jarige leerling van een Mavo, die druk in een vriendenkring verkeert, op grond van zijn prestaties, durf en overwicht op de anderen langzamerhand een leidersrol in de groep krijgen (verticaal: hij 'stijgt', hij wordt bevorderd). Zo kan een ander dalen op de trap, verliezen aan populariteit.

- Uittreding

Op een bepaald moment kan men op het punt geraken, dat men de groep waartoe men behoort, gaat verlaten. Men treedt uit, soms door een simpele oorzaak (verhuizing, verandering van school of werkkring, bv.).

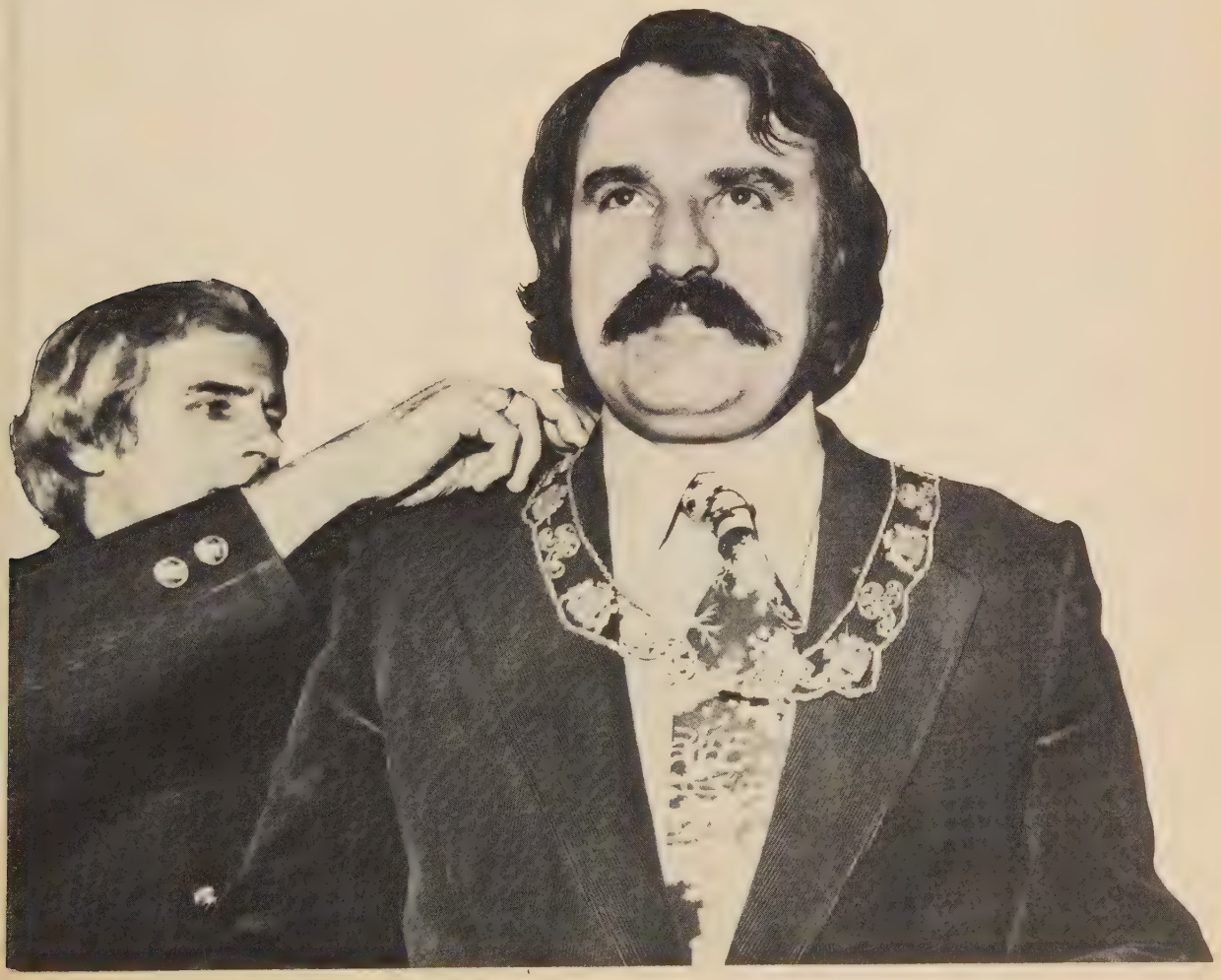

De lts-er, die getapt was bij zijn schoolmakkers en daar in de groep een hoofdrol vervulde, treedt uit de vriendengroep als hij ergens gaat werken: daar vindt hij dan een andere groep, de ploeg arbeiders waarbij hij wordt ingedeeld. Ze hebben hun eigen gedragsregels, hun eigen gewoonten en wie ertegen zondigt, hoort niet tot hun groep.
De leider van zoëven (op de lts) is hier weer de beginneling: ieder uittreden wordt weer gevolgd door een toetreden en zo blijft het leven van de mens in de groep een voortdurende beweging.

Leiderschap en groep

Iedere groep kent zijn leidersfiguren en zijn volgelingen. Op welke gronden wordt iemand leider in de groep? Waarom volgen de groepsleden de inzichten van de leider? Waarom wil iedere groep één uitgesproken leider? In iedere groep, speelgroep of bedrijf, vriendengroep of buurtgroep, treedt het verschijnsel op, dat sommige leden 'hoger' staan, andere 'lager'. Dat kan verband houden met prestaties (bv. in de voetbalclub de jongen die het beste voetbalt) of met de bekwaamheid (bij collega's op het werk de man die het meest deskundig is); het kan verband houden met stand en afkomst (bv. in de straat, buurt of woonwijk; daar kunnen beroep,

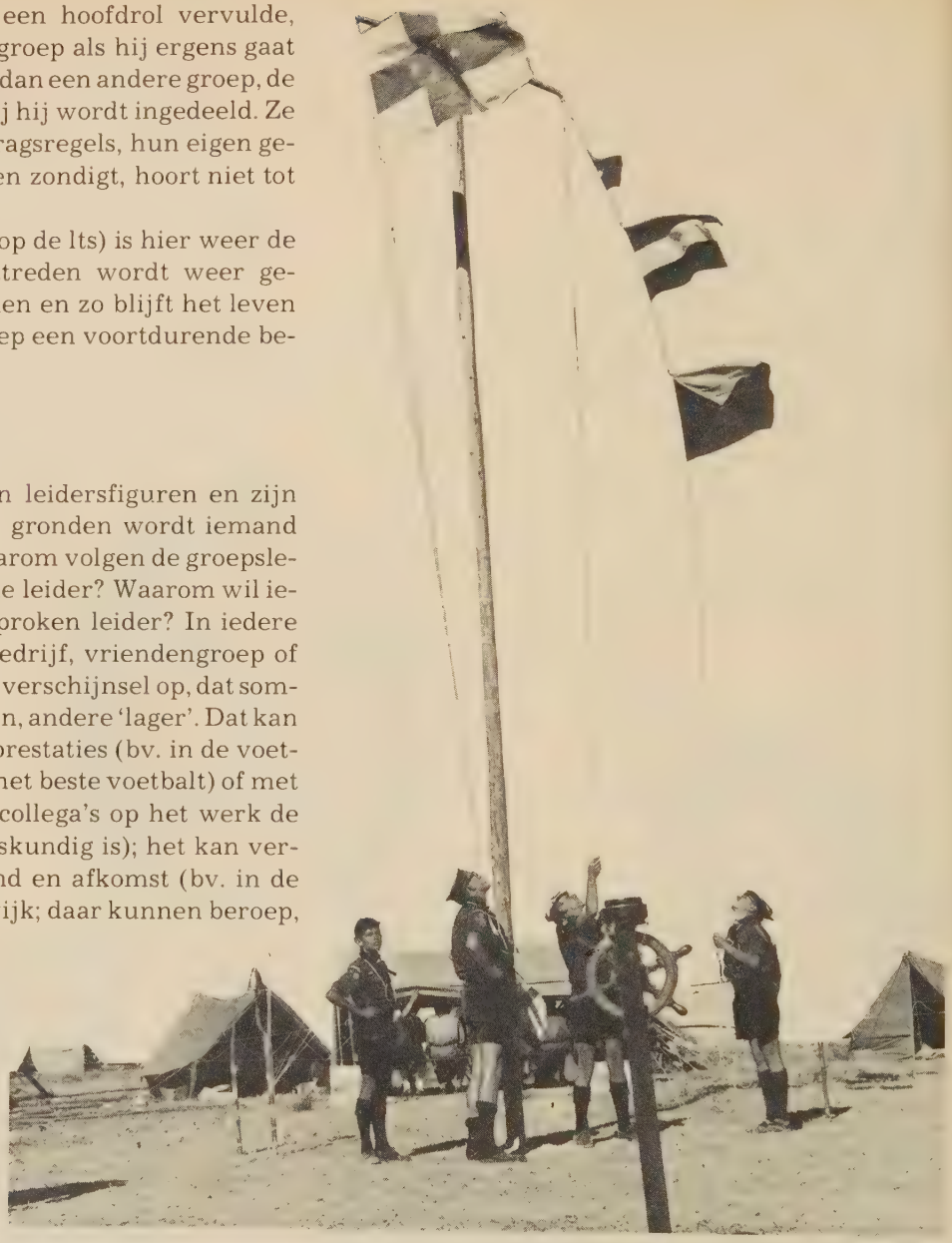

Waarom zijn sommigen 'leiders' en anderen 'volgers'?
Sommigen zijn van nature geneigd om leiding te aanvaarden, om zich aan het gezag van anderen te onderwerpen; ze zijn eigenlijk gelukkig met het feit, dat een ander de beslissingen neemt. Anderen daarentegen hebben als het ware natuurlijke leidersgaven, het ligt in hun aard als vanzelf leidend op te treden. Dit wordt door de groepsleden als vanzelfsprekend aanvaard en de leider verwacht eigenlijk ook niet anders.

inkomen en maatschappelijk aanzien een rol spelen) en in de vriendenkring gelden weer andere maatstaven: durf, lichaamskracht, vindingrijkheid, brutaliteit misschien, enz.
In iedere groep komt vanzelf een persoon naar voren die het meeste respect geniet van de andere leden van de groep en de leden van de groep worden als het ware in hun gevoel van eigenwaarde gestreeld door de capaciteiten van de leider: alsof iets van het prestige en het aanzien van de leider op hen afstraalt.

Echter: of men nu leider is van een groep óf een volgzaam lid: belangrijk is, dat de mens in de groep een groot deel van zijn vorming ontvangt; dat de groep een sterke invloed uitoefent op zijn gedrag, op zijn leefregels, op zijn ideeën en op zijn meningsvorming.

Vragen

1 Wat bedoelen we met: *groepsvorming?*
2 Blijft de groepsvorming beperkt tot de jeugd?
3 Wat bedoelen we met: verandering van positie in de groep?
4 Vertel iets over het *leiderschap* in de groep.
5 Wat is het grote belang van de groepsvorming in verband met de opvoeding?
6 Wat betekent de term: *groepsdynamica?*
7 Wat bedoelen we met *'face-to-face'*-groepen?

Filmwijzer

- *'De laatste bus' - VNFI*
  Speelfilm, zwart-wit, 30 min (Engeland).
  Passagiers blijven passief bij de molestatie van een busconducteur. Psychologische film over een groepsdynamisch gebeuren, afgerond met een aantal interviews met de betrokkenen.
- *'En de dagen gingen voorbij' - VNFI*
  Tekenfilm, kleur, 10 min (Joegoslavië).
  Allerlei dreigende machten tasten de menselijke privacy aan.
- *'Deze dag' - VNFI*
  Tekenfilm, kleur, 10 min (Joegoslavië).
  De eenling als slachtoffer van de onverdraagzaamheid.
- *'Stemmen uit de diepte' - VNFI*
  Documentaire film, kleur, 45 min (Canada).
  Een discussiefilm over groepsdynamica, sensitivity training, sekten, enz.

Discussievraag

Probeer voorbeelden te vinden hoe ook volwassenen onder invloed van de groep (collega's, buurt, vriendenkring) zich volgens de ongeschreven wetten van hun groep gaan gedragen.

12 De groep in de maatschappij

'Wij zijn als echo's... wij herhalen de deugden en de gebreken van hen, met wie we omgaan.'
Joseph Joubert (1754-1824)

Verkenning

We hebben allen in het dagelijks leven met een aantal regels of voorschriften te maken. Sommige regels zijn zwart op wit gezet: onze geschreven *wetten*. Maar we kennen ook ongeschreven gedragsregels of *normen*, dikwijls ontstaan uit gewoonte en tenslotte door de samenleving aanvaard.
In het verkeer houden we rechts (officiële wetgeving); bij een begroeting geven we elkaar de rechterhand (ongeschreven gedragsnorm). De linkerhand geven is in de dagelijkse omgang niet volgens de 'normen' (niet 'normaal' dus). Er moet al een heel goede reden zijn (bv. rechterhand in het gips), om van deze norm af te wijken.

Opdracht

Probeer met de groep enkele voorbeelden te noemen van gedragsnormen uit het dagelijks leven (in onze cultuur!). Noteer ze in je schrift.

Normen op het gebied van:

— kleding;
— omgangsvormen, manieren;
— omgang tussen man en vrouw;
— opvoeding van kinderen;
— school en onderwijs;
— beroep en arbeid.

Probeer deze rij zelf nog uitgebreider te maken.

Normen liggen echter niet voor alle tijden vast. Er kunnen verschuivingen plaatsvinden, andere normen doen dan hun intrede. Dikwijls zien we dan dat ouderen daarbij langer vasthouden aan de bestaande normen, terwijl de jongeren hun gedrag al aanpassen aan de veranderde normen.

Opdracht

Probeer met de groep enkele voorbeelden te vinden van afwijkende normen, zoals die ervaren kunnen worden door ouderen en door jongeren op het gebied van:
— godsdienst,
— seksualiteit.

Kun je nog meer voorbeelden bedenken?

Hoe zou je het conflict willen noemen, dat uit deze afwijkende normbeleving kan ontstaan?
Ook binnen de eigen groep, bv. van leeftijdgenoten, kunnen bepaalde groepsleden zich aan de algemene normen aanpassen, terwijl anderen zich niét overeenkomstig die normen gedragen.

Opdracht

Zoek met je groep voorbeelden van aanpassing aan de groepsnormen en van afwijking daarvan bij:

— schoolklas,
— gezinsleden,
— buurtbewoners,
— collega's op de fabriek.

Kun je nog meer voorbeelden noemen?

Binnen de groep gelden bepaalde normen: de *groepsnormen.* Men kan zich aan die normen aanpassen ('conformisme') en men kan zich afwijkend opstellen ('non-conformisme').
Tussen de verschillende generaties kan een verschil in normbeleving leiden tot een *generatieconflict.* Bepaalde groeperingen binnen onze cultuur met een eigen normsysteem (afwijkend van de algemeen aanvaarde normen) ontwikkelen zich tot *subculturen.*

Informatie

De groepsnormen

Iedere samenleving kent zijn normen; ook de groep heeft dus zijn normen en wee degene die ze overschrijdt.
De jongen van 12 jaar, die deel uitmaakt van een vriendengroep, kent de normen van de groep precies; bv.: je verraadt nooit een lid van de groep! Verklikkers overschrijden de norm en worden buitengesloten; ze staan ernaast, ze doen niet meer mee.
De volwassene, bv. de arbeider op een fabriek, maakt deel uit van een groep kameraden. Ook daar gelden normen die je niet straffeloos kunt overschrijden. Bv.: de uitslover, die op opvallende wijze geweldig zijn best gaat doen als de chef in de buurt is, wordt niet gewaardeerd. De norm: 'we willen hier geen uitslovers!' is weliswaar nooit op papier gezet, is nooit als een officiële gedragsregel aangekondigd; maar alle leden van de groep kennen het onuitgesproken parool: géén uitslovers; en de overtreder wordt zonder pardon uitgesloten.
Normen kunnen zowel positief als negatief zijn.

- *Positieve* normen zijn geboden, voorschriften omtrent wat je wél doen moet; in de vriendengroep bv.: durven, lef hebben, sportief zijn, sterk zijn, handig zijn, enz.
- *Negatieve* normen zijn verboden, voorschriften omtrent wat je juist niét moet; bv.: niet klikken, niet liegen, niet al te opvallend opscheppen, enz.

Conformisme

Het onderwerpen aan de normen maakt, dat je in de groep als 'normaal' wordt geaccepteerd. Je mag dus vooral niet tégen die normen ingaan: de groep eist, dat je je onderwerpt aan de normen van gedrag, zoals die in de groep gelden.

Het uit het Latijn stammende woord 'conform' betekent: overeenkomstig. (Je ziet het woord vaak in de krant in zinnen als: 'De rechter veroordeelde de aangeklaagde conform de eis', dus overeenkomstig de eis).

Wie zich in de groep aan de groepsregels onderwerpt, gedraagt zich 'conform', dat wil zeggen: *overeenkomstig de eisen.*
De jongen uit het huiswerkgroepje, die hard zit te blokken voor zijn Duitse proefwerk, gedraagt zich conform de gewoonte dat je probeert een zo goed mogelijk cijfer te halen. De jongen die in een andere vriendengroep de held van de school is, omdat hij de leraar Nederlands buiten zichzelf van woede heeft weten te brengen, gedroeg zich óók conform de gewoonten van dié groep.

Normen kunnen van groep tot groep verschillen: wat in de éne groep als goed gezien wordt, is in de andere groep misschien een onvergeeflijke zonde. Om daar een voorbeeld van te geven: een bepaald vriendengroepje werkt op school veel samen, maakt samen huiswerk, overhoort elkaar, houdt wedstrijd wie de hoogste punten haalt; met andere woorden: als norm heerst, dat het behalen van een goed cijfer een jongen in de groep in aanzien doet stijgen, dat goede prestaties op school hem meer prestige verlenen.
In een andere groep, die vooral buiten schoolverband om veel bij elkaar komt en waar de nadruk ligt op bv. samen naar de cowboyfilm gaan op zaterdagmiddag, racen op een brommer, enz., zal misschien als norm gelden, dat je op school vooral niét probeert de uitblinker te zijn ('géén uitsloverij!'). Je stijgt juist in de achting van de groep, als je er in de les uitgestuurd wordt vanwege die stinkbommetjes, of iets dergelijks.
Wat in de éne groep goed was, is in de andere groep fout. Belangrijk is echter, áls je lid van de groep bent, dat je je aan de normen van dié groep onderwerpt, wil je erbij horen.

Het deel uitmaken van een groep betekent dus: te 'conform' gedragen, overeenkomstig de normen. Dit leidt tot *conformisme:* jezelf steeds zoveel mogelijk aanpassen aan de groep, zo min mogelijk afwijken.
Een jongen zal op een school, waar alle kameraden in spijkerbroek, leren vest of soldatenjas verschijnen, niet graag in een keurig wit overnemd compleet met stropdas rondlopen: daarmee is hij buitenstaander, wordt hij niet geaccepteerd. Hij zal dus thuis nét zo lang om zo'n spijkerbroek zeuren tot hij 'm krijgt, al vindt z'n moeder 't misschien een vreselijke dracht; met andere woorden: hij conformeert zich aan de gewoonten, hij gedraagt zich als een conformist. Vandaar de huiselijke drama's, omdat pa zegt: 'Naar de kapper!' terwijl Jan nét de lengte van zijn haren zo'n beetje overeenkomstig de gewoonte in zijn schoolgroep had weten te krijgen. Vandaar het verdriet van Annemieke, die voor haar verjaardag niet zo'n fuif mag organiseren in de garage, met visnetten en popmuziek, terwijl al haar vriendinnen zo'n verjaarspartijtje hebben georganiseerd.

Conformisme zien we ook in de groepen van volwassenen: aanpassing aan het werktempo op de fabriek; trimmen als het hele kantoor trimt; open haard laten aanleggen als alle kennissen er een hebben; in de tuin barbecuen als iedereen 't doet; baard laten staan als de éne collega na de andere daarmee verschijnt, enz.

Dit conformisme kan, vooral voor de jonge mens, tot ernstige gevolgen leiden: bv. de jongen, die in de vriendenkring niet wil worden uitgestoten, die niet wil laten merken dat hij eigenlijk niet durft en die gaat meedoen aan baldadigheden, vandalisme, vernielingen, openbreken van automatieken, winkeldiefstallen, enz. Niet zelden leidt de weg tot jeugdcriminaliteit (jeugdige misdadigheid) via het conformisme in de groep regelrecht naar de kinderrechter. En hoevelen zouden hun eerste 'stickie' (marihuana, hasjiesj) niet geprobeerd hebben, omdat ze er in de groep toe werden uitgedaagd en niet durfden te weigeren? Oók een gevolg van conformisme!

Het Latijnse woord 'non' betekent: niet. Iemand, die zich niet overeenkomstig de normen gedraagt, is een non-conformist; hij gedraagt zich non-conformistisch.
Een opvallend verschijnsel is, dat veel groepen zich naar buiten graag erg non-conformistisch gedragen. Jongeren wijken in hun kleding bv. graag af van de algemeen gangbare mode van de ouderen, om maar een voorbeeld te noemen.

Het verschijnsel is niet zo nieuw als velen wel denken. Een Griekse wijsgeer, Socrates, klaagde al vóór de geboorte van Christus over de losbandigheid van de jeugd en zijn leerling, Plato, zei in die tijd al: 'Van alle wilde dieren is een jongen het onhandelbaarst'.
In de middeleeuwen kende men al groepen jongeren, die men in onze tijd 'nozems' of 'provo's' zou hebben genoemd, maar die toen de fraaie naam 'alamodisten' kregen (afgeleid van: 'à la mode', dat wil zeggen: volgens een bepaalde mode gekleed zijn). Aan deze 'alamodisten' ergerden zich in die tijd vele ouderen wegens hun 'lelijke kleding en afschuwelijke kortgeknipte baarden en haren!' Je ziet, dat non-conformisme niet iets van onze tijd is.

Zo ontstaat het verschijnsel, dat een jongere in de groep zijn haren zal laten groeien, omdat iedereen dat doet (conformisme), terwijl de groep als geheel zich naar buiten vertoont als een groep jongeren die in uiterlijke verschijning sterk afwijkt van de gangbare mode, zoals die door de generatie volwassenen gedragen wordt. We zouden het zó kunnen zeggen: in de groep is men conformistisch naar binnen (t.o.v. de medegroepsleden) en non-conformistisch naar buiten (t.o.v. de buitenwereld).

Non-conformisme zien we ook bij volwassenen: men wil de platgetreden paden verlaten, de vaste gedragspatronen veranderen, oude achterhaalde gewoonten doorbreken. Dan zien we bv. dat een groep leraren van een school zich aangaande allerlei onderwijsideeën non-conformistisch opstelt, terwijl in de groep zelf een grote conformiteit heerst omtrent het ingenomen standpunt: non-conformisme naar buiten, conformisme naar binnen.

Van groepsvorming tot subcultuur

Tussen allerlei groepen bestaan veel overeenkomsten: kijken we bv. eens naar de vele vriendengroepen die in de rijpingsleeftijd (12 à 13 jaar tot 20 à 22 jaar) optreden, dan zien we daar groepen, waarvan de leden elkaar onderling goed kennen, bijna dagelijks met elkaar in contact staan; de groepen hebben vaak eigen gewoonten en eigen regels, maar alle groepen in die leeftijdsfase vertonen ook opvallende overeenkomstige kenmerken ten opzichte van elkaar.

Hier komen we van de groepsvorming op een ander verschijnsel: het verschijnsel van de gelijkgerichtheid van de vele groepen onderling. Deze gelijkgerichtheid is dus een kwestie van nagenoeg gelijke maatschappijbeschouwing, gelijke interesse en gelijke instelling ten aanzien van de wereldproblemen.
Nu zien we het verschijnsel optreden dat binnen een cultuur, zoals die in de eeuwen is ontstaan, bepaalde groeperingen een eigen cultuur gaan ontwikkelen, die voor die grote groepering een eigen gezicht en eigen kenmerken gaat vertonen, afwijkend van de algemene cultuur. We zouden kunnen spreken van een *cultuur-binnen-de-cultuur*.
Zo kunnen we de levensstijl, de wereldbeschouwing en de maatschappelijke ideeën van die hele grote groepering van leeftijdgenoten in de rijpingsfase als een aparte cultuur-binnen-de-cultuur zien: de eigen cultuur van de rijpende jeugd.
Zo'n cultuur is dus eigenlijk een onder-cultuur, maakt namelijk een onderdeel uit van de algemene cultuur. We spreken dan wel van een '*subcultuur*'. (Het Latijnse 'sub' betekent: onder.)

Hier spreken we dus van de subcultuur van de rijpende jeugd: de jongeren met hun eigen leefregels, hun eigen maatschappelijke inzichten en hun eigen ideeën. Van de groepsvorming in het klein (de 'face-to-face'-groep van een aantal vrienden van gelijke leeftijd) komen we zo tot de subcultuur van de jeugd-op-weg-naar-de-volwassenheid: de subcultuur van de jongere generatie.

Binnen een bepaalde subcultuur zien we kenmerken die afwijken van de algemene cultuur, bv. binnen de subcultuur van de jongeren.

Om er enkele te noemen: de uiterlijke verschijning, mode, haardracht (spijkerbroeken, lang haar, baarden of bakkebaarden, coltruien, enz.); er is een sterke overeenkomst in belangstelling (beat- of popmuziek, de tophits, enz.); een sterke overeenkomst in ideeën en idealen (houding ten opzichte van milieubederf, luchtverontreiniging, oorlog, politiek, enz.).

Het generatieconflict

In de laatste zin viel al het woord 'generatie' (of: geslacht). De generatie van de jongeren vormt een subcultuur in het geheel van de cultuur van de oudere generatie: de groep van de jongeren neemt dus een aparte plaats in de maatschappij in.
De subcultuur van de jongeren wijkt in veel opzichten sterk af van de inzichten van de ouderen: bv. op het gebied van godsdienst, oorlog, orde en ordehandhaving, seks, abortus, druggebruik, enz. Je begrijpt, dat hieruit botsingen ontstaan.
Een botsing of meningsverschil noemen we wel: conflict. Vandaar de term: generatieconflict; de botsing tussen de inzichten en ideeën van het oudere en van het jongere geslacht.

Zo kunnen we in Nederland wijzen op het generatieconflict in het leger (de jongeren, die zich niet meer willen onderwerpen aan de oude verstarde voorschriften en de achterhaalde vormen van kadaverdiscipline, waarbij het niet-gehoorzamen aan een bevel zonder meer wordt gevolgd door ernstige strafmaatregelen).
Zo kennen we in ons land het generatieconflict in het gezin, in het onderwijs, enz.: overal komt het erop neer, dat de jongeren de oude traditionele vormen en vastgeroeste gebruiken willen hervormen tot nieuwe patronen.

Voorbeelden van het generatieconflict zijn er te over. We wijzen op de Verenigde Staten, waar vooral in de generatie der jongeren een sterke anti-oorlogsstemming ontstond; waar jongeren tenslotte protesteerden tegen het voortduren van een uitzichtloze oorlog in Vietnam. Waar vroeger in boeken en films nog veelal de oorlog werd verheerlijkt en de dood op het slagveld als een heldendood werd geëerd en het deelnemen als soldaat aan een oorlog als een eervolle zaak werd gezien: daar groeit nu in de subcultuur van de jongeren een toenemende afkeer tegen de oorlog en wordt dienstweigering als eervol aangemerkt. Jonge oudstrijders uit Vietnam demonstreerden door hun decoraties af te rukken en die in Washington in de tuin van het Witte Huis te werpen, onder applaus van een publiek van jongeren.

Vragen

1 Wat bedoelen we als we zeggen, dat bepaalde groeperingen een eigen cultuur gaan ontwikkelen?
2 Wat versta je onder: *normen?*
3 Zijn de normen voor alle groepen gelijk?
4 Geef een voorbeeld van een groepsnorm, die je niet straffeloos kunt overtreden.
5 Wat versta je onder: *conformisme?*
6 Kan in het verschijnsel van het conformisme een bepaald gevaar schuilen?
7 Geef een voorbeeld van *non-conformisme.*
8 Is non-conformisme alleen een verschijnsel van onze tijd?
9 Geef een paar voorbeelden van het *generatieconflict.*

Discussievraag

Zoek met je groep enkele voorbeelden van subculturen in onze samenleving. Probeer aan te geven in welke opzichten de leden van zo'n subcultuur zich naar buiten non-conformistisch gedragen én probeer ook gedragsvormen aan te wijzen, die binnen de groep zelf juist sterk conformistisch zijn.

Filmwijzer

Enkele films, die nader ingaan op verschijnselen als conformisme en non-conformisme, veranderend normbesef en generatieconflict:

- *'Quadratonië' - VNFI*
  Tekenfilm, kleur, 15 min (W.-Duitsland).
  De maatschappij prest haar individuen gelijkvormig te zijn. In een op de kubus gebaseerd land, waar de mensen dus ook vierkante hoofden hebben, belandt iemand met een rond hoofd. Natuurlijk past dit niet en uiteindelijk conformeert hij zich. Tenslotte weet hij te ontsnappen in een vreemdsoortig voorbijvliegend voertuig. Aan boord bemerkt hij, dat zijn bevrijders driehoekige hoofden hebben, zodat hem een nieuwe nachtmerrie te wachten staat...
- *'De demonstrant' - VNFI*
  Tekenfilm, kleur, 10 min (Polen).
  Een non-conformist brengt zijn bondgenoten op de ludieke toer.
- *'Een Zweedse liefdesgeschiedenis' - VNFI*
  Speelfilm, kleur, 86 min (Zweden) 14 jaar.
  De ontluikende liefde tussen de 16-jarige Per en de 14-jarige Annica, contrasterend met de problemen van de oudere generatie, die overgevoelig blijkt voor kleine maatschappelijke verschillen. Schildering van de onderlinge relaties tussen mensen.
- *'Dateline - San Francisco' - VNFI*
  Documentaire film, kleur, 55 min (Engeland).
  Studentenonlusten, commune, drugs en generatieconflict in de Verenigde Staten.
  De nieuwe generatie en de breuk, die is ontstaan met de overgeleverde verwachtingen en opvattingen, met de idealen van de bestaande maatschappij en met de vooruitzichten, die de burgerlijke samenleving te bieden heeft.

13 Groep en groepsdwang

'Het uitroeien van één vooroordeel is meer waard dan het bedenken van tien nieuwe stelsels.'
Multatuli (1820-1887)

Verkenning

Hieronder vind je een drietal zinnen, waarin iedere keer een vorm van 'oordelen' voorkomt:

— 'Ik ken die film niet. Ik kan er niet over *oordelen.*'
— 'Je moet iemand om één misstap niet meteen *veroordelen.*'
— 'Sommige mensen hebben ten opzichte van andere groepen mensen erg veel *vooroordelen.*'

Betekenen deze drie termen *oordelen - veroordelen - vooroordelen* hetzelfde of ongeveer hetzelfde? Of is er in iedere zin sprake van een andere betekenis?
Kun je dat verschil in betekenis tussen de drie termen in je eigen woorden in je schrift opschrijven?

Opdracht

Hieronder staat een aantal uitspraken. Kun je bij iedere uitspraak aangeven of er sprake is van een *oordeel*, van een *veroordeling* of van een *vooroordeel?* Schrijf de antwoorden in je schrift.

— 'Die jurk staat jou goed!'
— 'Engelsen zijn verschrikkelijk stijf'.
— 'Jouw houding bevalt me helemaal niet, dat lijkt nergens op!'
— 'Hij is een goeie vakman.'
— 'Negers zijn lui.'
— 'Met haar ga ik niet meer om, ze heeft over me geroddeld.'
— 'Een fantastische film, moet je gaan zien!'
— 'Ze is een echte jongensgek'.
— 'Eens gestolen, altijd een dief.'
— 'Ik vind André van Duyn leuker dan de Mounties.'
— 'Ik zou maar oppassen met die jongen. Z'n vader deugde ook al niet.'

Thema

We *oordelen* dagelijks over mensen of zaken, d.w.z.: we geven voortdurend onze mening, doen ergens een uitspraak over.
We *veroordelen* echter ook; d.w.z. we keuren iets af (ons oordeel valt dus negatief uit op grond van gebleken feiten).
Dikwijls worden onze oordelen echter tot *vooroordelen:* we verwerpen mensen, zelfs hele groepen van mensen, op grond van bepaalde kenmerken of hoedanigheden. Ons oordeel is daarbij niet gefundeerd op gerechtvaardigde oordelen of gebleken feiten, maar eerder op gevoelens en emoties.
Belangrijk is onze *attitude:* onze houding ten opzichte van mensen en zaken. Onze attitudes ontstaan door verschillende oorzaken. Gevaarlijk wordt het, wanneer we onze attitude baseren op een vooroordeel.
De groep oefent op de groepsleden een sterke invloed uit; die invloed krijgt soms een dwingend karakter, waar velen zich niet tegen (durven) verzetten. Er staan de groep dan ook verschillende middelen ter beschikking om de groepsleden 'in het gareel te houden'.

De groepsopinie

Onder opinie verstaan we: de *mening* die iemand omtrent een of andere zaak heeft.
Het is zonder meer duidelijk, ná wat we in de vorige les zeiden over de sterke neiging tot conformisme binnen de groep, dat de persoonlijke opinie (de eigen mening) door de groep ook sterk beïnvloed wordt. Dat betekent, dat de eigen mening door de groep wordt veranderd in de richting van de in de groep algemeen aanvaarde mening en dat men op terreinen waarop men eigenlijk nog geen eigen mening had, gemakkelijk de opinie van de groep overneemt.
In het voorbeeld onderaan deze pagina wordt al erg jong de mening van het kind beïnvloed en waarschijnlijk zal het kind levenslang een bepaalde houding tegenover kleurlingen aannemen. Het ontleent zijn eigen opinie over negers helemaal aan de groep, waarin het wordt opgevoed en in de toekomst zal het waarschijnlijk zijn eigen opinie zijn.
Zo ontlenen veel mensen hun politieke meningen aan hun vrienden, aan de krant die in de kring van hun groep gelezen wordt en hun mening is de mening van hun krant. Behalve de krant zijn ook radio en televisie 'meningsvormers' van groot gewicht. Bij veel weekbladen spreekt men dan ook van 'opiniebladen': weekbladen die een bepaalde opinie uitdragen. Je begrijpt, dat een mens zich in het algemeen zal abonneren op de krant of het weekblad van zijn eigen 'richting'. Dit brengt het gevaar mee, dat men kritiekloos de mening van zijn krant overneemt.

Attitudes

Het Engelse woord 'attitude' betekent: *houding, mentaliteit.*
Men ontwikkelt in zijn leven bepaalde attitudes; we kunnen ook spreken van opvattingen, van een bepaalde instelling of denkwijze.
De mens heeft vele 'attitudes', instellingen ten opzichte van bepaalde zaken in zijn omgeving: die attitudes kunnen vriendelijk en onvriendelijk zijn, geïnteresseerd of onverschillig en zo heeft de mens ook een houding t.o.v. zijn eigen land, het leger, het vorstenhuis, t.o.v. andere landen, t.o.v. regeringsvormen als democratie en communisme, negers, joden, enz., enz. En aangezien de mens een sociaal wezen is, is het duidelijk dat veel van zijn attitudes ontleend zijn aan zijn omgeving: de groep waarin hij leeft.
Attitudes heeft men in het leven noodzakelijkerwijs: een mens zonder attitudes zou een mens zonder mening, zonder opvattingen zijn.
Belangrijk is, hoe de attitudes ontstaan en dan vallen er eigenlijk drie oorzaken aan te wijzen.

- De opvoeding

In de opvoeding van het kind, vooral in de ervaringen van het kind in de eerste zes à zeven levensjaren, ontstaat een aantal attitudes die het kind in zijn verdere leven zullen beïnvloeden. Hoe jonger het kind een bepaalde ervaring ondergaat, hoe sterker de invloed op zijn verdere vorming zal zijn: want het kind zal er alle verdere ervaringen aan toetsen, aan afmeten.

Een wrang voorbeeld: het schrijverspaar M. en C. Sherif vertelt in een boek over sociale psychologie het verhaal van een klein meisje (in Amerika) dat de deur opendoet, als er gebeld wordt en dan tegen haar moeder zegt, dat er een dame aan de deur is. Naderhand zegt de moeder, nadat die gezien heeft dat de bezoekster een negerin was: 'Dat was geen dame, meisje, dat was een negerin. Negerinnen moet je geen dames noemen.'

- De groep

Vele attitudes ontstaan ook in het contact van het kind of de volwassene met de groep (de 'face-to-face'-groep) waarin hij verkeert.

- De ervaring

Bepaalde losstaande ervaringen in het leven wekken ook bepaalde attitudes op.
Een voorbeeld: een meisje dat een poging tot verleiding van de kant van een neger heeft meegemaakt, zal waarschijnlijk levenslang een bepaalde afwijzende attitude ten opzichte van negers aannemen. (Dit lijkt logisch; maar als de verleider nu eens een blanke was geweest?)
Attitudes zijn houdingen, opvattingen; daarmee is nog niet gezegd, of attitudes goed of slecht zijn. Het is echter gemakkelijk te begrijpen, dat veel attitudes de vorm van een vóóroordeel gaan aannemen.

- Zelfbepaling

Bij bovenstaande drie oorzaken ontstaan de attitudes voornamelijk buiten de eigen keuze van de mens om: de attitudes worden min of meer door anderen aangebracht.

Uiteraard is ook de eigen reactie op de opvoeding en op de groeps- en levenservaringen van belang.

Vooroordelen

Een vooroordeel is een oordeel over mensen en zaken, zonder dat dit oordeel gegrond is op de werkelijkheid.
Vooroordelen zijn dus *valse oordelen* over anderen of over bepaalde toestanden en niet zelden zijn deze vooroordelen van een kwaadaardig karakter.

Ook het voorbeeld, dat wij al eerder gaven ('Dat is een negerin, meisje; géén dame!') is een voorbeeld van een vooroordeel. Het leven van veel mensen wordt door vooroordelen beheerst. Een Franse schrijver, Alexandre Dumas, zei al in de vorige eeuw: 'Ik heb helden gekend die hun hoofd ophieven als zij beschoten werden, maar die zich bogen voor een vooroordeel.' En Friedrich Nietzsche, een Duitse filosoof, zei het ongeveer in dezelfde tijd als volgt: 'Overtuigingen zijn gevaarlijker vijanden van de waarheid dan leugens.' (N.B.: Nietzsche bedoelde met overtuigingen vooroordelen.)

We geven een voorbeeld van een vooroordeel: in een Amerikaans stadje, Fresno County, heersten bij de plaatselijke bevolking vele grieven tegen de Armeniërs (een bepaalde groep van immigranten in dat stadje). Ze zouden onbetrouwbaar zijn in financieel opzicht (en dit werd o.a. bevestigd door bankiers); ze zouden veelal op kosten van publieke en particuliere weldadigheid leven (bevestigd door o.a. maatschappelijke werkers); en verder waren ze twistziek en voerden veel processen (bevestigd door rechters en advocaten).
Een sociaalpsycholoog, La Pierre, deed een onderzoek en ging op alle punten de officiële gegevens na (financiële fraudes; ingeschrevenen bij sociale zaken en liefdadigheid; de gerechtelijke processen van de laatste jaren).
Hij kwam tot de verbijsterende conclusie, dat op al deze punten de Armeniërs er veel gunstiger afkwamen dan de Amerikaanse inwoners van het stadje, óók als men het percentage dat de Armeniërs op de totale bevolking vormden, in aanmerking nam!

Als wij nu de begrippen: opinie, attitude en vooroordeel nog eens naast elkaar zetten en tegen elkaar afgrenzen, zien we het volgende:

Opinie

Mening over een onderwerp; kan vluchtig zijn, zeer voorbijgaand. Mijn opinie over de wedstrijd PSV - Real is na enkele dagen al weer naar de achtergrond verdrongen. Onder invloed van anderen kan een opinie zich overigens nog gemakkelijk wijzigen.

Attitude

Houding t.o.v. bepaalde personen en bepaalde verschijnselen; is veel duurzamer, mijn leven wordt erdoor gericht. Mijn attitude t.o.v. joden, negers, gastarbeiders of woonwagenmensen wordt tot een levenshouding, een vast gedragspatroon.

Vooroordeel

Een vooroordeel is een ongefundeerde opinie, dikwijls een valse en kwaadaardige attitude ten opzichte van bv. groepen van medemensen.
Er loopt dus een lijn van de opinies via de attitudes naar de vooroordelen. De moeder, die tegen haar kind zei: 'Dat is een negerin, meisje, géén dame' gaf haar kind een nieuwe opinie op dit gebied, een opinie die in het verdere leven van het meisje waarschijnlijk zal uitgroeien tot een attitude en dan wel een attitude in de vorm van een vooroordeel. Vooroordelen kunnen in het leven van een mens een funeste invloed hebben, ze kunnen zelfs als een barrière, als een hinderpaal gaan optreden voor de verdere vorming van de mens.

Het dwingend karakter van de groep

De groep heeft een grote macht over haar groepsleden en een niet te onderschatten invloed op de opvoeding, vorming en ontwikkeling van de mens. Waarin bestaat nu die macht, dat dwingende karakter van de groep? Met andere woorden: welke machtsmiddelen heeft de groep om te zorgen, dat de groepsleden in het gareel blijven lopen?
We noemen hieronder enkele van die middelen: de inlijving, beloning en straf, de groepstradities en het rangverschil.

- Inlijving

Langzamerhand wordt het kind in zijn jonge leven ingelijfd in steeds meer groepen van de samenleving. De eerste groep is natuurlijk het gezin: hier leert het kind zijn eerste normen van goed en kwaad, van recht en plicht, van gezag en gehoorzaamheid.
Daarna wordt het kind in steeds méér groepen ingelijfd: de straat, de buurt, het dorp of stadsdeel, de kleuterschool, vriendengroepen, enz. In deze groepen leert het kind zich bewegen, zich aanpassen. Hij wordt ingelijfd in deze groepen, leert erin omgaan: hij wordt in de groepen een sociaal wezen. Opvoeding is dus *socialisatie!*

In veel groepen gaat de inlijving met bepaalde *ceremoniën* (plechtigheden) gepaard; het opnemen in de groep heeft dus het karakter van een 'inwijding'. Denk bv. aan de 'ontgroening' van studenten; hetzelfde ontgroeningsproces vindt echter ook plaats als de jongen op een fabriek gaat werken, zijn plaats in de arbeidersgroep gaat innemen. Hij maakt dan als het ware een strenge leertijd door, wordt uitgeprobeerd, geplaagd dikwijls. Men houdt hem voor de gek, stuurt hem weg voor onuitvoerbare opdrachten en nutteloze boodschappen.
Hij staat aanvankelijk op een heel laag trapje in de groep, hij moet eerst maar eens laten zien, wat hij waard is: of hij tegen een geintje kan. Iedere collega, iedereen die er langer is dan hij, staat boven hem; langzamerhand moet hij zijn plaats in de groep verdienen!

Hier blijkt al in één opzicht de macht van de groep: natuurlijk wil de nieuweling graag geaccepteerd worden. Maar dán zal hij zich volgens de regels moeten gedragen; met andere woorden: hij zal zich conform de eisen moeten gedragen. Dus wordt hij conformist; anders staat hij ernaast, wordt hij verworpen.
We noemden dit stukje: 'inlijving'; we hadden er andere namen aan kunnen geven: 'ontgroening', 'inwijding' bv. Maar hopelijk maakt het je duidelijk, dat in deze inlijvingsperiode de groep over machtige middelen beschikt, om de toekomstige leden van de groep binnen het gareel van de groep te brengen.

- Beloning en straf

Deelt de groep 'beloningen' uit? Kan de groep 'straffen'? En of! Is de mens, ook het jonge kind, eenmaal in de groep ingelijfd, dan beschikt de groep nog over middelen om te zorgen dat hij de normen in acht blijft nemen.
Leeft een mens de normen van de groep na, dan zijn er *beloningen:* in de wereld van de volwassenen is daar een heel systeem voor opgebouwd. Denk bv. aan de ridderordes, de lintjes die jaarlijks worden uitgedeeld. In het bedrijfsleven is daar de 'envelop-met-inhoud' ná 25 of 40 jaren trouwe dienst.
Andere beloningen zijn gelegen in promotie: dat is stijgen op de ladder. Ook in de groepen van jongeren geldt dit: de goed-aangepaste in de groep wordt met respect en ontzag bejegend, hij

krijgt misschien een leidende rol; in ieder geval is hij een 'geschikte vent', hij is in orde.
Past men zich echter niét aan de normen aan, dan heeft de groep '*straffen*'. Minachting (en dat laten ze je goed voelen); belachelijk maken (en wie kan dáár tegen?); boycot (ze laten je gewoon links liggen, omdat je in de straat, in de buurt niet geaccepteerd wordt); lichamelijke tuchtiging (wee de jongen die de groepsnormen overtreedt, bv. door te klikken: om vier uur wordt hij een eindje van school opgewacht en krijgt hij een pak slaag).
Nog veel meer manieren zijn er te noemen: in de volwassenenwereld loop je de kans bij promotie gepasseerd te worden. Zelfs jongere collega's streven je tenslotte voorbij; in de wereld van het kind gelden weer andere middelen, maar voor het kind even gevoelig: hoeveel kinderen zouden alleen al niet álles willen doen om van de bijnaam af te komen, om niet meer nagejouwd en gepest te worden? Om óók eens gekozen te worden bij het spel en niet altijd aan de kant te hoeven staan?
Allemaal middelen kortom, waarmee de groep de leden in het gareel houdt!

• Groepstradities

Om bij een bepaalde groep te horen moet men vaak bepaalde *gewoonten* van die groep overnemen. Het hoort erbij: doe je 't niet, dan sta je er naast. (Zo worden de groepstradities dus als het ware weer tot groepsnormen, waaraan je je te onderwerpen hebt!) Soms hebben groepstradities het karakter van werkelijke plechtigheden: denk bv. bij padvinders en verkenners, welpen en gidsen aan de ceremonie van de installatie; het groeten van de vlag, het openen van de bijeenkomsten. Ook in de militaire wereld zie je allerlei ceremoniën: het aflossen van de wacht, de beëdiging van officieren, enz.

Begrijp je de macht van deze groepsgewoonten? Je dient dit gedragspatroon te aanvaarden en het werkt dan als een *uiterlijk kenteken*, dat je erbij hoort. Het verstevigt de onderlinge betrekkingen, het maakt de groep hechter en saamhoriger. Daardoor werkt het als een middel om het conformisme in de groep te versterken en ervoor te zorgen, dat ieder groepslid zich ook werkelijk conformeert.

Ook jongerengroepen kennen hun tradities, hun vaste gewoonten die er bij horen. Denk aan de mode, de haardracht, enz. Neem bv. een groep jongeren die iedere avond bijeenkomt ergens op een pleintje, bij een cafetaria of waar dan ook.
Dat bij elkaar komen gaat volgens een bepaalde traditie; 't is bijna een ceremonie, die avond na avond hetzelfde verloopt: bv. met je brommer aan komen scheuren, enorm remmen zodat het achterwiel slipt en je bijna dwars op de weg staat; de gashendel nog eens flink opendraaien en de motor laten razen, of je stuur en voorwiel laten steigeren. Vaste begroetingskreten horen erbij en als er een paar meisjes voorbijkomen, dien je op z'n minst schel te fluiten en ze iets na te roepen. Tientallen andere voorbeelden zul je zelf gemakkelijk kunnen geven.

· Rangverschil

n zijn leven, van de wieg tot het graf, doorloopt de mens een opeenvolgende reeks van groepen. Soms volgen de groepen waar men lid van is, elkaar op en soms is men tegelijkertijd lid van méér dan een groepering.
In de groep verwerf je een plaats; eerst sta je laag, dan misschien wat hoger en je kunt zelfs een leidersrol veroveren. Maar dan moet je aan de eisen voldoen: zowel in de vriendengroep in de klas als in de groep van collega's op het werk, de ploeg waarmee je op de fabriek werkt.
De mens is graag 'gezien'; hij heeft graag respect bij de anderen, ondergaat het als een vleiende ervaring dat zijn mening gevraagd wordt; dat hij voelt een bepaalde hoogte op de ladder bereikt te hebben. Niets vreest hij daarentegen zozeer, dan dat hij zou dalen in de achting van de groepsgenoten, dat hij misschien wel helemaal uit de groep gestoten zou kunnen worden.
Ook het streven van de mens naar het bereiken van een bepaalde positie in de groep, dus het bestaan van rangverschillen, oefent een machtige invloed uit op de groepsleden.

Beroepshouding of beroepsattitude

We omschreven al eerder in deze les de attitude als: *houding, mentaliteit* (opvattingen, instelling). We bespraken daarbij het ontstaan van bepaalde attitudes en wezen erop, dat het gevaar aanwezig is dat men *negatieve* attitudes ontwikkelt (gebaseerd op vooroordelen).

Hier willen we afzonderlijk spreken over de beroepshouding, je beroepsattitude: een *positieve* instelling, die onontbeerlijk is voor een juiste uitoefening van je beroep. In de 4 katernen die bij dit boek horen zullen we daar nog uitvoeriger op ingaan, maar op deze plaats al vast het volgende: Je beroepsattitude, in welke agogische functie dan ook, zal altijd gebaseerd moeten zijn op een *open* mensbeeld: een mensbeeld waarin plaats is voor álle groepen mensen, ongeacht hun ras, godsdienst, cultuur, enz. In je beroepsattitude mag je nooit uitgaan van een bepaald, eenzijdig mensmodel: iedere mens is persoon, je moet bereid zijn met ieder mens interacties aan te gaan, met ieder mens in communicatie te treden. Je zult je er voortdurend van bewust moeten zijn, dat vooroordelen en het handelen daarnaar een goede uitoefening van je beroep belemmeren.
De beroepsattitude omvat verschillende aspecten. We noemen:

- de *beroepsethiek* (geheimhouding bv.);
- het in jezelf ontwikkelen van *sociale vaardigheden* (het op de juiste wijze omgaan met de hulpvragende, met de 'cliënt');
- het ontwikkelen van *sociale gevoeligheid* (het aanvoelen van situaties en het vinden van de juiste gedragsvormen daarbij; je eigen sociale rol met de daarbij behorende verwachtingen leren zien in betrekking tot de sociale rollen van anderen);
- het ontwikkelen van een *kritische houding* ten opzichte van jezelf (het bereid zijn om steeds je eigen attitude als hulpverlener te onderzoeken);
- je inzetten voor een *optimaal functioneren* (binnen de instelling, het tehuis of het gezin, waar je je beroep uitoefent);
- je steeds bewust zijn van je *beroepsrol* (bv. het bewaren van een zakelijke relatie en het voorkomen van te persoonlijke relaties, die je beroepsuitoefening kunnen belemmeren).

Vragen

1 Geef een voorbeeld, hoe een mens zijn *opinie* aan de groep ontleent.
2 Wat bedoelen we met een gezegde als: radio, televisie en krant zijn machtige opinievormers?
3 Wat is een *attitude?*
4 Hoe ontstaan de attitudes van de mens?
5 Kun je een voorbeeld geven van een attitude die het gevolg is van de opvoeding?
6 En van een attitude die men ontleent aan de groep waarin men verkeert?
7 Wat verstaan we onder een *vooroordeel?*
8 Is de mens zich altijd van zijn vooroordelen bewust?
9 Wat bedoelen we met het dwingend karakter van de groep?

Discussievraag

In de vorige eeuw zei Nietzsche (een Duitse filosoof): 'Overtuigingen zijn gevaarlijker vijanden van de waarheid dan leugens.' (Nietzsche bedoelde met overtuigingen: vooroordelen.)
Bespreek waaróm vooroordelen zo gevaarlijk zijn en probeer er voorbeelden van te vinden in het dagelijks leven.

Filmwijzer

- *'Een gezin is geen torpedoboot' - VNFI*
  Documentaire film, zwart-wit, 30 min (Nederland).
  Eén der hoofdpersonen is gezagvoerder van een torpedoboot en al snel wordt duidelijk, hoe de gezagsverhoudingen op de boot zijn: minstens éénmaal per dag wordt er krijgstuchtelijk gestraft.
  Meer moeite heeft hij met de handhaving van zijn gezag in zijn gezin: zijn zoon is 18 jaar en uit zijn protesthouding in zijn kleding, haardracht, de versiering van zijn kamer en zijn voorliefde voor anti-militarisme en popcultuur.

- *'Proloog' - VNFI*
  Speelfilm, zwart-wit, 90 min (Canada) 14 jaar.
  Jongerenprotest tegen de harde maatschappij. De film nodigt uit tot een discussie over maatschappijkritiek, protest, gewelddadige actie of vreedzame afzondering, engagement of meditatie.

14 Het gezin als groep

'God kon niet overal tegelijk zijn en daarom heeft Hij de moeders geschapen.'
Joods spreekwoord

Verkenning

We spraken al eerder (les 11) over de zgn. 'face-to-face'-groepen: groepen met onderling erg nauwe betrekkingen, groepen waarin men als het ware 'met de gezichten naar elkaar toe' leeft.
Een andere onderscheiding die wel eens wordt aangebracht, is die in *primaire* en in *secundaire* groepen ('primair' betekent letterlijk: eerste, 'secundair' betekent: tweede).

- In een *primaire* groep is sprake van:
— vele en regelmatige contacten,
— vertrouwelijke, persoonlijke sfeer,
— 'face-to-face'-relaties,
— directe communicatie (direct van mens tot mens).

- In een *secundaire* groep daarentegen zien we:
— minder (of weinig) contacten,
— meer zakelijke sfeer,
— oppervlakkiger relaties,
— indirecte communicatie (d.w.z. via tussenpersonen, zoals de werkmeester, de afdelingschef, 't mededelingenbord, de intercom, enz.)

Opdracht

Kun je de volgende groepen indelen in primaire en secundaire groepen? Maak een indeling in je schrift.

buurt - groot bedrijf - gezin - vriendenclub - fabriek - vakbond - familie - consumentenbond - woonwijk

Kijken we nu nader naar het gezin, dan komen we uiteraard tot de conclusie dat daar sprake is van:
— 'face-to-face'-relaties,
— veelvuldige contacten,
— directe communicatie,
— een vertrouwelijke sfeer.
Een gezin is dus een primaire groep. Ook in gezinnen kun je onderscheidingen aanbrengen, bv. volgens: kinderaantal - dorp of stad - veel of weinig contacten met anderen, enz.

Opdracht

Probeer met je groep enkele soorten gezinnen te bedenken, o.a. aan de hand van bovenstaande gegevens; probeer daarbij voor elk type gezin een woord te bedenken, dat kort en kernachtig aangeeft wat met dit type gezin bedoeld wordt. Schrijf het op in je schrift.

Thema

Het gezin is een primaire of 'face-to-face'-groep, waar nauwe wederzijdse betrekkingen bestaan. We kunnen verschillende *typen* gezinnen onderscheiden, zoals:
grote - kleine gezin (waarbij het verschijnsel van de 'gezinsverdunning' ter sprake komt);
stads- en *plattelandsgezin;*
open en *gesloten* gezin.

Informatie

Gezin en maatschappij

Gezinnen zijn te beschouwen als bouwstenen van de maatschappij. Hier worden de kinderen geboren, die later die maatschappij zullen vormen. In het gezin ontvangt het kind de eerste opvoeding, pas later komen daar de andere opvoedende instanties (zoals de school, de kerk, enz.) bij.

In het gezin leert het kind al de eerste beginselen van de *menselijke samenleving:* dat er regels en afspraken zijn, dat men rekening dient te houden met anderen, dat er beloning maar ook straf bestaat. Het belangrijkste is echter wel, dat het kind in het gezin saamhorigheid en een hechte band leert ervaren, dat het *liefde* en genegenheid ondervindt.
De eerste sociale contacten van het kind worden gelegd in het gezin, de eerste *sociale vaardigheden* worden daar geoefend.

Gezin en gezinsgrootte

Wanneer we de gezinnen bezien naar kindertal kunnen we spreken van *grote* en *kleine* gezinnen.
Al sinds jaren treedt er in ons land een verschijnsel op, dat we *'gezinsverdunning'* zouden kunnen noemen: het verschijnsel van de steeds kleiner wordende gezinnen. We geven hieronder enkele getallen. Nog enkele andere gegevens: het Nederlandse gezin telde:
— in 1900 gemiddeld 3 kinderen,
— in 1930 gemiddeld 2½ kinderen,
— in 1960 gemiddeld 2 kinderen.
Thans ligt de gemiddelde gezinsgrootte al weer iets lager; iets beneden de twee kinderen.

Hier volgen enkele gegevens van de statistiek. Volgens de laatste volkstellingsgegevens werden in ons land 2.254.436 gezinnen geregistreerd. Van deze ruim 2 miljoen gezinnen had:

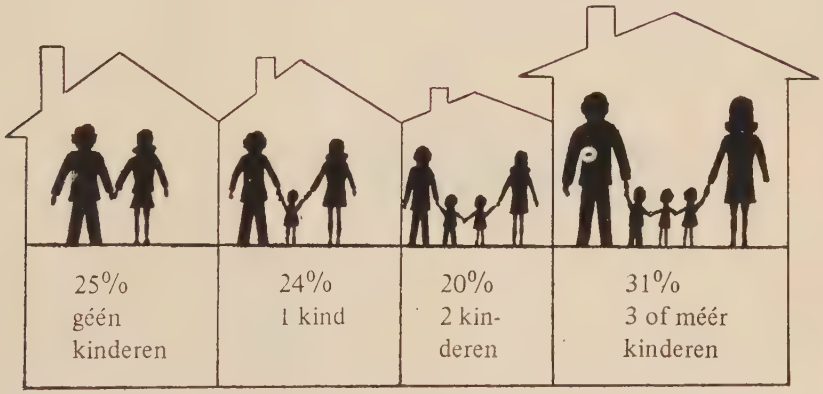

Discussievraag

Zou het steeds kleiner worden van de gezinnen in ons land invloed hebben op de opvoeding van de kinderen?
Bekijk naderhand, of je positieve en/of negatieve gevolgen hebt gevonden.

Gezin en omgeving

Naar de omgeving kunnen we spreken van *stads-* en *plattelandsgezinnen.* In onze tijd zijn de *steden* uitgegroeid tot reusachtige mensenpakhuizen: in de flats worden de gezinnen verticaal boven elkaar gestapeld in dertien tot vijftien lagen. Men kent de mensen uit de eigen flat niet meer. Het contact blijft beperkt tot een vluchtige hoofdknik voor de bekende gezichten van het eigen trapportaal.
In kleinere *dorpen* kent iedereen echter nog iedereen; men heeft dikwijls een uitgebreide kennissenkring, gaat veel bij elkaar op bezoek. In de eigen woonwijk kent men vaak huis voor huis alle gezinnen bij naam en toenaam.
Hierbij aansluitend kunnen wij een indeling maken in *open* en *gesloten* gezinnen; hierbij zal het grotestadsgezin dikwijls meer een gesloten karakter vertonen en het plattelandsgezin eer-

der een open karakter. Hierbij dienen we echter twee dingen op te merken:

— hoewel een dorpsgemeenschap onderling zeer open kan zijn, kan diezelfde dorpsgemeenschap als geheel tegenover buitenstaanders weer zeer gesloten zijn;
— bepaalde stadswijken staan juist bekend om hun grote onderlinge openheid (bv. de Jordaan in Amsterdam).

Maar ook ons platteland verandert. Auto en openbaar vervoer hebben de afstand tussen grote stad en plattelandsgemeenschap verkleind; er vindt zowel een trek van het platteland naar de stad als van de stad naar de kleinere dorpen plaats. Ook kleine dorpen hebben hun nieuwbouwwijken, waar niet meer van de typische open dorpsgemeenschap gesproken kan worden. Kortom: langzamerhand verstedelijkt de plattelandssamenleving.

In 1800 leefde 1,7% van de wereldbevolking in steden van 100.000 of meer inwoners; in 1950 was dat 13,1%. Dat was bijna 8 maal zoveel.

Ook in Nederland trad dit verschijnsel van de 'verstedelijking' op. We geven een overzicht voor wat betreft steden van 20.000 of meer inwoners; van de Nederlandse bevolking woonde in:

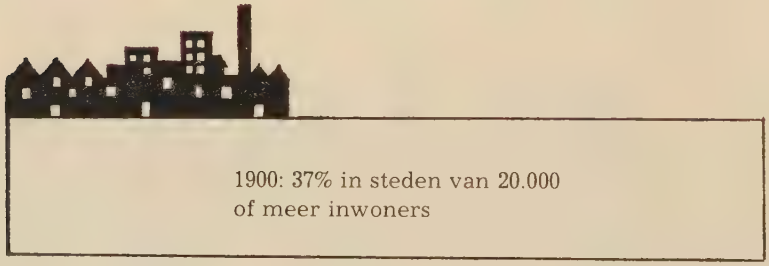

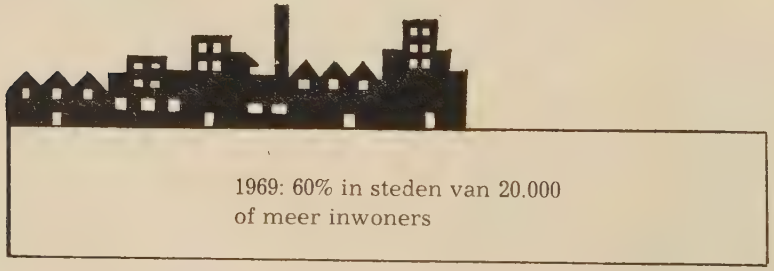

Dit houdt in, dat grote groepen van onze jeugd al als baby en als kleuter veel minder met de natuur in aanraking komen; zelfs de huisdieren leven niet meer in de natuur, zoals onze kanaries en het schoothondje. De mens leeft steeds meer in het kunstmatige: de bossen, waarin vroeger de jeugd zich kon uitleven, zijn nu in vele steden de keurige plantsoenen ('Verboden zich op het gras te begeven'); ook heeft het moderne kind veel minder rust, leeft veel meer in het lawaai; enerzijds door het grotestadsverkeer, anderzijds door het opeengepakt in flats wonen, temidden van luidruchtige radio's, platenspelers, enz.
De moderne steden- en huizenbouw brengt een beperking van de ruimte mee voor het kind, minder speelgelegenheid en minder kansen om op ontdekking uit te gaan. Dikwijls is de ruimte voor het kind beperkt tot een trappehuis in een flatgebouw en een stuk trottoir.

Vragen

1 Geef enkele voorbeelden van *primaire* groepen.
2 Wat bedoelen we met: *indirecte* communicatie?
3 Is het gezin een *primaire* of een *secundaire* groep?
4 Wat bedoelen we met: in het gezin oefent het kind de eerste sociale vaardigheden?
5 Wat versta je onder *gezinsverdunning?*
6 Vertel iets over *open* en *gesloten* gezinnen.
7 Is het grotestadsgezin per se altijd een gezin met een gesloten karakter?
Geef een voorbeeld van het tegendeel.

Discussievraag

Er wordt dikwijls gesproken over het 'functieverlies' van het moderne gezin. Bespreek met je groep, wat daarmee bedoeld wordt (denk bv. aan: het maken van kleding en voedingsmiddelen, het leren van een vak en het onderwijs, de sociale vorming, de ontspanning en vrijetijdsbesteding, de medische verzorging, de opvoeding, enz.) Is dit functieverlies een verarming of opent het de weg naar nieuwe mogelijkheden?

- *'Boomsville' - VNFI*
  Tekenfilm, kleur, 10 min (Canada).
  Historisch overzicht van de verstedelijking van het platteland.
- *'Eigen bodem' - VNFI*
  Tekenfilm, kleur, 8 min (Tsjechoslowakije).
  Een filmpje over de voortschrijdende industrialisatie contra de rust van het platteland.
- *'Huwelijksproblemen - Kinderen maken verschil' - VNFI*
  Documentaire film, zwart-wit, 30 min (Engeland).
  Een film uit de BBC-serie 'Marriage under stress'. De film toont een viertal gezinnen en daarbij de invloed die kinderen hebben op de leef- en werksituatie in en rond zo'n gezin (discussiefilm).

5 Mens en ontwikkeling

15 De speelfase

'Wij zijn als rivieren, die steeds dezelfde naam houden, doch waarin het water voortdurend verandert.'
Frederik de Grote (1712-1786)

Verkenning

De ontwikkeling van pasgeborene tot volwassene verloopt niet gelijkmatig, niet geleidelijk; de ontwikkeling van de mens is een opeenvolging van *verschillende fasen* of perioden, waarbij iedere fase of periode duidelijk verschilt van de vorige. Natuurlijk zijn er verschillen tussen de mensen onderling, omdat iedereen een verschillende aanleg heeft en omdat iedereen weer in een andere omgeving opgroeit; maar toch zijn er algemene lijnen in de ontwikkeling te onderscheiden, die we bij nagenoeg iedere mens terugvinden.
Er zijn in het leven van de mens bepaalde punten te onderscheiden, waarin de oude toestand ophoudt te bestaan en waarin iets typisch nieuws begint. Deze punten zijn vrij opvallende punten, omdat de gehele mens hier, op dit punt, als het ware wordt omgevormd tot een mens, die weer anders is, rijper, ontwikkelder. Het zijn de punten in het leven, waarvan de moeder dan zegt: 'Ik ken onze Henk niet meer terug', of waarbij de vader verzucht: 'Onze Dorien is zó veranderd!'

In de eerstvolgende lessen willen we ons vooral bezighouden met de fasen van de jeugd. Die verschillende jeugdfasen zijn duidelijk van elkaar onderscheiden door opvallende perioden; perioden waarin de verandering in de ontwikkeling wordt gekenmerkt door opvallende ongezeglijkheid, opstandigheid en koppigheid. Daarom spreken we ook wel van *'koppigheidsperioden'*.
De eerste koppigheidsperiode in het leven van het kind treedt op bij een leeftijd van ongeveer 3 à 4 jaar (dikwijls al op een leeftijd van ruim 2 jaar!) Men heeft wel eens gezegd, dat de drie- à vierjarige kleuter een 'neezegger-uit-principe is; je kent allemaal wel die kleuter, die driftig staat te trappelen, omdat hij geen koekje krijgt. Je moet eigenlijk het uithoudingsvermogen van zo'n kleuter bewonderen: eindeloos blijft hij vragen, volhouden, dreinen. Eigenlijk gaat het niet om dat koekje, er is iets heel anders aan de hand: de drie- à vierjarige begint een eigen wil te krijgen en met de ontdekking van zijn eigen wil, met de ontdekking van de mogelijkheid

We kunnen constateren, dat het kind deze fase is binnengetreden, door zijn veranderde manier van praten; het kind in de speelleeftijd spreekt over zichzelf als over 'Jantje'; het komt dus met zinnetjes als: 'Magge Jantje ook mee?' Nu, in de eerste koppigheidsperiode, ontdekt het zijn eigen Ik. Het ontdekt, dat het een eigen, op zichzelf staande persoonlijkheid is, met een eigen wil en het drukt dit uit door voortaan over zichzelf te spreken met het woord 'Ik'. Nu zegt hij, wanneer hij iets niet wil (hij is immers een 'neezegger-uit-principe'): 'Ikke wil dat niet!'
Deze 'machtsstrijd' is heel wat belangrijker, dan je misschien wel denkt: wanneer de moeder, uit gemakzucht of uit machteloosheid, al te vaak toegeeft 'om er vanaf te zijn', is de eerste belangrijke slag verloren en krijgt ze het later, in de tweede koppigheidsperiode (12 à 13 jaar) nog zwaar te verduren.

dat je je kunt verzetten, dat je iets kunt weigeren, gaat de kleuter als het ware experimenteren; hij gaat zijn eigen kinderlijke wil meten met die van de moeder, om eens te zien, wie het eerste buigt.

De tweede koppigheidsperiode vormt een inleiding op de rijpingsjaren, op de puberteit. De zesdeklasser van de basischool, de leerling van de brugklas in het vervolgonderwijs, zij zitten er middenin: in een vernieuwde periode van koppigheid, die des te zwaarder zal vallen aan de ouders, naarmate het kind als 3- à 4-jarige al overwinningen heeft geboekt ten opzichte van de ouders.
Hiermee hebben we eigenlijk de perioden of fasen van de onvolwassenheid al aangegeven.

Thema

De gehele periode van de onvolwassenheid wordt door de beide koppigheidsperioden als het ware in drieën verdeeld. We spreken wel van: 'speelfase' - 'leerfase' - 'rijpingsfase'.

- Speelfase

De eerste fase van de onvolwassenheid is de speelleeftijd: alles wat het kind doet, is spelen: aankleden is een spelletje, eten gaat spelenderwijs. Deze speelfase omvat de leeftijd vanaf de geboorte tot ongeveer 3 à 4 jaar.

- Leerfase

De leerleeftijd is de tweede grote periode van de onvolwassenheid: van ongeveer 3 à 4 jaar tot ongeveer 12 à 13 jaar. Het is in het algemeen de periode, die het kind op de kleuterschool en op de basischool doorbrengt. We kunnen constateren, dat het kind in de leerfase is gekomen doordat de buien van koppigheid afnemen, dus doordat het verzet (althans tijdelijk) wordt gestaakt, en verder doordat het kind zijn leergierigheid uit door het stellen van vragen: de leeftijd van ongeveer 5 à 6 jaar wordt daarom ook wel de vraagleeftijd genoemd.

- Rijpingsfase

De laatste periode van de onvolwassenheid is de rijpingsleeftijd. Deze periode strekt zich dus uit van ongeveer 12 à 13 jaar tot ongeveer 20 à 22 jaar. Het is de periode van de lichamelijke rijping tot man en tot vrouw en de daarmee gepaard gaande geestelijke veranderingen, de periode van de puberteit.

Opdracht

Hieronder zijn alle drie fasen van de jeugd schematisch weergegeven. Noteer de verschillende fasen en de tussenliggende koppigheidsperioden in je schrift, mét de gemiddelde leeftijden.

Natuurlijk moeten we de hierboven genoemde leeftijden als gemiddelden nemen: er zijn vroegbloeiers en laatbloeiers, de één is met 18 jaar al vrij volwassen, de ander met 22 jaar nog niet; dat ligt aan veel omstandigheden; zoals: is men de oudste of de jongste in een gezin, is men al vroeg in het arbeidsproces ingeschakeld, misschien met 18 jaar al kostwinner in een vaderloos gezin, enz.

De speelfase kunnen we nog in drie kleinere perioden onderverdelen: de zuigeling (tot ongeveer 9 maanden); de peuter (tot ongeveer 2 jaar); de kleuter (ongeveer 3 tot 5 jaar).
De leerfase kan worden verdeeld in de kleuterschoolperiode en de basisschoolperiode.
De rijpingsfase wordt onderverdeeld in de voorpuberteit, de puberteit en de adolescentie; de voorpuberteit van ongeveer 12 tot 14 jaar, de puberteit van ongeveer 14 tot 17 à 18 jaar en de adolescentie (dat is de beginnende volwassenheid) van 17 à 18 jaar tot 20 à 22 jaar.
De voorpuberteit wordt ook wel de prepuberteit genoemd; het woordje 'pre' betekent: vóór (denk bv. aan het woord prehistorie of voorgeschiedenis).

Opdracht

Hieronder is alleen de 'speelfase', met de eerste koppigheidsperiode, schematisch weergegeven. Kun je er een onderverdeling in aanbrengen aan de hand van de bovenstaande gegevens? Noteer dat in je schrift.
Overigens, we zeiden het al in het onderdeel Verkenning: niet bij ieder kind ligt de eerste koppigheidsperiode rond 3 à 4 jaar; bij veel kinderen zien we deze periode optreden rond 2 à 3 jaar.
De leeftijden van de verschillende fasen liggen voor het meisje in het algemeen wat jonger dan voor de jongen (einde leerfase bv.: 11 à 12 jaar).

Informatie

In de speelfase spreken we achtereenvolgens over de baby, de peuter en de kleuter. We bevinden ons daarbij op het gebied van de kinderpsychologie (ontwikkelingspsychologie, levensloopsychologie).

De baby

We zeiden in de vorige les al iets over 'gezinsverdunning', over het steeds kleiner worden van onze gezinnen.
Het geboortencijfer is in deze eeuw voor ons land nogal teruggelopen:

1931-'39 - 21 (per 1000 inwoners per jaar)
1945-'54 - 24 (!)
1955-'64 - 21
1970 - 18
1971 - 17
1972 - 16
1973 - 14

Vergeleken met het tekeningetje hieronder zie je dus, dat het geboortencijfer sinds 1964 tot 1973 teruggelopen is van 21 naar 14 (per 1000 inwoners).
Bij een bevolking van 13 miljoen inwoners betekent dat jaarlijks ruim 180.000 babies.

Geboortencijfers worden dikwijls aangegeven in aantal geboorten per 1000 inwoners van dat land. In 1964 zagen de geboortencijfers in een aantal landen er nog als volgt uit:

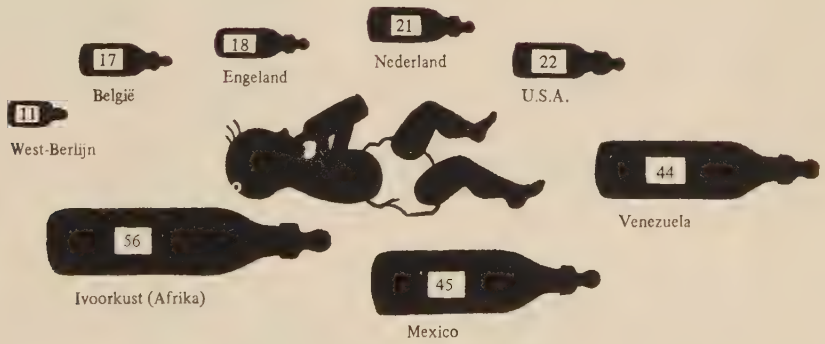

(Het getal in het flesje geeft het aantal geboorten per jaar op iedere 1000 inwoners aan.)
In Nederland bedroeg dat geboortencijfer toen nog 21; dat was meer dan bv. in Engeland en in België en het was minder dan bv. in de Verenigde Staten en véél minder dan in een land als Mexico.

Wanneer in het gezin een baby wordt verwacht is het belangrijk, dat de andere kinderen daarop worden voorbereid (vroeger dacht men dat zoiets niet kon en dat was eigenlijk heel jammer: het is juist zo waardevol, wanneer men ziet hoeveel zorg kleuters voor hun moeder kunnen tonen wanneer er een nieuw kindje komt).

Eigenlijk kunnen we bij een kind beneden de drie jaar nog niet van opvoeding spreken, omdat nl. de kinderlijke wil nog niet functioneert. Opvoeding vereist inzicht in wat hoort en wat niet hoort en de vrije keuzemogelijkheid voor de mens tussen wél-doen en niet-doen.
Zolang het kind nog niet kan willen, is er dus van eigenlijke opvoeding ook nog geen sprake. We moeten hier dus spreken van *voorbereidende* opvoeding.

De baby leeft dus in de eerste fase van zijn nog jonge leventje: de speelfase (van geboorte tot ongeveer 3 à 4 jaar). De eerste periode van deze fase noemt men de zuigelingenleeftijd (tot ongeveer 9 maanden à 1 jaar).
In de zesde à zevende levensweek zien we bij de baby iets nieuws: het eerste glimlachje. Het betekent, dat de baby de moeder herkent en hij toont zijn lustgevoelens door te glimlachen.
Bovendien wijst dat eerste lachje van het kind erop, dat de *sociale gevoelens* zich beginnen te ontwikkelen. Het begint al langzamerhand 'bekenden' te krijgen en toont zijn vreugde om de aanwezigheid van bepaalde personen door zijn lachen, zijn kraaien en zijn trappelen. Er is dus al na enkele weken sprake van *sociaal contact* tussen het kind en zijn onmiddellijke omgeving.

De *communicatie* tussen de baby en de personen uit zijn omgeving voltrekt zich dus in de vorm van expressie (les 9). Deze communicatie, die aanvankelijk vooral via de moeder verloopt, is erg belangrijk. De baby heeft erg veel behoefte aan tederheid, aan warmte en zachtheid, veiligheid en genegenheid.
Genegenheid (in het Latijn: 'affectio') noemen we ook wel affectie; wanneer de zuigeling de moederlijke liefde en verzorging ontbeert, spreken we van *affectieve verwaarlozing*.
Daarom ook is praten tegen de baby tijdens de verzorging erg belangrijk; je ziet dan ook, hoe hij blij reageert met lachen, trappelen en kraaien. Een gevoelsarme omgang met de baby kan (zélfs bij de beste verdere verzorging) leiden tot *gedragsstoornissen* in het latere leven.

De verzorging

Het voornaamste bij de verzorging van de baby zijn wel de drie R's: rust - reinheid - regelmaat.

- Een voorbeeld betreffende de nodige *rust:*
  Een verstandige moeder weet, dat radio's en platenspelers stilteverbrekers zijn, die baby's nerveus en onrustig kunnen maken en dus wordt de rust van de baby het best gediend door een radio die hoogstens gedempte muziek te horen geeft. Hard dichtgeslagen deuren en draagbare radio's, die mee naar boven worden genomen bij het bedden opmaken, dienen dus vermeden te worden.
- *Reinheid* heeft te maken met hygiëne en lichamelijke verzorging: het op tijd verschonen, goed afdrogen (om smetten van de huid te voorkomen), enz.
- Bij *regelmaat* denken we bv. aan de voedingstijden, tijdstippen van verzorging, enz.

We omschreven in les 6 de psychische functies als: waarnemen - voorstellen - denken - gevoelens - motivatie en handelen (waaronder het willen). Bij de geboorte zijn al deze functies (vermogens) al in aanleg aanwezig; maar ze functioneren nog niet direct allemaal.
Als eerste van deze psychische functies uiten zich de *gevoelens* van de baby; zijn reacties op alles om hem heen worden helemaal bepaald door lustgevoelens (lachen) en onlustgevoelens (huilen).

De zintuigen

De zintuigen (zoals gezicht, gehoor, tastzin, enz.) ontwikkelen zich al in de eerste drie levensmaanden.
Bovendien gaan deze zintuigen al vrij snel samenwerken (bv. bij het grijpen, lachen en kijken bij een bepaalde stem, enz.) Ook de spieren en het evenwichtsgevoel ontwikkelen zich: kruipen en zich opheffen (ongeveer van de 5e tot de 10e maand).

Opdracht

Hieronder hebben we de eerste levensmaanden van het kind weergegeven. Kun je de figuur verklaren?

(Meisjes zijn in het algemeen iets vlugger dan jongetjes op deze leeftijd, hoewel uitzonderingen de regel bevestigen. Hieronder zijn uiteraard gemiddelde leeftijden aangegeven).

De peuter

Op een leeftijd van ongeveer 1 jaar is de zuigelingenleeftijd voorbij. Een nieuwe stap in het leven begint: de periode van de peuter, een periode die ongeveer zal duren tot de derde verjaardag, dus van 1 tot 3 jaar.
De peuterleeftijd wordt ook wel eens de '*papegaaileeftijd*' genoemd: peuters bootsen alles na! Alles wat wordt voorgezegd, zegt de peuter na: 'stoel' wordt 'toel', enz. Het spreken bevindt zich in het zogenaamde éénlettergrepige stadium; dat wil zeggen, dat een woordje van één lettergreep een hele zin moet aanduiden. 'Toel' kan betekenen: 'Ik wil op die stoel!' (als Petertje bij de tafel staat); maar 'toel' kan ook betekenen: 'Die stoute stoel heeft dat gedaan!' (als Petertje zich gestoten heeft).
Later komt het tweelettergrepige stadium en tenslotte de korte zin. Intussen is de peuter zindelijk geworden, het hele melkgebit is aanwezig en de derde verjaardag komt in zicht: we spreken onderhand niet meer van de peuter, maar van de kleuter.

• De taalontwikkeling

Al in de eerste levensmaanden stoot het kind kraaiende en brabbelende *geluidjes* uit: de baby speelt als het ware met het eigen geluid.
Dan volgt het stadium van de *nabootsing* (de 'papegaaileeftijd'). Zo rond de 9e maand kan het kind echt al een paar woordjes nazeggen. Maar: dit is allemaal nog geen taal!
Taal is immers, dat een *woord* (klank) verwijst naar een *begrip*. En dit begint nu ongeveer aan het einde van het eerste levensjaar, aan het begin van de peuterleeftijd dus. Het kind begint al woordjes te verstaan (*passief* taalgebruik) én al woordjes te gebruiken (*actief* taalgebruik; meestal staan die gebruikte woordjes in verband met eten!)
Een echte ontdekking is het, wanneer de peuter gaat merken dat een bepaalde klank (woord) een bepaalde betekenis (begrip) heeft: nu kunnen we spreken van *taal!* De kleuter bereikt het éénlettergrepige stadium ('toel', 'bal', enz.) met ongeveer 1½ jaar.

De ontwikkeling van het denken

In de ontwikkeling van het denken van de mens kunnen we enkele fasen (perioden) onderscheiden.
In de eerste levensweken denkt de pasgeboren baby helemaal niet; hij reageert alleen door zijn gevoelens: nat - koud - honger - pijn, enz. Na enkele weken komt de *herkenning* (wat je kunt afleiden uit zijn trappelen en lachen, als het flesje komt) en de *herinnering*. Hier is echter nog steeds geen sprake van echt menselijk denken: dieren herkennen en herinneren zich ook.

Op het einde van het eerste levensjaar en zeker in de eerste helft van het tweede levensjaar blijkt de peuter al over een praktische intelligentie te beschikken; maar ook dit stadium wordt nog door de dieren bereikt, wat b.v. Köhler en Kellog met hun proeven met chimpansees bewezen (zie les 5).
In de tweede helft van het tweede levensjaar en in het derde levensjaar begint het kind inzicht te vertonen, begint het te denken; hier heeft het kind het dier ingehaald en een stadium bereikt, waar het dier niet meer aan toekomt.

Het denken houdt voorlopig nog alleen verband met zichtbare, tastbare zaken. Men zou het '*voorwerps-denken* of '*werktuig-denken*' kunnen noemen: alle denken zit nog vast aan werktuigen of voorwerpen, zoals schopjes-om-meete-graven. Dit denken wordt bij de vier- en de vijfjarige steeds beter, maar het blijft denken in de tastbare wereld.
We noemen dit denken ook wel: *concreet denken*. Concreet betekent: tastbaar; een tafel, een stoel, een wagentje, enz. zijn tastbare voorwerpen; ze hebben een vorm, een kleur, bepaalde afmetingen, je kunt ze betasten. Concreet denken zouden we dus ook kunnen noemen: aanschouwelijk denken.

De peuter is dus in het beginstadium van het 'voorwerpsdenken' of het 'werktuigdenken', het *concrete* denken dus.
In de komende lessen volgen we de ontwikkeling van een denkbeeldige tweeling: Peter en Paulientje.

Omstreeks het tiende levensjaar begint de mogelijkheid voor het kind om te denken over zaken, die niet tastbaar zijn.
We noemen dit denken ook wel: *abstract* denken. Abstract zijn onderwerpen, die niet tastbaar zijn, die geen afmetingen hebben, onderwerpen die je niet aan kunt wijzen. Rechtvaardigheid, goedheid, liefde, armoede, enz. zijn abstracte begrippen. We zouden abstract denken ook kunnen noemen: on-aanschouwelijk denken.
Naarmate het kind nu ouder wordt, wordt het denken steeds beter en steeds ingewikkelder. We kunnen nog enkele vormen van denken noemen, die zich nu beginnen te ontwikkelen: het geordend denken, het kritisch denken, het technisch-constructief denken (vooral bij jongens), enz.

De kleuter

De kleuterleeftijd (3-5 jaar) valt ongeveer samen met de zogenaamde '*sprookjesleeftijd*'. De kleuter houdt van sprookjes, omdat hij daar zijn eigen gedachtenwereld in terugvindt. Voor een kleuter 'leeft' namelijk alles: een lege, dus scheefgezakte boodschappentas, die op de grond ligt is 'moe' geworden; bepaalde voorwerpen zijn 'lief', andere voorwerpen zijn 'stout' (een schaar, bv.). Bepaalde voorwerpen kijken vriendelijk, andere kijken boos.
In de sprookjes vindt de kleuter dat terug: bomen kunnen praten, dieren natuurlijk ook. Voor de kleuter bestaat de hele omringende wereld uit 'lieve' en 'stoute' mensen en dingen: een tussenweg is er niet. Datzelfde beeld van de wereld zien we in de sprookjes: ook daar komen alleen maar goede en boze figuren voor; de boze heks, de stiefmoeder, de draak, de reus aan de éne kant en de reddende fee, de elfjes, de behulpzame kabouters en de jonge prins aan de andere kant.

Er zit veel verschrikkelijks in de sprookjes: mensenetende reuzen, alléén in een groot eng bos achtergelaten worden, enz. De bedreigde hoofdpersoon is altijd een kind. Maar in ieder sprookje is er de opluchting aan het einde: het is gelukkig goed afgelopen. De boze stiefmoeder of de gemene wolf worden, dikwijls met allerlei kwellingen, aan het einde van het verhaal radicaal opgeruimd: desnoods in een brandende oven! De deugd overwint tenslotte altijd.

We zeiden hierboven al, dat voor een kleuter de dingen leven. ('Tas is moe!', 'Schaar is stout', enz.) De kleuter heeft een rijke *fantasie*, ook in zijn spel, zijn bouwen, tekenen, enz. Hij leeft in een sprookjeswereld, waarbij we moeten bedenken dat de kleuter de fantasie als werkelijkheid beleeft.

Dit brengt een nieuw aspect met zich mee: de *fantasieleugen*. Voorbeeld: op de vraag van een vader 's avonds: 'Ben je vandaag bij de eendjes geweest?' vertelt de kleuter een geestdriftig verhaal over de grote en de kleine eendjes in de vijver in het park vanmiddag. Maar hij is daar vandaag helemaal niet geweest (wél bij andere gelegenheden). Hij laat zich als het ware meeslepen door zijn fantasie en zijn enthousiasme.

Het leven van de kleuter is in de laatste tiental-

Sprookjes

De kleuter smult van deze sprookjes: Paulientje bibbert bij al die boze reuzen, slechte mannen, heksen en kinderrovers en Petertje rolt van geestdrift over de grond, als de wolf met een steen in zijn buik in het water plonst.
Is er eigenlijk niet een grote overeenkomst tussen het sprookje van de kleuter en bv. de cowboyfilm van de volwassene? Er zijn ook daar alleen maar 'goede' cowboys (de eerlijke, sportieve, dappere, knappe kerels uit Bonanza, Alias Smith and Jones, Gunsmoke, enz.) en de schurken: slecht geschoren, ongewassen, luidruchtig en intens-gemeen. En natuurlijk wint ook hier de deugd.
Sprookjes mogen niet misbruikt worden: Als Petertje zijn rode bietjes niet wil eten, moet moeder niet zeggen dat hij moet opschieten, omdat anders vannacht de boze man bij zijn bedje komt; daarmee bereikt ze alleen dat de vierjarige Petertje in zijn bed door angst gekweld wordt, nat is van het zweet en schreeuwt in zijn slaap. Opvoeden door angst is altijd fout: de kleuter beleeft alles als werkelijkheid en de heksen en de boemannen, die wij voor hem fantaseren, bestaan voor hem écht! Daar moeten we altijd rekening mee houden.
Ook Sinterklaas hoort bij de sprookjeswereld. Het Sinterklaasfeest moet voor het kind een feest zijn, een leuke tijd; daarom niet te veel Zwarte Piet, niet te veel zak en roe!

en jaren sterk veranderd: vroegere aanraking met de techniek, minder aanraking met de natuur bv.

De moderne fabricagemethoden en de huidige koopgewoonten van de mensen brengen met zich mee, dat bv. het meubilair in huis geregeld wordt vernieuwd: de tijden dat men stoelenvoor-het-leven bij zijn huwelijk kocht, zijn voorbij. Dit betekent, dat het kind een *veel geringere vertrouwdheid heeft met de dingen* en met de omgeving, vergeleken met vroeger.

Daarbij komt nog, dat men tegenwoordig veel meer verhuist dan vroeger. Dit betekent voor het kind voortdurende wisseling, voortdurende verandering.

Een ander kenmerk van het leven in onze technische wereld is, dat het kind *veel vroeger kennismaakt met het maatschappelijk leven.* Vroeger kwam het kind geleidelijk in steeds weer nieuwe gemeenschappen: gezin - 'bewaarschool' - lagere school - maatschappij. Nú komt het kind veel eerder in de grote gemeenschappen, door de treinen, auto's, het verkeer en de straat. Nederlandse kleuters tref je aan op de campings in Tirol, in Denemarken en in Luxemburg.

Bovendien is onze maatschappij veel ingewikkelder en kunstmatiger dan vroeger; het speelgoed van de kinderen bv. is '*vertechniseerd*' en

trouwens: in het algemeen wordt door de techniek alles wat in huis te doen is vergemakkelijkt. Het kind hoeft in huis, vergeleken bij vroeger, ook minder te helpen. Allerlei huiselijke werkzaamheden zijn vertechniseerd: stofzuigen, tuinwerk, enz. Men is er niet meer zo nauw bij betrokken.

Kleuter en psychische functies

De *psychische functies* hebben zich bijna alle in de kleuter ontplooid en verder ontwikkeld:
- het *waarnemen* is voortdurend beter geworden en in vele situaties geoefend;
- het *voorstellingsvermogen* heeft zich steeds rijker ontplooid (fantasievoorstellingen!);
- het *denken* bevindt zich nog steeds in de concrete fase (het 'voorwerpsdenken') en is sinds de leeftijd van ± 1½ jaar steeds beter geworden;
- de *gevoelens* ontwikkelen zich al vanaf de 6e à 7e levensweek; behalve de sociale gevoelens hebben zich bv. ook de *esthetische* (kunstzinnige) gevoelens ontwikkeld, bv. door tekenen, kleuren, de sprookjes, enz.;
- het *willen* (zo belangrijk bij de *motivatie*) staat nu op het punt door te breken. Dit brengt een periode van rebellie en van onrust met zich mee, de eerste koppigheidsperiode.

De eerste koppigheidsperiode

Als zuigeling en als peuter leeft het jonge kind aanvankelijk alleen nog maar gevoelend, later ook (aanschouwelijk) denkend. Langzaam aan gaat de peuter herkennen en zich herinneren en er begint zich een bewustzijn te ontwikkelen. Hij gaat lopen en staan, lachen, grijpen en keuvelen. Door imitatie of nabootsing komt de peuter tot allerlei gewoonten; maar nog steeds ontbrak er aan het bewustzijn van de peuter één belangrijk vermogen: hij was nog steeds niet in staat zichzelf als *een aparte persoonlijkheid* in de hem omringende wereld te zien. De peuter had nog geen zélf-gevoel: het gevoel van een eigen persoonlijkheid, een eigen Ik, te zijn. Voor deze belangrijke verandering in het leven staat de drie- à vierjarige kleuter: hij begint *zichzélf* te ontdekken, zijn eigen Ikje komt plotseling sterk naar voren.
Daarmee is de eerste koppigheidsperiode begonnen, samenvallend met de kleuterleeftijd: 'Ikke dóe dat niet!' Voorlopig kan moeder de eerste maanden haar plezier wel op: Petertje wordt ongezeglijk, ongehoorzaam, dwars. Gaat moeder tegen zijn willetje in? Geen nood! Hij trappelt vuurrood van drift op de grond, hij probeert met dwingen zijn zin door te drijven. Paulientje komt met luide protesten bij ieder gebod of verbod; op alles zegt ze 'Nee' uit principe. Ként ze de macht van haar dwingen? Laten we ons vooral geen illusies maken: een kleuter weet héél precies, wat je met dwingen en met koppigheid bij moeder gedaan kunt krijgen en hoever je bij vader kunt gaan én hoe je eventueel terecht kunt bij oma of grote zus.
Deze eerste koppigheidsfase is een erg belangrijke fase in het leven van het jonge kind: de jonge, kinderlijke wil begint zich te sterken, op weg naar de latere, volwassen wilskracht.
Ouders moeten in deze periode niet té streng zijn, omdat de kinderlijke wil dan gebroken wordt en het kind dan altijd onzelfstandig zal blijven. Per slot van rekening voeden we kinderen op om ze groot te brengen, niet om ze klein te krijgen.
Van de andere kant moeten we niet te toegeeflijk zijn, want dán is het kunstje voor de kleuter gauw geleerd. Er zijn inderdaad vierjarige kereltjes, die de baas in huis zijn en meisjes van

wee turven hoog, die hun moeder tiranniseren. Waar het kan, moeten we proberen botsingen te vermijden. Een voorbeeld: vraag een kleuter niet 'Ga je mee naar Oma?' want dat daagt hem als het ware uit tot een vertoon van zijn kinderlijke koppigheid en de kans op een 'Nee, ikke wil niet!' is groot. Beter kunnen we zeggen: 'We gaan naar Oma en Petertje mag mee!' Hiermee wordt de kleuter niet uitgelokt.

Op ongeveer vierjarige leeftijd is de eerste belangrijke fase van de onvolwassenheid, de speelfase, voorbij. De koppigheidsperiode is het teken, dat het jonge kind op de drempel van de tweede belangrijke fase van zijn leven, de leerfase, staat.

Identiteit en identificatie

De eerste koppigheidsperiode is dus dé periode, waarin de kleuter zijn eigen identiteit, zijn eigen 'ik' ontdekt. De kleuter toont dat 'ik-besef', het besef een eigen persoonlijkheid te zijn, door niet meer te zeggen: 'Jantje is groot, hè?' maar: '*Ik* ben groot'.

In de loop van de ontwikkeling van kleuter via schoolkind naar puberteit *identificeert* de jonge mens zich steeds met andere mensen. Dit noemen we het 'identificatieproces'.

Wat is *identificatie?* Kort gezegd: een vorm van (gevoelsmatige) binding aan een bepaalde persoon. Die persoon is als het ware een *voorbeeld:* zó wil het kind ook zijn! We kunnen 'identificatie' met een Nederlands woord vertalen als '*vereenzelviging*'. het kind vereenzelvigt zich met zijn 'voorbeeld' (dat hij of zij om een of andere reden bewondert). Het kind wil zijn eigen 'ik' als het ware zó vervormen, dat het gelijk wordt aan het voorbeeld.

Het jonge kind zal zich in de eerste plaats identificeren met zijn *ouders:* de jongen zal willen worden als 'papa' ('papa kan alles, papa is de sterkste!'), het meisje met de moeder. De vader en de moeder zijn hier voor het kind dus het 'voorbeeld'.

Voorlopig, in de kleuterperiode, blijft deze identificatie beperkt tot de eigen ouders.

De identiteit van de kleuter

Wanneer we terugdenken aan wat we in les 8 bespraken omtrent het zelfbeeld of de identiteit van de mens, dan is het duidelijk dat de kleuter in de eerste koppigheidsperiode bezig is *zijn eigen identiteit te ontdekken*

Kijken we als voorbeeld weer eens naar Petertje en Paulientje: Petertje merkt, dat hij een apart persoontje is in de wereld die hem omringt en hij begint zich te vóelen! Zelfs in zijn praten komt dit tot uiting: vroeger, als peuter, sprak hij over zichzelf als over Petertje'. Bijvoorbeeld: 'Petertje zoet, hè?' Of 'Magge Petertje koekje?' Omstreeks het derde levensjaar verandert dit volkomen: Petertje begint over zichzelf te praten als over 'Ik'. Hij zegt nu bijvoorbeeld: 'Ikke wil dat niet!'

Ook in Paulientje ontstaat dat gevoel van eigenwaarde, een soort geldingsbewustzijn. Ze ontdekt, dat ze iemand is met een eigen wil en langzamerhand gaat haar een licht op: je kunt iets willen en je kunt óók iets niet willen! Dat is iets interessants en ja! met zo'n nieuwigheid ga je natuurlijk experimenteren, nietwaar?

Dus gaat Paulientje onderzoeken: hoe vér reikt dat willetje, wat kun je er allemaal mee doen? Ze begint haar wil op haar omgeving bot te vieren; ze probeert, of haar pas ontdekte wil misschien even sterk is als die van moeder, of misschien wel sterker! Wie zou dat nou winnen?

Vragen

1 Wat bedoelen we met de ontwikkeling in fasen?
2 Door welke twee perioden wordt de kindsheid in drieën verdeeld?
3 Is er bij de baby al sprake van opvoeding?
4 Waar wijst het eerste lachen van de baby op?
5 Hoe verloopt de communicatie tussen een moeder en haar baby?
6 Wat versta je onder: *affectieve verwaarlozing?*
7 Vertel iets over het spreken van de peuter.
8 Wat bedoelen we met de *'papegaaileeftijd'?*
9 Hoe denkt de kleuter?
10 Wat versta je onder *'voorwerpsdenken'?* Welke andere term(en) kun je hiervoor gebruiken?
11 Vertel iets over de *sprookjesleeftijd.*
12 Wat zijn *fantasieleugens?* Vind je het juist om hiervoor te straffen?
13 Wat heeft de eerste koppigheidsperiode te maken met de *identiteit* of het zelfbeeld van de kleuter?
14 Wat verstaan we onder: *identificatie?*
15 Met wie zal de kleuter zich in de eerste plaats identificeren?
16 Wat is het kenmerkende van de eerste koppigheidsperiode?
17 Waarom is die eerste koppigheidsperiode zo belangrijk voor het kind?

Filmwijzer

- *'Achter het raam' - VNFI*
  Speelfilm, kleur, 20 min (Frankrijk).
  Kleuters leren spelenderwijs begrip te krijgen voor 'vreemde mensen'.
- *'De dag rond met Berend' - POC*
  40 dia's, kleur, nr. 2031.
  De belevenissen van een kleuter van opstaan tot het naar bed gaan.
- *'De ontwikkeling van de kleuter' - POC*
  56 dia's, kleur, nr. 2032.
  Samengesteld door een werkgroep, bestemd voor wijkverpleegsters, opleidingen kleuterleidsters, gezinsverzorgsters, enz.
- *'Speelruimte' - VNFI*
  Documentaire film, kleur, 35 min (Nederland).
  Problematiek van peuter- en kleuterdagverblijven.
  Discussiefilm.

Discussievraag

Probeer voorbeelden te vinden waarin duidelijk wordt, dat de kleuter in onze tijd een veel geringere 'vertrouwdheid met de dingen' heeft dan vroeger.
Vindt je dit een voordeel of een nadeel in de opvoeding?

16 De leerfase

'Wie verzuimt zijn zoon tot een vriend op te voeden, verliest hem als hij ophoudt kind te zijn.'
Friedrich Rückert (1788-1866)

Verkenning

In de vorige les volgden we de ontwikkeling van het kind van zijn geboorte tot aan het einde van de eerste koppigheidsperiode.
Allerlei psychische functies zijn inmiddels ontwikkeld, het kind is gereed voor de volgende fase van zijn leven: de *leerfase*.
We willen nu eerst de 'inventaris' opmaken: hoe ver is het kind als de leerfase begint?

Opdracht

Hieronder zijn de eerste levensjaren van het kind afgezet op een stukje 'levenslijn':

Neem onderstaand schema over in je schrift.

Geef in de verschillende kolommen aan:
- de *fasen* (speelfase - 1e koppigheidsperiode - leerfase);
- een *onderverdeling* van die fasen (zuigeling - peuter - kleuter - schoolkind);
- enkele *speciale leeftijden* (papegaaileeftijd - sprookjesleeftijd - vraagleeftijd);
- enkele mijlpalen in de lichamelijke ontwikkeling (alleen zitten - staan - lopen - zindelijkheid - melkgebit aanwezig);
- enkele mijlpalen in de ontwikkeling van de *psychische functies* (gevoelens/affecties - concreet denken - abstract denken - willen - gebruik van taal).

(Teken accolades om langere perioden aan te geven; denk eraan dat het hier alleen maar gaat om gemiddelde leeftijden die zeker niet voor iedereen gelden).

	fasen	onderverdeling	speciale leeftijden	lichamelijke ontwikkeling	psychische functies
0					
1					
2					
3					
4					
5					
6					
7					
8					
9					
10					
11					
12					

Thema

De leerfase of schoolleeftijd duurt van ongeveer 4 tot ongeveer 12 jaar; deze periode zit als het ware ingeklemd tussen de beide koppigheidsperioden. Het is een vrij rustige periode in het kinderleven; natuurlijk zijn er ook in deze tijd wel moeilijkheden en wrijvingen, maar als het kind tijdens zijn eerste revolutie (dat is: de eerste koppigheidsperiode) op een verstandige en rustige wijze is geleid, zullen er zich normaal gesproken geen opzienbarende moeilijkheden voordoen.
Het begin van de leerfase wordt aangekondigd door de *'vraagleeftijd'*. Het kind krijgt een steeds sterkere zin voor de werkelijkheid: de sprookjesleeftijd is voorbij. Nú zal hij zich bij een verhaal afvragen: kán dat wel?
De leerfase is de periode van de kleuterschool en van de basisschool. Het is tevens de periode van de *'afbraak van de kleuterwereld'* en van een nieuwe periode: het *realisme*.
Het *denken* ontwikkelt zich steeds verder en bereikt een nieuwe fase: die van het *abstraheren*.
De *groepsvorming* speelt een belangrijke rol en ook het kinderlijke *spel* maakt nieuwe ontwikkelingen door.
Een belangrijk aspect aan het begin van de leerfase is de *schoolrijpheid*.

Informatie

De 'vraagleeftijd'

De eerste koppigheidsperiode was de overgangsperiode tussen de speelfase (van de geboorte tot 3 à 4 jaar) en de leerfase (van 3 à 4 jaar tot 12 à 13 jaar). Het bereiken van deze nieuwe fase in het leven, de leerfase, wordt vooral gekenmerkt door de leergierige houding van het kind op een bepaald ogenblik. Men spreekt wel van de 'vraagleeftijd'.
De vraagleeftijd begint omstreeks het vijfde levensjaar. Het verstand begint zich nu echt te ontwikkelen. Alles wil het kind weten, bv. óók waar de kleine kindjes vandaan komen! Hier begint dus de seksuele voorlichting.

De kleuterschool

De eerste jaren van de leerfase brengt het kind op de kleuterschool door. Vroeger heette dat de 'bewaarschool'; de kinderen werden er zolang bewaard, omdat de moeders veelvuldig buitenshuis moesten werken. In 1920 werd een L.O.-wet gemaakt, waarbij de huidige kleuterschool ontstond. (Officieel heet 't in de wet: 'Voorbereidend Lager Onderwijs'.)
De kleuterschool vervult een aanvullende en een voorbereidende taak.

- Een *aanvullende* taak: in de steden bv. ontbreekt vaak de noodzakelijke speelgelegenheid voor het kind (de woningen zijn te klein,

Vraagleeftijd

Deze *vraagleeftijd* valt ná de sprookjesleeftijd. Het is een periode, waarin het kind zélf door zijn aanhoudende vragen aantoont op weg te zijn naar de volgende grote fase van zijn leven. Het kind vraagt de hele dag aan één stuk door.

'Mama, wat is dat?'
'Dat zijn sardientjes, Peter.'
'Wat zijn sardientjes, mama?'
'Dat zijn visjes, Peter.'
'Hoe komen die visjes dan in dat blikje, mama?'
'Nou, eh... dat doen ze op de fabriek, Peter.'
'Wat is een fabriek, mama?' Enz.

de straten te gevaarlijk). Kinderen hebben soms geen broertjes en zusjes om mee te spelen (bijna 24% van de gezinnen heeft maar één kind, zoals we in les 14 zagen). Hier geeft dus de kleuterschool een aanvullende speelgelegenheid.

- Een *voorbereidende* taak: de kleuterschool bereidt de overgang van speelhouding naar werkhouding voor. 'Werkjes' moeten worden afgemaakt; het kind mag niet de hele dag doen, wat het wil: nú wordt er gezongen, dán buiten gespeeld, dán gebouwd, dán getekend, enz. Het kind leert zich richten naar tijdsindeling, het gewent aan gehoorzaamheid, enz.

Schoolrijpheid

Dan komt het tijdstip, dat het kind de basisschool binnenstapt. De vraag, die nu rijst is: zou het kind 'schoolrijp' zijn? Wat betekent dat eigenlijk: schoolrijp?
We bedoelen er eenvoudig mee, dat niet ieder kind, dat 6 jaar is, ook al rijp is om naar de basisschool te gaan. Daar komen een paar voorwaarden voor kijken:

- Ten eerste moet de *eerste koppigheidsperiode* voorbij zijn; anders zal het kind zich nooit naar de leerkracht van de eerste klas kunnen schikken. Er zijn namelijk kinderen, bij wie de ontwikkeling vertraagd verloopt: die met hun vijfde levensjaar pas hun eerste koppigheidsperiode inzetten en er met hun zesde nog niet dóór zijn. Ze kunnen beter nog een jaar langer op de kleuterschool blijven.
- Ten tweede: de *taal!* Het kind moet al behoorlijk kunnen praten en een bepaald aantal woorden kennen. (Typisch is het, dat dit bij jongens meestal beter is dan bij meisjes; die halen overigens later hun schade nog wel in!) Soms komen er kinderen in de eerste klas van de basisschool, die zelfs heel eenvoudige woorden niet kennen.
- Ten derde: de *aandacht!* Het kind moet zijn aandacht bij zijn werk kunnen houden; de meeste kinderen, die nog niet schoolrijp zijn, zijn bij het minste of geringste afgeleid (een vlieg op de bank, een potlood dat op de grond valt, enz.). Natuurlijk zijn álle kinderen van tijd tot tijd afgeleid; niet-schoolrijp zijn de kinderen, die nog echt in de speelfase zitten, die nog niet in de leerfase gekomen zijn. Ze lopen de bank uit, doen hun boekje dicht en kondigen aan, dat ze nú willen spelen. Ze horen nog echt op de kleuterschool thuis. Een kind op de basisschool moet een opgegeven taak, hoe klein ook, af kunnen maken binnen een gestelde tijd.

De ontwikkeling van het denken

We zeiden al dat het schoolkind een *realist* is: zijn denken is vrij zakelijk en nuchter. Bovendien is hij op deze leeftijd erg open, sterk gericht op de *buitenwereld* en dat heeft een grote leergierigheid tot gevolg. Het schoolkind wil leren, het wil van alles weten 'hoe het zit'.
Belangrijk in de ontwikkeling van het denken zijn de volgende groeiprocessen:

- Het kind gaat steeds gemakkelijker *verband* zien tussen verschillende gegevens (vooral: oorzakelijke verbanden).
- Het schoolkind krijgt een steeds *kritischer* instelling; je maakt hem niet alles meer wijs! Het is er graag op uit om onwaarschijnlijkheden te ontdekken: 'dat kán niet!' De onderwijzer die zich vergist of die zichzelf tegenspreekt zal dat gauw genoeg merken.
- Het schoolkind kan steeds beter lós van de concrete dingen denken. Zo omstreeks het 10e levensjaar kan het kind al goed *abstract* denken; dat wil zeggen: aan de hand van algemene (onaanschouwelijke) begrippen. We noemen dit *'abstraheren'*, ofwel: het loslaten van alle bijkomstige en toevallige kenmerken, tot slechts een algemeen begrip overblijft. (Voorbeeld: een kat is een concreet begrip, met vier poten, snorharen, enz.; zo ook een hond, een konijn, enz. Laten we nu de bijkomstigheden zoals twee of vier poten, haren of veren, enz. wég, dan 'abstraheren' we: wat we overhouden is het algemene begrip 'het dier'.)

Het gevoelsleven

Zoals we al zeiden, is het kind op deze leeftijd erg leergierig: de 'vraagleeftijd' is daar een teken van. In deze periode heeft het kind een sterke zin voor de werkelijkheid: in deze vrij kalme periode, tussen twee stormen in, laten de gevoelens het kind nog met rust en deze *gevoelsrust* is erg belangrijk: zij laat het kind tijd en energie voor de ontplooiing van zijn verstand, voor zijn leren op school.
De gevoelens dié het kind op deze leeftijd heeft, gaan niet diep. Je kunt op deze leeftijd het kind op zijn gemoed werken, proberen het ergens warm voor te krijgen, zijn medelijden proberen op te wekken... maar die gevoelens duren niet lang. Even is Petertje diep onder de indruk... een half uurtje misschien. Daarna fluit en rent hij rond en is alles weer vergeten.
Daar gaat hij met zijn step. Ligt er een dode hond langs de weg, overreden, vermorzeld? Ha! D'r naar toe, kijken! Medelijden? Welnee! Petertje is vól belangstelling om te zien, wát er nou allemaal binnen in zo'n hond zit...

Openheid

Eén eigenschap valt zowel bij de jongen als bij het meisje in deze periode sterk op: in ál hun belevingen, in hun houding tegenover iedereen waarmee ze omgaan, zijn ze open, *naar buiten gekeerd.*
Alles wat Peter bezighoudt, wat hem beroert, draagt hij naar buiten uit; niets zal hij in zich verbergen, niets kropt hij op of duwt hij in zichzelf weg. Nee, zijn gehele zielelleven, zijn gehele innerlijkheid keert hij zonder reserve naar zijn omgeving toe. Zó is het ook bij het meisje: Paulien vertelt op school alles aan juf, ze vertrouwt iedereen. Ze praat honderd uit tegen de buurman, tegen die aardige meneer in de bus, tegen de leidster van de gidsen, de melkboer in wiens elektrische wagentje ze mee mag rijden, de man op het station in de wachtkamer. Iedereen mag alles van haar weten. Ooit gehoord, wat kinderen op die leeftijd er tegenover iedereen uitflappen?

Het spel

Over het spel bij kinderen zijn vele theorieën opgesteld. Waarom speelt het kind en welke spelsoorten zijn typisch voor een bepaalde leeftijd?

- Een bepaalde speltheorie gaat uit van de gedachte, dat het kind als het ware al spelend de *geschiedenis van de mensheid herhaalt.* De oudste volkeren leefden immers van de jacht (nomaden) en van vissen en ze vochten veel en graag.
  Daarna kozen ze vaste woonplaatsen (herdersvolken) en gingen over op landbouw en veeteelt. Bovendien ontstond langzamerhand de handel.
  Voor het 7-jarige kind betekent dat: *jagers*-spelletjes (krijgertje, verstoppertje); dan komt voor de 8- à 9-jarige de *herder*periode (dieren houden, hutten bouwen) en weer later de *landbouw*periode (eigen tuintje, plantjes kweken). Zo omstreeks het 12e jaar komen de *handels*spelen (ruilen, handel in postzegels en plaatjes, knikkeren).

- Een andere speltheorie zegt, dat het kind in zijn spel niet terugkijkt naar het verleden, maar juist naar zijn eigen *toekomst:* het spel is een voorbereiding op het latere leven, zoals een jong poesje springt naar een rollend balletje (en later naar de muis).

Vraag

Kun je dezelfde spelletjes uit de 'verleden'-theorie nú verklaren naar de 'toekomst'-theorie?

Groepsvorming

Ook begint op deze leeftijd, tijdens de leerfase, de groepsvorming bij de kinderen. Vóórdat Peter en Paulien naar school gingen, sloten ze zich al aan bij 'vriendjes', bij kinderen uit de straat, uit de buurt; maar deze groepsvorming had nog niet veel te betekenen: kleuters sluiten nog geen echte vriendschappen. Vandaag zullen ze samen spelen, dán kunnen ze elkaar weer wekenlang links laten liggen. Wie pas een nieuwe step of een skelter heeft gekregen, heeft de eerstkomende dagen veel vriendjes! Trouwens, als kleuters bij elkaar spelen, merk je nog niets van echte groepsvorming: ze spelen bij elkaar, niet mét elkaar. Ze gebruiken elkaars speelgoed.
Maar als Peter en Paulien naar de basisschool gaan, komen er langdurige vriendschappen: met andere kinderen vormen ze nu echte groepen, clubs. De reden hiervan is, dat kinderen elkaar nodig hebben: de schuchtere, verlegen kinderen voelen zich aangetrokken tot kinderen, die meer zelfvertrouwen hebben; dat is bv. goed te zien, wanneer kinderen in de klas zélf hun plaats mogen kiezen.
Peter speelt allerlei groepsspelen met andere jongens: rovertje, Indiaantje, tentbouwen, oorlogje, enz. Ook Paulien en haar vriendinnetjes hebben hun groepsspelen; winkeltje spelen, schooltje spelen, huishouding spelen, enz.
Voor opgroeiende kinderen is de groepsvorming uiteraard erg belangrijk: later zullen zij in de volwassenenmaatschappij ook met anderen moeten samenleven, met anderen rekening moeten houden, zich aan de wil van anderen moeten onderwerpen. In de groep, waarin het kind met andere kinderen samenspeelt, krijgt het hiervoor een goede vóóroefening: als alle vriendjes besloten hebben samen een fort te gaan bouwen en Peter wil voetballen, dan zal hij zich aan de wil van de meerderheid moeten onderwerpen, anders staat hij straks met zijn voetbal alléén op straat. Op deze manier maakt hij kennis met de eerste regels van de democratie.

- Nog andere theorieën verklaren het spel vanuit: *herstel van krachten* (na geestelijke arbeid bv. een balspel gaan spelen); vanuit: *overtollige energie ontladen* (het spel is een 'veiligheidsklep' voor krachtsoverschot); vanuit: *afreageren van spanningen* (allerlei in de maatschappij niet toegestane aandriften, zoals agressie, enz. vinden een uitlaatklep in het spel of het kijken naar het spel van anderen; voetbalsupporters?); vanuit: *geldingsdrang* (prestaties behalen, winnen, de sterkste zijn). Zo kunnen we doorgaan, theorieën genoeg!

- Wat zou je denken van een theorie, dat het kind speelt omdat het daar gewoon *plezier* in heeft? Omdat het daar zijn verschillende *mogelijkheden* in kan uitproberen?

Het belangrijkste aspect van het spel is wel, dat het *onverplicht* is: ongedwongen, vrijwillig, spontaan. Heel gewichtig gezegd: het spel is 'gratuit' (zonder doel in zich, alleen bedoeld om het plezier dat het verschaft).
Spelen is belangrijk voor het kind (voor ieder mens!). Achtergrondtheorieën zijn niet zo belangrijk en bovendien meestal eenzijdig: want in ieder spel zit beweging, fantasie, machtsgevoel, ontspanning, herstel van krachten, enz.
Belangrijk is, dat we het kind *tijd, ruimte* en *materiaal* geven óm te spelen!

We kunnen allerlei soorten spelen onderscheiden. We noemen:

- *bewegings*spelen (krijgertje, dansen, enz. Het kind heeft gewoon plezier in de bewegingen.)

- *fantasie*spelen ('fictie'-spelen: een kuil verdedigen tegen anderen = de ridder die zijn kasteel verdedigt; 'schat zoeken', 'piraten', enz.)

- *constructie*spelen (vorm geven aan iets: papier, klei, potlood, kleuren, zand, lappen, enz.)

- *rollen*spelen ('imitatie-spelen': verkleden in oude kleren, op theevisite gaan, schooltje en doktertje spelen, winkeltje en vadertje-en-moedertje spelen, enz.)

Discussievraag

Een Duitse dichter (Schiller) heeft eens gezegd: 'De mens is slechts helemaal mens, wanneer hij speelt.'
Kun je uitleggen wat hij bedoelde?
Heeft het spel te maken met ons mens-zijn?

Discussievraag

Vroeger kenden kinderen allerlei spelen, zoals: hinkelen - hoepelen - bikkelen - tollen - allerlei spelen in de kring, enz. Zie je deze spelen nog?
Neemt het spelen inderdaad af (en gaan we dan de schuld gemakshalve bv. maar aan de tv. geven); óf speelt het kind van nu alleen maar anders dan het kind in vroegere tijden?

Identificatieprocessen

Bij het schoolkind gaan andere personen dan de eigen ouders optreden als 'voorbeelden' bij het identificatieproces. De eigen ouders vallen terug op het 'tweede plan', andere voorbeelden kunnen nu zijn: een oudere broer of zus, een oom misschien, de onderwijzer, een jeugdleider bv. Voorop staat, dat het kind zijn voorbeeld bewondert en wil zijn zoals hij of zij.

Deze eigenschap van het kind: zich te willen identificeren met een 'voorbeeld' heeft verschillende belangrijke consequenties:

- De ouders moeten ook inderdaad een gunstig 'voorbeeld' vormen en zich ervan *bewust* zijn, dat hun kind (zelfs hun kleuter) zich met hen identificeert.
  (Evenals de kleuter bv. hele grote stappen neemt 'net als papa', zo zal die kleuter ook stevig vloeken als dat zijn beeld van 'papa' is.)
- Zijn ouders té kritisch, stellen ze té zware eisen aan het kind, dan mislukt de identificatie: het kind krijgt het gevoel 'het toch nooit goed te doen'. De vader is dan als 'voorbeeld' onbereikbaar geworden. Wat overblijft is een kind met een *minderwaardigheidscomplex*.
  Wat denk je in dit verband van een vader, die bv. altijd maar zijn eigen (prachtige) schoolrapporten van vroeger laat zien?
- Ook onderwijzers, jeugdleiders, gezins- en kinderverzorgsters, enz. moeten zich ervan bewust zijn dat het kind zich met hen kan identificeren. Dit legt een zware verantwoordelijkheid op al degenen, die dagelijks met kinderen omgaan.

De tweede koppigheidsperiode

Aan het einde van de basisschooljaren komt weer een overgangsfase: de overgang van de leerfase naar de rijpingsfase. Deze overgangsfase is de tweede koppigheidsperiode in het leven van het kind.

Op een leeftijd van 11 à 12 jaar vertonen zich tal van verschijnselen, die op een naderende onrust wijzen: de neiging tot groepsvorming wordt nog groter en een groep kinderen kan zich in deze periode als een echte bende gedragen. De rustige Peter en dat kalme Paulientje zijn langzamerhand een paar druktemakers geworden. Smalend gebruiken ze het woord 'kinderachtig' voor vele dingen.

De tweede koppigheidsperiode is de inleiding van de derde en laatste grote fase van de onvolwassenheid: de rijpingsfase. Het is een periode, waarin je de ouders kunt horen verzuchten: 'Ik ken mijn kind gewoonweg niet meer terug... voor een tijd terug hadden we er toch nooit zóveel mee te doen!'

De menselijke ontwikkeling van geboorte tot volwassenheid gaat dus met sprongen gepaard, waarbij ná elke belangrijke sprong een rustpauze intreedt, waarin het kind zich als het ware herstelt van de sprong, die het gemaakt heeft en zich voorbereidt en krachten verzamelt voor de volgende sprong.

Het gezag van ouderen heeft zijn vanzelfsprekendheid verloren. Meneer Daalhuis, de onderwijzer waar Peter vroeger zo tegen opzag, is opeens een 'slappe vent' geworden. De bijnamen voor de verschillende onderwijzers gaan erin als koek. Peter heeft het over 'die lange lat' en bedoelt daarmee meneer Van Bruggen; Paulien heeft het over 'tante Betje' en bedoelt juffrouw Van Santen. De vlegeljaren zijn begonnen.
Vriendjes, die iets niet durven, zijn lafbekken, zegt Peter, echte papkindjes! Liefkozingen van moeder wil Peter niet meer. Stel je voor: met je moeder gearmd lopen, zoals die suffe Henkie van de eerste bank; wat een moederskindje! Op straat nog een kus krijgen, als je naar school gaat, zoals die Geert-Jan uit de Huygenslaan: wat een waardeloze figuur!
Thuis is Peter koppig. Moeder heeft gezegd: 'Doe een das om; 't is koud.' Dus vertikt Peter het om een das om te doen; hij is toch geen klein kind meer!

Samenvatting

(Breng zelf enkele markante fasen aan.)

Hieronder zie je de 'levenslijn' vanaf de geboorte tot een leeftijd van 12 à 13 jaar:

Vragen

1 Wat bedoelen we met de *vraagleeftijd?*
2 Welke dubbele functie heeft de kleuterschool?
3 Wat verstaan we onder: *schoolrijpheid?*
4 Noem enkele voorwaarden voor het schoolrijp-zijn van het kind.
5 Beschrijf het *gevoelsleven* van het schoolkind.
6 Hoe ontwikkelt zich het *denken* in deze periode?
7 Vertel iets over de *groepsvorming* tijdens de leerfase.
8 Ken je enkele *speltheorieën?*
9 Wat vind jij het belangrijkste in verband met het kinderlijke spel?
10 Vertel iets over de *identificatieprocessen* bij het schoolkind.
11 Hoe kan de identificatie mislukken?
12 Geef een korte schets van de *tweede koppigheidsperiode.*

Discussievraag

Bespreek met je groep, wát de voorkeur zou verdienen: een nog niet schoolrijp kind een jaar langer op de kleuterschool laten óf toch maar vast naar de basisschool laten gaan (omdat hij dan allerlei dingen toch maar alvast 'gehad' heeft, wanneer hij blijft zitten).

Filmwijzer

- *'Morgen zijn ze groot' - VNFI*
  Documentaire film, zwart-wit, 40 min (Engeland).
  Observatie van 7-jarige kinderen en hun ideeën over de toekomst. De kinderen zijn met zorg uit de vele lagen van de Britse bevolking geselecteerd en geven met ontwapenende eerlijkheid hun mening over vele belangrijke zaken in hun en ons leven.
- *'De werkschuit' - VNFI*
  Documentaire film, zwart-wit, 30 min (Nederland).
  Hoe kinderen op een speelse wijze worden opgevoed tot creativiteit. Schilderen, boetseren, timmeren, dansen, gewoon kliederen, enz., waarbij niét voorop staat dat er mooie of nuttige voorwerpen geproduceerd worden, maar dat de kinderen met eenvoudig materiaal of alleen met hun lichaam hun fantasie aan het werk zetten.

17 De rijpingsfase

'Het is gemakkelijker honderd vlooien te bewaken dan één jong meisje.'
Pools spreekwoord

Verkenning

Toen Petertje nog een kleuter was, kwam hij vrolijk met afgezakte broek en blote bibs de huiskamer binnen, bezoek of geen bezoek. Voor hem was dat de gewoonste zaak van de wereld: 'Mam... broek vastdoen!' Toen Paulientje nog in de tweede klas van de basisschool zat, lette ze er heus niet altijd op, hoe haar rok zat bij het spelen of als ze op de grond lag te stoeien.
Op het einde van de basisschool begint dat te veranderen. Peter houdt zich op de speelplaats op een afstand van de meisjes, speelt er niet meer onbevangen mee en spreekt er minachtend over: 'Och die flauwe meiden!' Paulien is zich tijdens de tweede koppigheidsperiode van haar vrouw-zijn bewust geworden; als ze op een stoel zit, trekt ze haar rok recht over haar knieën.
Het schaamtegevoel is ontwaakt.
Het Latijnse woord 'pubes' duidt op: schaamte. Hiervan is afgeleid het woord puberteit, waarmee de geslachtelijke rijpheid wordt aangeduid; soms zegt men wel: huwbaarheid.
Hierboven zie je één voorbeeld van de vele veranderingen, die zich tijdens de rijpingsfase in de jonge mens voltrekken. Deze veranderingen zijn in de eerste plaats waarneembaar op *lichamelijk* gebied.

Opdracht

Neem onderstaand schema over in je schrift. Probeer met de groep een aantal *lichamelijke* kenmerken (veranderingen) te vinden die samengaan met de rijpingsleeftijd. Sommige lichamelijke verschijnselen zijn uiteraard typisch voor de jongen, andere voor het meisje. Weer andere verschijnselen gelden voor beide geslachten; noteer die dan onder de scheidingslijn.

lichamelijke kenmerken

jongen	meisje

Maar niet alleen het lichaam verandert; er vinden ook *geestelijke* veranderingen plaats (in het denken, in de gevoelens, in motivatie en handelen, kortom in het gedrag).
Zoek met de groep een aantal voorbeelden van deze veranderingen. Bespreek daarbij, of ze zowel voor de jongen als voor het meisje gelden óf dat er geestelijke ontwikkelingen zijn die verschillen voor jongen en meisje.
Maak weer zo'n zelfde schema als bij de lichamelijke kenmerken.

Thema

Tijdens de puberteit vinden ingrijpende veranderingen plaats in de jongen en in het meisje. Deze veranderingen zijn zowel van *lichamelijke* als van *geestelijke* aard.
De lichamelijke veranderingen gaan samen met een veranderde *hormoon*werking; opvallend is daarbij het verschijnsel van de *versnelling.* Belangrijk zijn bij de puber de veranderingen in het *gevoelsleven* en in het *sociaal gedrag.*
Er vallen een aantal puberteits*typen* te onderscheiden (hoewel aan iedere indeling in typen bepaalde gevaren kleven).
De fase van de puberteit loopt uit op de *adolescentie:* de geleidelijke overgang naar de volwassenheid. Belangrijk is of de vele *identificatieprocessen,* die tijdens de jeugdperiode hebben plaatsgevonden, in de adolescentie tenslotte geresulteerd hebben in het vinden van een eigèn identiteit.

Informatie

Lichamelijke rijping

- De jongen

Laten we eerst eens naar Peter kijken.
Hij is snel veranderd de laatste tijd: zijn *stem begint te brèken.* Vroeger had hij een sopraanstem, dat is eigenlijk een vrouwenstem; nu wordt zijn stem een vol octaaf (een volle toonladder van 8 noten) lager en in het vervolg zal hij een tenor-, een bariton- of een basstem hebben.
Zijn *baard* begint ook door te komen; voorlopig is het nog geen harde stoppelbaard, maar heeft 't meer weg vanwat dons op zijn kin en rond zijn bovenlip.
Zijn *haar* is stugger, weerbarstiger geworden; het blijft niet meer zo goed in de scheiding liggen.
Zijn armen en benen beginnen te groeien, worden erg lang in verhouding tot de rest van zijn lichaam; die lange armen en benen geven hem een wat slungelachtig voorkomen. Als hij in een stoel zit, strekt hij zijn lange benen zo onhandig mogelijk voor zich uit, zodat iedereen erover struikelt. De plotselinge *lengtegroei* maakt hem schutterig en onhandig, onbeheerst en lomp in zijn lichaamsbewegingen. Als hij de trap komt afstormen, dreunt het huis.
Verder krijgt hij puistjes in zijn gezicht. Dit is het gevolg van het feit, dat alle lichamelijke veranderingen veroorzaakt worden door klieren in het menselijk lichaam, die zijn beginnen te werken; in het geval van de geslachtelijke rijping is het de geslachtsklier, die hormonen begint af te scheiden.

De hormoonwerking

Hormonen zijn vloeistoffen, sappen; deze hormonen of kliersappen komen in het bloed en zo door het hele lichaam. Het is de werking van deze hormonen, die armen en benen zo doet groeien, de baardbeharing doet ontstaan, de stem doet breken, enz. Volledigheidshalve moeten we hier bij vermelden, dat de lengtegroei eveneens samenhangt met een klein orgaantje in onze hersenen, ter grootte van een erwt, gewicht een halve gram. Dat is de hypofyse, een klier die de geslachtsklier in werking stelt en de lengtegroei van de mens veroorzaakt.

Het ontstaan van puistjes in het gezicht wordt veroorzaakt door een té overvloedige afscheiding van hormonen, waardoor het evenwicht tijdelijk wordt verbroken; op de duur verdwijnen deze puistjes weer.
De voornaamste lichamelijke verandering is uiteraard wel het *geslachtsrijp* worden: de organen bereiken de volwassen staat, waardoor men op een leeftijd van ongeveer 15 à 16 jaar lichamelijk in staat is nieuw leven te verwekken, zich voort te planten.
Als laatste vermelden we nog de plaatselijke *beharing* van het lichaam (armen, benen, oksels, enz.) en het grover worden van de gelaatstrekken.

- Het meisje

Laten we nu eens naar de lichamelijke veranderingen bij Paulien gaan kijken.
Ook bij haar is een *lengtegroei* opgetreden, die echter eerder is opgehouden. Verder heeft haar hele lichaam *rondere vormen* gekregen. Terwijl de jongen hoekig van vorm wordt, met een úitstekende adamsappel, een vierkanter kaak, enz., wordt het meisje ronder van vorm. Armen benen, schouders en heupen worden vrouwelijker; de *buste* ontwikkelt zich tot de vormen van een jonge vrouw.
Voor het eerste treedt de *menstruatie* op, waardoor het meisje volledig vrouw is geworden.

Paulien is dus lichamelijk ook geslachtsrijp geworden, op een leeftijd van 11 tot 13 jaar (in verhouding enkele jaren vroeger dan de jongen). Ze is nu lichamelijk in staat een kind te ontvangen en ter wereld te brengen.

De 'versnelling'

We willen terzijde iets vermelden over wat we het verschijnsel van de 'versnelling' zouden kunnen noemen. We bedoelen daarmee, dat de puberteit tegenwoordig veel vroeger inzet dan bij vroegere generaties van mensen.
In 1880 was de gemiddelde leeftijd, waarop bij meisjes de eerste menstruatie kon worden verwacht, ongeveer 15 jaar. Bij meisjes tussen 1880 en 1906 geboren, was deze gemiddelde leeftijd ongeveer 13 jaar. Thans, in onze tijd, kan in de meeste gevallen de eerste menstruatie van het meisje verwacht worden met ongeveer 11 à 12 jaar.
(De oorzaak van deze versnelling moet worden gezocht in betere voeding; luchtiger kleding, waardoor de zon en licht op het lichaam kunnen inwerken; het feit, dat de jeugd meer aan lichamelijke oefening en sport doet én door het grotere aantal seksuele prikkels, dat de jeugd in onze dagen ondergaat, door televisie, film, reclame, enz.)

Denk je eens in: je hele lichaam is aan het veranderen; je neemt allerlei nieuwe lichamelijke gevoelens waar. Wat is logischer dan dat dit je voortdurend bezighoudt? Dat je erop gaat letten, dat het je helemaal in beslag gaat nemen? Je rustige leventje ligt overhoop, allerlei belevingen stormen op je af.'
Iedereen beleeft die periode: een periode van onrust. Dat is de geestelijke puberteit. Je hele lichaam verandert, je geest (je denken, je gevoelens, je wil zelfs) raken erdoor in de war, in onrust.

• De jongen

Kijken we eerst weer eens naar Peter. Al in zijn tweede koppigheidsperiode zat hij vol gewaagde streken: hiermee spuide hij zijn krachtsoverschot. Hij droomde van cowboys, verslond detectiveromans en boeken over ruimtevaarders. Hij was wild op sport en kende alle voetbal- en wielrenhelden. Zo groeide hij langzamerhand van de tweede koppigheidsperiode in de prepuberteit of vóórpuberteit. In deze prepuberteit begonnen de verschillende lichamelijke veranderingen, die we al bespraken en deze lichamelijke veranderingen brachten de geestelijke onrust mee, die we puberteit noemen (van ongeveer 15 tot 18 jaar).

Zoeken naar identiteit

Vroeger, toen Peter een jaar of negen was, kamde hij zijn haren hoogstens met zijn vijf vingers, vóór hij naar school holde. Nú besteedt hij héél wat kwartieren voor de spiegel. Hij heeft de scheiding al eens verlegd naar de andere kant, hij heeft al eens een artistieke lok geprobeerd en nu draagt hij zijn haren lang, al heeft hem dat met zijn vader de nodige moeite gekost. Bakkebaarden heeft hij ook gehad, nu komt er een ringbaardje.
Als tienjarige wist Peter eenvoudig zelf niet, hoe hij liep, hoe hij keek, hoe hij stond, hoe hij praatte, hoe hij er uitzag. Nú wel: hij heeft een bepaalde figuur voor ogen, een film- of televisieheld, een bepaalde popzanger en hij probeert te lopen, te praten, te doen als die persoon. Zijn hele uiterlijke houding is als het ware ingestudeerd.
Hij heeft natuurlijk nu een brommer. Hij scheurt door het stadscentrum, stopt een meter of tien voorbij twee leuke blondjes en steekt een sigaret op, schrijlings op de brommer gezeten, één been op de stoeprand. Hij 'ziet' de meisjes niet, hij is de stoere, ongenaakbare figuur. Dan, als de meisjes hem intussen een eindje voorbij zijn, spurt hij weer weg. Hij keert aan het eind van de weg met krijsende remmen en raast weer terug. Máchtig is 't!

Hij is onrustig, gedraagt zich onevenwichtig. Hij wordt onbeheerst en er ontstaat een neiging tot *afwijzen van de ouderenwereld.* Koppigheid en driftigheid kenmerken zijn houding ten opzichte van ouders, leerkrachten en andere volwassenen. Zoals hij tijdens de leerfase (5 tot 12 jaar) naar buiten gekeerd was, open, geheel gericht op zijn omgeving, op de hem omringende wereld, die zijn volle interesse had, zo is hij nu tijdens de puberteit *naar binnen gekeerd.*
In gezelschap van volwassenen is Peter niet op zijn best. Hij heeft de neiging zich uit het gezelschap *terug te trekken* en zich meer in zichzelf op te sluiten. Tegenover de omgeving, tegenover de ouderen, is zijn houding afwijzend. Hij vertoont enige overeenkomst met een egel: als je hem aanraakt, kruipt hij in elkaar en zet zijn stekels op.
Een verklaring voor deze tweeslachtigheid is wel te geven: de puberteit is een overgangsfase; het oude (namelijk het kind-zijn) laat zich niet voetstoots verdringen door het nieuwe (de volwassenheid). Een tijdlang bestaan oud en nieuw naast elkaar: activiteit naast lusteloosheid, opgewektheid naast neerslachtigheid.
Overdreven is de *kritiek,* die Peter in deze periode op alles heeft: als hij het met iets niet eens is, blijft er geen spaan van heel. Hij is graag *radicaal* in zijn opvattingen. Over het geheel genomen is hij van mening, dat de meeste oude gebruiken en instellingen omvergeworpen moeten worden (in veel gevallen is zijn gelijk groter, dan veel ouderen willen toegeven). Niets neemt hij zonder meer aan; het minste dat hij wil, is erover discussiëren, dát in ieder geval.

• Het meisje

Laten we nu eens naar Paulien kijken; tussen haakjes, ze schrijft haar naam nu anders. Van Paulientje in de speelfase en Paulien in de leerfase is het nu Pauline geworden. Verschillende vriendinnen van haar hebben hun naam ook veranderd: Greetje van Boven heet nu Gré en Marietje de Vries is nu Marion.
Pauline heeft dus haar *eerste ongesteldheid* doorgemaakt; het is bij haar gepaard gegaan met gevoelens van vermoeidheid, hoofdpijn, soms hartkloppingen. Ze is een tijdlang lusteloos geweest, nu wordt dat beter.
Ook bij haar is de onrust gekomen, de onbeheerstheid in gedrag en houding. Ook haar aandacht is gedurende de puberteit *naar binnen gekeerd,* op zichzelf gericht. Ze denkt veel na over zichzelf; zóveel zelfs, dat ze een *dagboek* is begonnen, waarin ze iedere avond haar gedachten en belevingen van die dag neerschrijft.
Ze heeft buien van buitengewone *prikkelbaarheid.* Ze snauwt haar moeder af, zodat die er onthutst van is; vader vindt ze van tijd tot tijd een ouwe zeur; tegen haar broer kan ze vreselijk uitvallen. 'Als kat en hond leven ze tegenwoordig,' verzucht moeder.
Ook Paulines handschrift ondergaat krullerige verfraaiingen; in haar *dagdromen* beleeft ze de meest romantische avonturen en de tienermode volgt ze trouw. Er zijn thuis scènes geweest om die éne minirok, die inderdaad bijzonder krap was uitgevallen, maar ál haar vriendinnen droegen toen mini en dus ging het toch door.
Ze is haar puberteit eerder door dan in het algemeen de jongen; voor het meisje valt deze periode gemiddeld van 14 tot 17 jaar.

• Gevoelsleven

Er is een nieuw gebied van belangstelling voor de puber opgedaagd: het eigen lichaam en in verband daarmee het eigen gedrag. De hele gerichtheid is omgeslagen naar zichzelf. De puber heeft sterk de neiging *over zichzelf na te denken* en ook op zichzelf kritiek te leveren. Alles, wat met hen gebeurt, vinden pubers machtig interessant en uitermate belangrijk.
En dan komt er een teleurstelling: terwijl er zulke belangrijke dingen met hen gebeuren, schijnt het niemand te interesseren. De omgeving lijkt er koud onder te blijven. Nieuwe gevoelens maken zich van de puber meester: eenzaamheid en miskenning, het gevoel van *niet begrepen te worden.*

Geen wonder, dat de *onlustgevoelens* bij de puber overheersen: men ligt overhoop met het eigen lichaam, dat vroeger zo vanzelfsprekend alles deed, wat er van verlangd werd, terwijl men nu het gevoel heeft van 'twee linkerhanden' te hebben.
Maar geloof niet, dat de puber zich iedere dag zo voelt: opvallend is juist de *veranderlijkheid van stemming*, die dikwijls optreedt. Gevoelens van slapheid en moeheid wisselen af met toestanden van plotseling verhoogd krachtsgevoel; zo zien we bij de puber in deze periode veel *tegenstrijdigheden:* minderwaardigheidsgevoelens naast overmoed, zelfonderschatting naast bravoure, schuwheid naast uitdagendheid. De wil, die in de eerste koppigheidsperiode (3 à 4 jaar) voor het eerst tot doorbraak kwam, is nog niet sterk genoeg om de nu losgeslagen innerlijke gevoelens te beheersen. Daarom ontstaat er in deze periode soms zelfs kortsluiting in het handelen van de puber: van huis weglopen, diefstal, bendevorming, enz.

Ook de nu 15-jarige Peter heeft een ware *belevingshonger* naar aparte avonturen. Hij loopt echter niet van huis weg: hij heeft een uitlaatklep gevonden in avonturenboeken, spannende films en eigen dagdromerijen.
Waaróm die honger naar opvallende avonturen en gedragingen? Wel, de puber weet van zijn eigen onhandige, schutterige optreden, van zijn puistjes in zijn gezicht. Kost wat kost wil hij echter voor 'vol' aangezien worden; daarom gaat hij *'camoufleren'*: zijn eigen onzekerheid verbergen achter uitdagend, luidruchtig gedrag.

'Camouflage'

Een kind, dat bang is in het donker, fluit; kleuters liggen soms uren in bed te praten of te zingen of naar elkaar te roepen: enkel om die stilte weg te zingen, om op die donkere trap een gevoel van flinkheid te hebben. Camouflage!
Let eens op het publiek bij een zaalopname van de tv.; de camera zwerft rond, vangt allerlei gezichten in het beeld. Een man merkt opeens, dat de camera op hem gericht is. Onzekerheid! Wat doen? Hij buigt zich naar zijn buurman, zegt iets onbenulligs. Beiden lachen als om een daverende mop. Camouflage!
Anderen geven hun buurman een stomp. Weer anderen hebben een nog minder elegante oplossing; je ziet het bv. als de camera na een voetbalwedstrijd op het publiek gericht is: ze sperren hun mond wijd open en steken hun tong uit. Volwassen mannen gaan bezeten wuiven naar de camera. Camouflage!

• Dagdromen en dagboeken

Zowel bij de jongen als bij het meisje zien we in deze periode het verschijnsel van het '*dagdromen*': het zich helemaal overgeven aan de stroom van gedachten en voorstellingen, het zich verliezen in dagdromerijen. Lijfelijk is de puber wel aanwezig (in de klas bv.); maar geestelijk is hij of zij vér weg, tót ze met een schok tot de werkelijkheid worden teruggeroepen, misschien door het onverhoedse noemen van hun naam door de leraar.
Veel meisjes (jongens in veel mindere mate) vertrouwen in deze periode hun intiemste gedachten en gevoelens, hun verwachtingen en idealen, hun grieven en hun gevoelens van eenzaamheid en miskenning toe aan een *dagboek*.
Uit dagboeken een beeld van de puber ontwerpen is echter een twijfelachtige zaak: het is immers duidelijk, dat het vooral een bepaald type puber is dat voor kortere of langere tijd een dagboek bijhoudt.
We geven hiernaast ter aanvulling enkele korte citaten uit 'Het Achterhuis', dagboekfragmenten van 12 juni 1942 - 1 augustus 1944, geschreven door Anne Frank (Uitgeverij 'Contact', Antwerpen-Amsterdam, 10e druk).
Anne Frank, een joods meisje, dat tijdens de Duitse bezetting ondergedoken zat in een achterhuis, richt haar dagboekbrieven aan een denkbeeldige vriendin 'Kitty': een niet-bestaande figuur, die in haar gedachten haar hartsvriendin is.
De puberteit van een meisje komt in dit dagboek prachtig-beschreven naar voren: haar eerste gevoelens van verliefdheid op Peter, als ze 15 is, haar onbeheerste uitvallen tegen haar moeder, enz.

Opstandigheid

(28 sept. 1942; 13 jaar)
'...Ik denk er niet aan al die beledigingen op me te laten zitten, ik zal ze wel laten zien, dat Anne Frank niet van gisteren is, ze zullen nog opkijken en gauw hun grote bek houden, als ik ze duidelijk maak, dat ze niet aan mijn, maar aan hún opvoeding het eerst moeten beginnen...'

(pag. 29)

Eenzaamheid

(30 jan 1943; 13 jaar)
'...Iedereen vindt me aanstellerig als ik praat, belachelijk als ik zwijg, brutaal als ik een antwoord geef, geslepen als ik een goed idee heb, lui als ik moe ben, egoïstisch als ik een hap te veel eet, dom, laf, berekenend, enzovoort enzovoort. De hele dag hoor ik niets anders...'

(pag. 58)

Onbegrip

(7 nov. 1942); 13 jaar)

'...Ik word onevenwichtig behandeld. De ene dag is Anne zo verstandig en mag alles weten en de volgende dag hoor ik weer dat Anne nog maar een klein dom schaap is dat van niets afweet en denkt wonderveel uit boeken geleerd te hebben...'

(pag. 42)

De eerste verliefdheid

(6 jan. 1944; 14 jaar)
'...Het werd mij wonderlijk te moede, telkens als ik in zijn donkerblauwe ogen keek en hij daar zat met die geheimzinnige glimlach om zijn mond. Ik kon uit alles zó zijn innerlijk lezen, ik zag op zijn gezicht nog die hulpeloosheid en die onzekerheid hoe zich te houden en tegelijkertijd een zweem van het besef van zijn mannelijkheid. Ik zag die verlegenheid en werd zo zacht van binnen, ik kon het niet laten, telkens en telkens weer opnieuw die donkere ogen te ontmoeten...'

(pag. 112)

Puberteitstypen

Mensen zijn heel verschillend, geen twee mensen zijn eigenlijk gelijk. Pubers, in hun woelige levensfase, zijn uiteraard ook heel verschillend geaard.
Toch worden dikwijls verschillende typen onderscheiden. Betekent dat, dat je iedere puber als het ware een etiket kunt gaan opplakken: jij bent dat-en-dat type?
Natuurlijk niet. Dikwijls zal de puber iets van het éne type vertonen en ook iets van (het) andere type(n). Toch geeft een indeling in typen een iets duidelijker kijk op verschillende puberteitsverschijnselen. Een indeling in typen kan geen kwaad, zolang we goed bedenken dat het over *typen* gaat, niet over aanwijsbare mensen. Zó beschouwd kan een indeling in typen verhelderend werken.

We kunnen dan bv. onderscheiden:

- Moederlijk type

Meestal betreft het hier meisjes. Bedoeld worden degenen, die vóór alles zorgend in het leven staan. Huiselijk van aard, zeer sociaal ingesteld. Ze lopen uiteraard de kans door hun al te grote bereidwilligheid tot helpen, uitgebuit te worden.
Beroepen als kinderverzorgster, verpleegster of onderwijzeres trekken deze moederlijke typen zeer aan.

- Verstandelijk type

Zowel jongens als meisjes. Deze typen zijn erg nuchter, denken zakelijk, hun gevoelens spelen hun geen parten. Ze zijn de harde blokkers op school. Ze beleven hun puberteit niet diep, want dat is immers grotendeels een gevoelskwestie. Ze vinden grote vreugde in de studie, in de wetenschap.
Ze worden door andere pubers snel voor 'dooie dienders' versleten. Meestal stoort dat het verstandelijke of intellectuele type niet eens.

- Sportief type

Dit zijn de sportfiguren: de meisjes die handballen en hockeyen; de jongens die voetballen en nooit moe zijn.
Deze pubers doen veel aan sport en lichaamsbeweging; ze zwemmen nog vóór het seizoen geopend is en houden in het algemeen van krachtprestaties.

- Romantisch type

Het tegenovergestelde type van het zgn. verstandelijke type: het romantische type leeft helemaal vanuit zijn of haar gevoelens; deze typen vluchten dikwijls in hun gedachtenleven uit de werkelijkheid, geven zich over aan dagdromerijen.
Voor dit type maakt de filmindustrie (die immers een droomfabriek is) de rolprenten met een roeiboot op een spiegelend meer, vogelgetsjilp in de bomen, zachte mandolinemuziek op de achtergrond, enz.

- Vroegrijp type

Dit type is seksueel vroegrijp, is vroeg volwassen. Door geraffineerde make-up en uitdagende kleding tracht het vroegrijpe meisje haar 'sex appeal' te verhogen (haar aantrekkingskracht op jongens kracht bij te zetten). In alle maatschappelijke rangen en standen komt dit type, zowel bij jongens als bij meisjes, voor.

- Zwaarmoedig type

Dit type is niet erg actief, kenmerkend is de sterk opvallende zwartgalligheid, de zwaarmoedigheid.
Deze pubers tobben veel, nemen moeilijk een besluit. Ze maken van een mug een olifant; ze lijken ouder dan ze zijn.

Het zwaarmoedige type tilt overal zwaar aan, leeft moeilijk. Er bestaat echter een bepaalde vorm van geestesziekte, die in de puberteitsjaren ontstaat, die de patiënt geestelijk invalide maakt. We bedoelen hier een geestesstoornis, die 'hebefrenie' genoemd wordt. ('Hebe' was vroeger bij de Grieken de god van de jeugd.)
In het geval van hebefrenie zien we karakterveranderingen optreden, die soms zeer langzaam voortschrijden: de patiënt wordt steeds zwaarmoediger en onverschilliger en begint dan onbegrijpelijke dingen te doen. Tenslotte versuft de patiënt totaal: hij wordt apathisch; dat wil zeggen, dat hij geen gevoelens meer toont, steeds dieper wegzakt in een toestand van waandenkbeelden en tenslotte alleen nog maar mechanische handelingen kan verrichten.

Opdracht

Onderstaande tekeningetjes proberen een bepaald type te karakteriseren. Kun je de verschillende typen zelf benoemen? Schrijf ze in je schrift.

De puberteit duurt bij de jongen van ongeveer 15-18 jaar, bij het meisje van ongeveer 14-17 jaar. Ná de puberteit treedt de laatste periode van de onvolwassenheid in: de adolescentie.
Het woord 'adolescentie' betekent: *volwassenwording*. In de Engelse taal is 'adult' het woord voor volwassene (in de Franse taal: adulte).
De adolescentie is de periode van overgang van de puberteit naar de uiteindelijke volwassenheid. De lichamelijke veranderingen zijn voorbij, de geestelijke onrust is geluwd, gekalmeerd. De adolescent is de jonge man of vrouw, die het uiterlijk van de volwassene heeft en die nog slechts enkele jaren levenservaring nodig heeft om volledig gerijpt, geheel volwassen te zijn. De adolescentie is de levensperiode van ongeveer 18-25 jaar.

De puberteit is voor de jonge mens een tijdperk van '*idolen*' (een 'idool' is letterlijk: een afgod). Als identificatievoorbeelden kunnen dienen: een zanger of zangeres, een acteur (actrice), een tv.-persoonlijkheid bv. We spreken wel van '*dwepen*' met een bepaalde persoon, die dan gezien wordt als een ideaalbeeld.
Op het einde van de rijpingsfase, in de adolescentie, komen de verschillende identificaties samen in één eindresultaat: de nu verworven *eigen identiteit*.

Kort weergegeven:

opeenvolgende *identificaties* → (als eindresultaat): eigen *identiteit*

v/d kleuter	v/h schoolkind	v/d puber	v/d adolescent

Dit zelfbeeld is overigens *niet* blijvend. In les 8 schreven we al, dat er in het verdere leven door allerlei oorzaken nog veranderingen in het zelfbeeld kunnen optreden.

Samenvatting

Hieronder is de gehele jeugdperiode schematisch samengevat. Kun je in je schrift hoofdfasen en een onderverdeling aanbrengen?

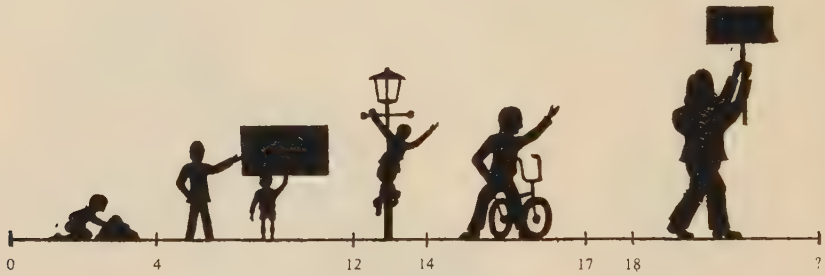

Adolescentie als cultuurverschijnsel

De periode van de adolescentie is eigenlijk een eigenaardigheid van onze moderne cultuur (of leefwijze).
Bij de natuurvolken komt de adolescentie niet voor; daar wordt de puberteit beëindigd met bepaalde inwijdingsfeesten en plechtigheden; vanaf dat moment is men een volwassen man of vrouw. Ook in onze landen van West-Europa luidde het einde van de puberteit enkele eeuwen geleden nog de volwassenheid in. De adolescentie is dus een verschijnsel van deze tijd: een gevolg van onze moderne beschaving, een cultuurverschijnsel dus.
Dit hangt samen met het feit dat, hoe beschaafder een volk is, hoe meer tijd de opvoeding vergt. Onze moderne beschaving is zó ingewikkeld geworden, dat er eenvoudig meer tijd nodig is, om de onvolwassene op het leven voor te bereiden. Bovendien komt er nog dit bij: als men vroeger met 17, 18 jaar de lichamelijke rijpheid bereikt had, ging men vrij snel trouwen. In onze tijd wordt de lichamelijke rijpheid sneller bereikt; we noemden dat in de vorige paragraaf het verschijnsel van de 'versnelling'. Men heeft echter méér jaren nodig in onze tijd, om zijn studies te voltooien, om een levenspositie te bereiken en om het spaarcentje te verdienen dat voor een huwelijk en het inrichten van een woning nodig is. De gemiddelde leeftijd waarop een jongen en een meisje tegenwoordig trouwen, ligt hoger dan de gemiddelde leeftijd waarop vroeger getrouwd werd.
Dit betekent, dat er tussen het bereiken van de lichamelijke rijpheid en van de huwbare leeftijd tegenwoordig veel meer tijd ligt dan vroeger. Hierdoor is als het ware een nieuwe levensperiode ontstaan: de adolescentie.

Vragen

1 Welke dubbele verandering voltrekt zich tijdens de puberteit in de onvolwassene?
2 Geef enkele voorbeelden van lichamelijke veranderingen bij de jongen.
3 Beschrijf de lichamelijke veranderingen bij het meisje.
4 Waardoor worden deze lichamelijke veranderingen eigenlijk veroorzaakt?
5 Wat bedoelen we met het verschijnsel van de *versnelling?*
6 Hoe ontwikkelt de jongen zich tijdens de puberteit in geestelijk opzicht?
7 Hoe is de ontwikkeling van het meisje tijdens de puberteit in geestelijk opzicht?
8 Wat bedoelen we met: *camouflage?*
9 Kun je de tweeslachtigheid van gedrag, zoals die tijdens de puberteit soms te zien valt, verklaren?
10 Hoe leiden de opeenvolgende identificatieprocessen tot het bereiken van een eigen *identiteit?*
11 Beschrijf kort enkele *puberteitstypen.*

Discussievraag

Bespreek met je groep of de opvoeding van de puber nu, in onze tijd, al dan niet moeilijker is dan vroeger. Waarom denk je dat?

Filmwijzer

- *'Vader en zoon' - VNFI*
  Speelfilm, zwart-wit, 95 min (Hongarije) 14 jaar.
  Een Hongaarse jongen ontworstelt zich aan zijn vadercomplex. Langzamerhand krijgt Tako een meer realistisch beeld van zijn vader en leert begrijpen, dat hij zichzelf zal moeten zijn.
- *'Mijn ouders begrijpen me niet' - VNFI*
  Documentaire film, zwart-wit, 30 min (Engeland).
  Waarom loopt een tiener van huis weg?
- *'De verscheurde stilte' - VNFI*
  Speelfilm, zwart-wit, 30 min (Canada).
  Conflict tussen lawaaierige jongelui en geërgerde buurtbewoners.
- *'De uitdaging' - VNFI*
  Speelfilm, zwart-wit, 30 min (Canada).
  Een jongeman gaat uit branieschopperij een meisje versieren; een en ander neemt een wending, die niet past in het spel van de provocatie.

18 De volwassene

'Vrouwen redeneren met hun hart, niet met hun verstand'.
Matthew Arnold (1822-1888)

Verkenning

De volwassenheid

We moeten ons de volwassenheid niet voorstellen als een eenmaal bereikt punt in het leven, waarna er verder weinig meer verandert. Ook in de volwassenheid is nog groei en ontwikkeling mogelijk. In feite leren we in het leven nog steeds bij en de jongeman, die we op 23-jarige leeftijd al als een volwassene beschouwden, is met 33 jaar toch geestelijk nog weer verder gerijpt, bv. door zijn werk, door zijn huwelijk, door het vaderschap misschien. Als 53-jarige ziet hij bepaalde dingen toch weer heel anders dan indertijd de 33-jarige en als 63-jarige is hij nog meer veranderd, heeft meer levenswijsheid opgedaan, is verder gerijpt door allerlei ervaringen, door ziekten misschien, of door verdriet en zorgen.

Wat is: *volwassen zijn*?
Probeer met je groep een aantal kenmerken te vinden, die te maken hebben met het volwassenzijn; die de volwassene onderscheiden van het kind en van de jonge mens, die we 'onvolwassen' noemen.

Kun je samen met je groep een omschrijving proberen op te stellen van het begrip '*volwassenheid*'?

Man en vrouw

Kijk eens naar het citaat boven deze les: Matthew Arnold brengt een duidelijk onderscheid aan tussen man en vrouw (geen lichamelijk of biologisch verschil, maar een uitgesproken *psychologisch* verschil).
Zijn man en vrouw in psychologisch opzicht inderdaad geheel verschillende personen, of ben je het daar niet mee eens?
Zo ja, welke karaktereigenschappen zou je dan vooral aan de man willen toekennen en welke aan de vrouw?

Misschien begin je al discussiërend tot de conclusie te komen, dat veel van die psychologische verschillen niet zozeer te maken hebben met het man- of vrouw-zijn, maar veel meer met de cultuur waarin we leven. ('Roltoebedeling', weet je nog? Zie les 2 en 10.)
Toch wordt altijd gesproken over typisch 'mannelijke' en typisch 'vrouwelijke' beroepen. Bestaan die? Schrijf er dan eens enkele op in je schrift.

Discussievraag

Bespreek met je groep of iedere mens eenmaal 'volwassen' wordt of dat er groeperingen te noemen zijn, die de volwassenheid niet bereiken (volgens de kenmerken die je hierboven aangegeven had).

Volwassenheid veronderstelt het *aanvaarden van verantwoordelijkheid* én *zelfstandigheid* (in het nemen van beslissingen, in het innemen van standpunten, enz.). Ook in de volwassenheid is *groei* mogelijk.
De periode van de volwassenheid is in verschillende *fasen* te verdelen, waarbij iedere fase eigen kenmerken vertoont.
Veel van de algemeen aanvaarde psychische *verschillen tussen man en vrouw* berusten op het toebedelen van een 'rol': deze rollen zijn maatschappelijk bepaald en hangen samen met de cultuur, waarin men leeft. Deze verschillen zijn dus niet wezenlijk voor het man- of vrouwzijn.

Informatie

Volwassenheid

Wanneer we spreken over volwassenheid kunnen we direct al drie betekenissen van volwassenheid onderscheiden:

- Lichamelijke (biologische) volwassenheid

Het lichaam is volledig uitgegroeid, de organen hebben hun volwassen staat bereikt, de mens is seksueel rijp ('geslachtsrijp') geworden.
Deze volwassenheid wordt o.a. beïnvloed door ras of klimatologische omstandigheden.

- Maatschappelijke (sociologische) volwassenheid

Men is voor de wet 'meerderjarig' geworden, is tot maatschappelijke mondigheid gekomen. Voorbeelden: stemrecht, geen toestemming van de ouders meer nodig voor huwelijk, enz. Deze volwassenheid wordt door de staat vastgesteld (met 18 of 21 jaar bv.).

- Geestelijke (psychologische) volwassenheid

De mens heeft zijn eigen 'vorm' gevonden, kan verantwoordelijkheid aanvaarden, heeft een zekere standvastigheid en evenwichtigheid bereikt; de mens kan nu een eigen vaste taak volbrengen en naar eigen oordeel en inzicht zelfstandig handelen.
Het is duidelijk, dat deze volwassenheid van persoon tot persoon verschilt.

We zullen hier verder uitsluitend spreken over de derde betekenis van de term 'volwassenheid', de geestelijke of *psychologische* betekenis dus.
Na bovenstaande opmerkingen kunnen we nu verder kort zijn.
Volwassenheid is in de eerste plaats zelfstandigheid: *zelfstandigheid* in het nemen van beslissingen, die het eigen leven beïnvloeden, die het leven een heel andere richting kunnen geven.
Volwassenheid is ook het hebben van *verantwoordelijkheidsgevoel* bij het nemen van beslissingen, die het eigen leven (en dikwijls ook het leven van anderen) diepgaand beïnvloeden.
Volwassenheid is tenslotte: op *éigen oordeel* afgaan; geestelijk zó volgroeid zijn dat men zélf kan beoordelen, wat men op een bepaald punt in het leven te doen heeft.

De absolute volwassenheid bestaat natuurlijk niet. Men heeft zijn hele leven nog vaak de hulp, het advies en het oordeel van de medemens nodig; niemand kan zijn eigen leven geheel zelfstandig regelen, daarvoor is het leven te gecompliceerd, te ingewikkeld.
Ook in de volwassenheid kan men groeien: de man van veertig heeft ervaringen opgedaan, die hem volwassener maken, dan hij bv. op zijn twintigste of dertigste was. Alle ervaringen van het leven maken de mens wijzer, gerijpter, volgroeider.
Wanneer we hier dus spreken van de 'volwassenheid', dan bedoelen we dus eigenlijk dat de 20- à 25-jarige een punt in zijn leven heeft bereikt, waarbij de opvoeding een einde neemt: de mens heeft dan als het ware een voorlopige volwassenheid bereikt, die nog steeds uitgroeit door de verdere ervaringen van het leven.

Fasen van de volwassenheid

We kunnen de volgende fasen in de volwassenheid onderscheiden:

- Jongere volwassenheid

De jongere volwassene is de man of de vrouw van ongeveer 20 à 22 jaar tot ongeveer 40 jaar: de man en de vrouw in de volle ontplooiing van hun leven. Het zijn de jaren van de verloving, van het huwelijk, van het eerste vaderschap en moederschap. Men heeft nog geen lichamelijke bezwaren, kan nog volop met de kinderen meestoeien, enz.
Voor de jongere volwassenheid gebruikt men soms ook de term *juventus* (20-40 jaar dus). Het woord juventus duidt op jeugdigheid.

- Oudere volwassenheid

De oudere volwassene is de man of vrouw van ongeveer 40 jaar tot ongeveer 50 à 55 jaar. Men is door het leven gerijpter en rustiger geworden. Lichamelijk komen de eerste bezwaren: het figuur is wat gezetter geworden, men is wat kortademiger. De vrouw nadert bovendien de overgangsjaren.

Voor de oudere volwassenheid wordt soms ook de term *virilitas* gebruikt (40-55 jaar dus). Het woord virilitas duidt op mannelijkheid, mannelijke leeftijd.

- Beginnende ouderdom

De levensperiode van ongeveer 55 tot 65 jaar is de fase van de beginnende ouderdom. De lichamelijke bezwaren en kwalen nemen toe, het geheugen begint in bepaalde gevallen te verzwakken, men heeft minder uithoudingsvermogen. Men begint, en dat is een veeg teken, terug te zien naar het verleden, naar wat geweest is.

Het hoogtepunt van het leven van de mens ligt rond de 40 jaar. ('Life begins at forty', zegt een Engels spreekwoord: Het leven begint pas bij veertig.) Voor de vrouw ligt het hoogtepunt van haar leven omstreeks 35 jaar, voor de man ligt het toppunt bij ongeveer 40 à 45 jaar.

Voor de ouderdom of bejaardheid wordt ook wel het woord *senium* gebruikt (65 jaar en ouder dus). Het woord duidt op ouderdom; we vinden bv. iets van het woord terug in het woord senior (dat 'de oudere' betekent) en in het woord seniel (een term uit de bejaardenverpleging: seniel worden betekent verkindsen op oudere leeftijd, ten gevolge van ouderdom).
De beginnende ouderdom wordt daarom ook wel *presenium* genoemd (55-65 jaar); 'pre' betekent vóór, zoals we al zagen bij de puberteit, en presenium kunnen we dus vertalen met: vóórbejaardheid.

Wanneer we hier een beeld geven van de ontwikkeling van de man, van zijn geboorte tot zijn levenseinde, dienen we goed te begrijpen dat dit beeld uiteraard een gemiddelde geeft: 'de man' bestaat immers niet, er bestaan alleen allerlei mannen, die onderling sterk kunnen verschillen.

- Het lichamelijk beleven

In de periode van de *jongere volwassenheid* (of 'juventus'), van 22-40 à 45 jaar blijven de lichamelijke krachten van de man zich ontwikkelen, tot hij in het midden van de jaren veertig op het hoogtepunt van zijn kracht en van zijn prestatievermogen staat.
In de periode van de jongere volwassenheid is de man vol zelfvertrouwen, heeft vreugde in zijn werk en wordt in normale gevallen verhoudingsgewijs nog weinig geplaagd door ziekten en kwalen. Het hoogtepunt van zijn leven bereikt hij omstreeks 40 à 45 jaar.
In de periode van de *oudere volwassenheid* (of 'virilitas'), van ongeveer 45 tot 55 jaar, is de man dus al over zijn hoogtepunt heen, raakt hij al op zijn retour. De eerste kwalen van de gevorderde leeftijd dienen zich aan: lichamelijke bezwaren door gezetheid, kortademigheid, bv. Er zijn mannen, die de lichamelijke terugval met kunstmiddelen bestrijden: haarstukjes, pruiken, herencorsets om het buikje in te tomen, enz. Daar gaan uiteraard psychische of geestelijke gesteltenissen mee samen, waar we straks nog kort op terugkomen.
In de periode van de *beginnende ouderdom* (of 'presenium'), van 55 tot 65 jaar ongeveer, nemen de organische bezwaren toe: bv. hartinfarcten ten gevolge van corpulentie (gezetheid), enz. Het tempo van de man in zijn werk en zijn uithoudingsvermogen nemen af; hij moet beginnen zich 'in acht te nemen'.
In de periode van de ouderdom of *bejaardheid* (of 'senium') na het 65e levensjaar, begint het lichamelijke verval: het afnemen van de lichamelijke krachten, in veel gevallen het hulpbehoevend worden.

Fasen van de man

0-4 jaar: speelfase
4-14 jaar: leerfase
14-22 jaar: rijpingsfase
22-40 jaar: jongere volwassenheid
40-45 jaar: levenshoogtepunt van de man
45-55 jaar: oudere volwassenheid
55-65 jaar: beginnende ouderdom
Na 65 jaar: ouderdom of bejaardheid

• Psychologie van de man

We willen eerst een aantal psychische kenmerken aangeven, zoals die dikwijls aan 'de man' worden toegekend; hetzelfde doen we daarna bij de 'psychologie van de vrouw'.
Neem deze kenmerken en eigenschappen kritisch door en bespreek in hoeverre je het ermee eens kunt zijn; in een afsluitend artikel 'Verschillen tussen man en vrouw?' gaan we dan nader in op de vraag óf er inderdaad wezenlijke verschillen tussen man en vrouw bestaan en of de geconstateerde verschillen aangeboren zijn of 'van buitenaf' aangebracht (bv. door opvoeding, cultuur, rolverwachting).
Al in de jeugdjaren zijn er dikwijls verschillen tussen de jongen en het meisje (we bedoelen hier in geestelijk opzicht) aan te wijzen: op school bv. hebben de jongens in het algemeen een voorkeur voor rekenen en de zaakvakken zoals vooral geschiedenis en ook aardrijkskunde. In het algemeen hebben jongens een meer zakelijke instelling, hun interessen gaan uit naar motoren, auto's en vliegtuigen, techniek (je staat ervan te kijken, met welk een verbluffende zekerheid ze de verschillende automerken kennen). Verder heeft de jongen veel belangstelling voor sport en sporthelden: de renners uit de Tour de France, de spelers uit het toernooi om de Europacup, enz.
De volwassen man heeft nog veel sterker een zakelijke instelling: hij beredeneert alles graag met zijn verstand, laat zich niet zo vlug door zijn gevoelens leiden. In zijn betrekkingen tot anderen neigt de man in het algemeen eerder tot kameraadschap dan tot vriendschap; kameraadschap is zakelijker, minder persoonlijk. Een man waardeert de collega's op zijn werk om hun prestaties, of gewoon omdat men samen aan één zaak werkt. Verder wijzen we nog op het streven naar macht, dat in bijna iedere man verborgen ligt: de man wil heersen, bezitten, meester zijn. Hij wil een vrouw veroveren.
Een overgangsleeftijd, 'wisseljaren' zoals de vrouw, maakt de man in lichamelijk opzicht niet door. Toch hebben wij al eerder in deze les aangeduid, dat de man op enigszins gevorderde leeftijd dikwijls wél een soort geestelijke overgangstijd doormaakt: we bedoelen hier de man, die zijn jeugd aan zich voelt ontglippen en die als het ware een nieuwe puberteit gaat doormaken, die duidelijk nog eens aan zijn tweede jeugd begint, ná zijn veertigste dus. Het is de man, die opnieuw weer galant en voorkomend wordt voor jonge vrouwen.

Deze 'overgangstijd' is een periode van weemoedig terugzien naar de voorbije jaren; een periode van een zucht-tot-verjonging, vaak met kunst- en hulpmiddelen ondersteund. Dikwijls komt bij mannen op deze leeftijd het verlangen op om een bestaand huwelijk te beëindigen en met een jongere vrouw 'een nieuw leven' te beginnen: een oorzaak tot echtscheiding dus.

Een beroemde Duitse dichter, Goethe, heeft in een gesprek met Eckermann uit eigen ervaringen verteld, dat hij een 'herhaalde puberteit' doormaakte. Goethe leefde van 1749 tot 1832; bovengenoemd gesprek vond plaats op 11 maart 1828: hij was toen achter in de zeventig!
Dezelfde Goethe beleefde op 73-jarige leeftijd een beroemdgeworden liefde met de 17-jarige Ulrike von Levetzow.

Ook hier maken we een verschil tussen het lichamelijk beleven en de psychische geaardheid van de vrouw. De genoemde leeftijden moeten uiteraard weer als gemiddelde leeftijden gezien worden.

- Het lichamelijk beleven

De hoofdindeling in fasen van de volwassenheid is voor de vrouw gelijk aan die van de man; er zijn slechts onderlinge verschillen in de leeftijden, waarop de diverse fasen beginnen en eindigen. Bovendien komt bij de vrouw een overgangsfase voor.
De periode van de *jongere volwassenheid*, van 20 tot 35 à 40 jaar, is voor de vrouw de periode waarin zij tot volle bloei komt. Voor vele vrouwen is het de periode van moederschap, de vrouwelijkheid in haar volle omvang. Op een leeftijd van 35 à 40 jaar bereikt de vrouw het hoogtepunt van haar leven.
Zoals het jonge meisje eerder de puberteit bereikte dan de jongen en ook eerder volwassen werd, zo bereikt ze dus als vrouw ook eerder het bloeipunt van haar leven; onontkoombaar begint voor haar óók de neergang in het leven eerder.
De periode van de *oudere volwassenheid*, van ongeveer 35 à 40 jaar tot 45 à 50 jaar, leidt voor de vrouw deze teruggang van het leven in: op een leeftijd van ongeveer 48 à 50 jaar is de periode van de vrouwelijke vruchtbaarheid beëindigd, zij komt in de 'overgangsleeftijd'.

Tijdens de overgangsjaren vinden in de klierwerking en dus in de hormonenafscheiding veranderingen plaats, die voor de vrouw organische klachten met zich meebrengen; dit veroorzaakt spanningen, prikkelbaarheid en neerslachtigheid, waar we straks nog verder over spreken. Ook komt het voor, dat de vrouw last krijgt van 'opstijgingen': het bloed stijgt naar het hoofd, waarbij de vrouw het warm krijgt en zich onbehaaglijk voelt.

Met de overgangsleeftijd is de vrouw in de periode van de *beginnende ouderdom* gekomen, van 45 à 50 jaar tot ongeveer 60 à 65 jaar: de lichamelijke klachten nemen verder toe, bv. de zintuigen worden slechter, zoals het gezichtsvermogen, het gehoor, enz.
De periode van de ouderdom of *bejaardheid*, ná 60 à 65 jaar, betekent de laatste levensfase. We spreken er nog uitgebreid over in het hoófdstuk over de bejaarde.

- Psychologie van de vrouw

Dikwijls gaan al op de basisschool de interessen van het meisje in een heel andere richting dan die van de jongen. Vaak hebben meisjes een voorkeur voor taal (jongens: rekenen) en voor wat de zaakvakken betreft bv. de plant- en dierkunde (jongens: geschiedenis en aardrijkskunde). Meisjes zijn meer geïnteresseerd in persoonlijke dan in zakelijke betrekkingen; bovendien spreekt voor meisjes in het algemeen sterker, dat zij meer van een bepaald vak houden als de betreffende leerkracht hun sympa-

Fasen van de vrouw

0-4 jaar: speelfase
4-12 jaar: leerfase
12-20 jaar: rijpingsfase
20-35 jaar: jongere volwassenheid
35-40 jaar: levenshoogtepunt van de vrouw
40-50 jaar: oudere volwassenheid
45-50 jaar: overgangsjaren of 'wisseljaren'
50-65 jaar: beginnende ouderdom
Na 65 jaar: ouderdom of bejaardheid

Voor deze overgangsjaren worden verschillende termen gebruikt: *menopauze* (hetgeen wil zeggen, dat er een einde is gekomen aan de maandelijkse menstruaties); *climacterium* (dit duidt op de periode van aanpassing aan het ophouden van de activiteit van de geslachtsorganen); ook spreekt men om de overgangsjaren aan te duiden wel van de wisseljaren.
Er is overigens in dit opzicht sprake van een verschuiving in de jaren, waarin het einde van de vrouwelijke vruchtbaarheid of de menopauze optreedt: vroeger lag dit tijdstip bij een leeftijd van 45 à 48 jaar, thans is er een verschuiving gekomen naar 48 à 50 jaar. Daarmee is de vruchtbare periode van de vrouw naar beide zijden verlengd: immers het begin van de vrouwelijke vruchtbaarheidsperiode (de eerste menstruatie) is vervroegd van ongeveer 15 jaar in de vorige eeuw naar 11 à 12 jaar in onze tijd (het verschijnsel van de 'versnelling'). Dit betekent een totale verlenging van de vruchtbare jaren van de vrouw met 6 à 8 jaar.
In 1970 waren er in ons land 800.000 vrouwen tussen de 40 en de 60 jaar; 300.000 van hen hadden overgangsklachten.
Hoewel de medische wetenschap lange tijd machteloos stond tegenover dit verschijnsel, kunnen er op dit ogenblik veel vrouwen geholpen worden door een 'oestrogeenbehandeling' (hormoonbehandeling). Oestrogeen is een verzamelnaam en omvat dus verschillende stoffen. Omdat ieder lichaam met een tekort aan hormonen om een ander soort aanvulling vraagt, is de moeilijkheid bij de oestrogeenbehandeling de toediening van de juiste hormonen.

thiek is: weer een persoonlijke instelling dus. De geestelijke veranderingen die de vrouw in de overgangsjaren ondergaat, zijn niet zonder betekenis: de vrouw is dan erg gespannen, snel geprikkeld, ze heeft perioden van neerslachtigheid en zwaarmoedigheid. Er kan slapeloosheid optreden, soms heeft ze last van duizelingen en hartkloppingen; het kan ook zijn, dat ze nerveuze stoornissen krijgt. In het algemeen is ze gedurende een bepaalde periode niet gemakkelijk, is ze niet zichzelf.
Zijn de overgangsjaren voorbij, dan begint ze meestal te veranderen, vrij langzaam en weinig opvallend. Het komt voor, dat ze een wat mannelijker voorkomen krijgt, wat zich ook voortzet in het gedrag. We bespreken dat uitvoeriger bij de bejaarde vrouw.
Ook de volwassen vrouw kan in psychisch of geestelijk opzicht van de man verschillen: vaak leeft ze meer vanuit haar gevoelens. Waar een man eerder een bepaalde situatie met zijn verstand probeert te benaderen (denkend probeert op te lossen), daar kan de vrouw de dingen soms sterk gevoelsmatig tegemoet treden. Soms gaat ze op haar intuïtie af en beoordeelt een situatie buiten alle zakelijke beoordeling om. (*Intuïtie* wil zeggen: iets aanvoelen, zonder er eigenlijk een redenering voor te hebben.)
Door haar uitgesproken persoonlijke instelling heeft de vrouw een sterk vermogen om zich te geven. Waar de man eerder op kameraadschap was ingesteld, daar is de vrouw meer gericht op vriendschap: dat is persoonlijker, meer verbonden.
Wanneer we het over verzorgende beroepen hebben spreekt men nog dikwijls over 'typisch vrouwelijke beroepen'. Toch kennen we tegenwoordig bejaardenverzorgenden in plaats van -verzorgsters (evenals verplegers naast verpleegsters), we zien jongens de Inas-opleiding volgen en meisjes de Its bezoeken. 'Typisch vrouwelijke beroepen' zijn dus toch minder typisch vrouwelijk, dan vroeger in het algemeen werd aangenomen.

Verschillen tussen man en vrouw?

Wanneer we spreken over verschillen tussen man en vrouw moeten we onderscheiden tussen *aangeboren* en '*verworven*' verschillen (dat wil zeggen verschillen, die aangeleerd zijn, die van buitenaf ontstaan zijn). Anderzijds kunnen we onderscheiden tussen lichamelijke (biologische) en geestelijke (psychologische) verschillen.

- Onder de *aangeboren* verschillen tussen man en vrouw verstaan we de wezenlijke lichamelijke verschillen, die vooral verband houden met het verschil in functie van man en vrouw inzake de voortplanting. De lichamelijkheid van de mens is een wezenlijk onderdeel van zijn of haar zelfbeeld, als het ware een van de bouwstenen van zijn of haar identiteit. Met andere woorden gezegd: lichamelijke verschillen leiden in een bepaalde mate tot psychologische verschillen (de wisselwerking tussen lichaam en geest).
  Daarom zal een meisje haar puberteit anders beleven dan een jongen, daarom kennen we bij de vrouw in geestelijk opzicht de zogenaamde overgangsjaren, die anders beleefd worden dan door de ouder wordende man. Daarom zal een klas meisjes anders zijn dan een klas jongens, daarom is de sfeer op een vrouwenzaal in een ziekenhuis anders dan de sfeer van een mannenzaal.

- Onder de *verworven* verschillen tussen man en vrouw verstaan we de verschillen, die ontstaan door opvoeding en milieu, door de rol die onze maatschappij de man en de vrouw toebedeelt.
  Deze verschillen worden dus van buitenaf aangebracht, al bij het zeer jonge kind (het meisje dat poppen krijgt, de jongen die 'mannelijk' speelgoed krijgt.)
  Met andere woorden: het gedragspatroon (en daarmee de psychologische verschillen tussen man en vrouw) wordt in sterke mate bepaald door de milieuomstandigheden, dat is dus de cultuur waarin man en vrouw leven.
  De maatschappij legt de vrouw en de man dus een rol op en de vrouw krijgt daarbij een rol toebedeeld, die als 'typisch vrouwelijk' wordt gezien: huishouding, verzorgen van de kinderen, enz. Daarbij wordt de man een zekere leidersrol toegekend en de vrouw wordt geacht volgzaam en afhankelijk te zijn. Talrijke uitdrukkingen in ons dagelijks taalgebruik herinneren hieraan: bv. 'het zwakke geslacht', een 'echt moedertje'. Valt de vrouw uit haar rol, dan heet het dat ze 'de broek aan heeft' of 'een echt manwijf' is. Beantwoordt de man niet aan de algemene

rolverwachting, dan is hij een 'keukenpiet' of een 'pantoffelheld'. (Kun je zelf nog meer van dergelijke uitdrukkingen vinden?).
Daarom spreken we van 'toebedeelde' verschillen, die niet wezenlijk zijn voor het man- of vrouw-zijn. In culturen, waar de vrouw zware landarbeid verricht, rust de zorg voor het hele bedrijf op haar schouders; deze vrouw zal heel wat zakelijker en praktischer zijn dan haar 'zwakke' en beschermde zuster in een andere cultuur.

In deze rolopvatting begint onderhand wel verandering te komen: in de vorige eeuw door de beweging van de vrouwenemancipatie (gelijke rechten voor man en vrouw) en door het werk van de 'feministen' ('femme' is het Franse woord voor: vrouw), in onze tijd door allerlei strijdbare vrouwengroeperingen (waarbij 'Dolle Mina' misschien wel de meest bekende aanduiding is geworden).

We herinneren in dit verband aan wat we al zeiden in les 2 onder 'Mens en beschaving': namelijk dat er culturen bestaan waar, anders dan in ons westerse mensbeeld, huishoudelijk werk en spelen met de kinderen tot de mannelijke voorrechten behoren.

Vragen

1 Welke drie betekenissen van het woord '*volwassenheid*' ken je?
2 Wat versta je onder: *volwassenheid* (in psychologisch opzicht)?
3 Welke fasen kun je in de volwassenheid onderscheiden?
4 Wat verstaan we onder de 'overgangstijd' van de man?
5 Beschrijf het soms voorkomende verschijnsel van de '*herhaalde puberteit*' bij de man.
6 Wat bedoelen we met *menopauze* en *climacterium?*
7 Waar zijn veel van de vermeende psychologische verschillen tussen man en vrouw aan toe te schrijven?

Discussievraag

Het verwijt van veel voorvechtsters van de vrouwenemancipatie is, dat onze maatschappij nog steeds een 'mannenmaatschappij' is.
Bespreek met je groep of dit inderdaad (nog steeds) zo is. Welke bewijzen kun je daarvoor vinden in het dagelijks leven rondom ons?

Filmwijzer

- *'Volwassen worden' - AD*
  Filmstrook, kleur, 14 opnamen.
- *'Op eigen benen - VNFI*
  Documentaire film, zwart-wit, 30 min (Engeland).
  Werkende meisjes geven hun mening over het leven in de grote stad.
- *'Het huwelijk, een gevangenis?' - AD*
  Geluidsband, 11 min.
- *'Geen tijd voor romantiek' - VNFI*
  Speelfilm, kleur, 30 min (Canada).
  Bieden de dagelijkse beslommeringen de vrouw nog plaats voor romantiek? Een vrouw van 35 jaar laat tijdens haar werk haar fantasie de vrije loop.
- *'De Masai: de mannen' - VNFI*
  Documentaire film, kleur, 55 min (Engeland).
  Deze film uit de versie 'Verdwijnende wereld' geeft een bijzonder interessant beeld van de levensgewoonten van de mannen in de stam der Masai, een herdersvolk in Oost-Afrika. Deze documentaire heeft een sterk antropologische inslag.
  En aansluitend:
- *'De Masai: de vrouwen' - VNFI*
  Documentaire film, kleur, 55 min (Engeland).
  Deze televisiedocumentaire (eveneens antropologisch georiënteerd) toont de plaats van de vrouw in de stam der Masai.
  Beide films tonen duidelijk hoe de plaats van de man en de vrouw in een bepaalde samenleving in sterke mate een kwestie van roltoebedeling is.
- *'Op weg naar een nieuwe levensfase' - TFC*
  Documentaire film, kleur, 25 min (Nederland).
  Een film over de vrouw in het climacterium, die te maken krijgt met een verminderde produktie van het oestrogeenhormoon. Behalve lichamelijke klachten brengt dit ook psychische spanningen met zich mee. De film behandelt de aanvulling van oestrogenen door middel van oestrogeenpreparaten (een Organon-film).

19 De bejaarde

'Het is vervelend om oud te worden en toch is het 't enige middel, dat men gevonden heeft om lang te leven.'
Auber

Verkenning

De bejaarde: de mens in de herfst van zijn leven. Zijn actieve aandeel in de arbeid is voorbij, hij is toeschouwer geworden. Wanneer we het leven vergelijken met een bergtocht, dan is de jeugd de periode van de beklimming van de onderste hellingen: het begin van de tocht. De volwassene begint aan de tocht naar de top, naar het hoogtepunt. Daarna komt onvermijdelijk de afdaling: het verval van de lichamelijke en geestelijke krachten, het afnemen van de sociale contacten. De één legt die afdaling misschien af langs een kort en steil pad, de ander wellicht via een lange kronkelweg: maar voor allen is het een neergaande lijn in het leven.

Opdracht

Die teruggang vindt zowel in lichamelijk als in geestelijk opzicht plaats. Organen, zintuigen, ledematen, spieren en gewrichten, waarneming, geheugen, denken, gevoelens en motivatie veranderen. Kun je enkele voorbeelden geven van de gevolgen van het ouder worden, in *lichamelijk* en in *geestelijk* opzicht?

Maar het bejaard-worden heeft nog andere consequenties: men is 'toeschouwer' geworden in het leven, schreven we hierboven al. Men neemt niet meer actief deel aan het arbeidsproces, men is 'met pensioen gegaan'.
Hiermee neemt men in de maatschappij een aparte plaats in: die van 'bejaarde'. Er zijn dus ook maatschappelijke of sociale gevolgen verbonden aan het bejaard zijn, evenals materiële gevolgen (financiën en huisvesting bv.).

Opdracht

Geef enkele voorbeelden van *materiële* en van *sociale* gevolgen van het bejaard-zijn.

Thema

De bejaardheid is de laatste fase van de menselijke ontwikkeling. Aan het bejaard-zijn is een aantal uiteenlopende aspecten verbonden, die zowel van *lichamelijke*, *geestelijke*, *maatschappelijke* als *materiële* aard zijn.
De veranderde levenssituatie van de bejaarde kan tot ernstige *identiteitsproblemen* leiden.
Er zijn verschillende *typen* bejaarden te noemen, echter onder dezelfde voorwaarde als bij de beschrijving van de puberteitstypen (een mens is nooit precies één type, kenmerken van verschillende typen kunnen in meerdere of mindere mate bij dezelfde persoon opgemerkt worden).

Informatie

Lichamelijke veroudering

Het verouderingsproces treedt bij de één vroeger op, bij de ander op een later tijdstip; bij de één verloopt het proces sneller en bij de ander vindt het proces van afnemen van de levenskrachten meer geleidelijk plaats.

De lichamelijke veroudering komt tot uiting in de veranderingen in de verschillende organen en in het verminderen van de werking van zintuigen en van de functies van het menselijk organisme.

- Zintuigen

Het waarnemen via de zintuigen gaat achteruit: de bejaarde hoort minder goed en het gezichtsvermogen neemt af; soms tonen ook reuk en tastzin een verminderde werking, evenals de smaak.

- Spierwerking

De bejaarde reageert minder snel, heeft minder lichamelijke kracht, zijn handen trillen vaak. Het lopen en bewegen wordt moeilijker, men is eerder vermoeid.

- Spijsvertering en stofwisseling

De ademhaling gaat langzamer, evenals de bloedsomloop. Hierdoor treedt een verlaagde stofwisseling op, minder behoefte aan voedsel en dus minder verbranding; en tenslotte minder controle over de lichamelijke verrichtingen (minder controle over blaas en endeldarm, constipatie of verstopping, enz.)

- Hart en hersenen

Door de verminderde bloedtoevoer en dus het verminderde zuurstoftransport naar de hersenen (ook al omdat er in de kleinste bloedvaten in versterkte mate kalkafzetting plaatsvindt) worden bepaalde organen, zoals hart en hersenen, in hun fundamentele werkzaamheden belemmerd. Hart- en vaatziekten treden eerder op, met als gevolg: verhoogde bloeddruk, kortademigheid, enz.

- Algemene kenmerken

Als algemene kenmerken van de lichamelijke veroudering noemen we: het verkleuren van de huid en het slap en droog worden van die huid, het optreden van rimpels. De haren worden grijs of vallen uit, de lichaamshouding wordt dikwijls gebogen, het totale bewegingspatroon langzamer, enz.

Geestelijke veroudering

Veel verschijnselen van de geestelijke veroudering hangen uiteraard samen met bepaalde lichamelijke veranderingen: geestelijke processen zijn dikwijls het gevolg van lichamelijke defecten.
Toch mogen we lichamelijke en geestelijke veroudering van elkaar onderscheiden, want ze verlopen niet altijd per se gelijktijdig en in onderling verband. Er zijn hoogbejaarde mensen die lichamelijk sterk verouderd zijn, maar geestelijk nog ongebroken. Anderzijds kan men ook in geestelijk opzicht hard achteruit gaan en lichamelijk nog in goede conditie verkeren.
De achteruitgang van de bejaarde in geestelijk opzicht kan verschillende oorzaken hebben:

- Degeneratie in het algemeen

Onder 'degeneratie' verstaan we een natuurlijke achteruitgang (letterlijk betekent degeneratie: ontaarding, geleidelijke achteruitgang, minderwaardig worden).
De oorzaak hiervan vormen de veranderingen in de weefsels van het *centrale zenuwstelsel* (het centrale zenuwstelsel omvat zowel de hersenen als het ruggemerg). Deze veranderingen hebben een achteruitgang in geestelijk of psychisch opzicht tot gevolg. Voorbeelden: teruggang van het geheugen, vermindering van het denkvermogen, afnemen van de snelheid van reactie, enz.

- Ziekten in het bijzonder

Ook door bepaalde ziekten degenereren de psychische functies van de bejaarde (deze functies gaan dus tengevolge van bepaalde ziekten achteruit). We noemen als voorbeelden: hersenbloeding, hersentrombose, enz.; als gevolg hiervan treden niet alleen verlammingen op, maar ook psychische stoornissen.
Andere ziekten kunnen zijn: aderverkalking ('dementia arteriosclerotica'), waarbij de psychische stoornis het gevolg is van doorstromingsmoeilijkheden van het bloed; het getroffen worden door een beroerte ('apoplexie', veroorzaakt door het breken van een bloedvat in de hersenen), enz.

Dementie

Het Latijnse 'mens' betekent letterlijk: geest (de Romeinen hadden bv. de spreuk 'Mens sana in corpore sano', ofwel: een gezonde geest in een gezond lichaam).
Het voorvoegsel de- betekent een ontkenning; letterlijk betekent 'dementie' dan ook ont-geesting, verlies van geest.
De demente bejaarde 'verkindst': valt tenslotte geheel terug op een kinderlijk niveau

Discussievraag

Bespreek met je groep, of je in het bejaard-zijn alleen *negatieve* aspecten ziet of dat er ook *positieve* factoren aan te wijzen zijn. Misschien kun je daarbij enkele citaten betreffende de bejaardheid betrekken, die wij op de volgende bladzijde geven.

Maatschappelijke situatie

Hoe vond je het citaat van Auber boven deze les? Grappig?
Zit er eigenlijk ook niet iets *negatiefs* in ('Bejaard-worden is iets ergs, maar 't is nu eenmaal niet anders')?
Allerlei beelden, die wij hierboven gebruikten bij het inleiden van het onderwerp 'bejaardheid', hadden ook iets negatiefs: de mens in de 'herfst van zijn leven', de 'afdaling van de berg', de bejaarde is 'toeschouwer' geworden, enz.
Zowel bij de lichamelijke als bij de geestelijke veroudering spraken we uitsluitend over negatieve aspecten van het bejaard-zijn: over verval van krachten, vermindering van psychische functies, enz. Ook in deze paragraaf over de maatschappelijke situatie van de bejaarde komen negatieve elementen ter sprake: isolement, eenzaamheid, enz.

De bejaarde is in de maatschappij in een bijzondere positie geraakt: hij heeft geen deel meer aan het arbeidsproces (pensionering), dikwijls moet hij zijn eigen huis verlaten om in een bejaardentehuis te gaan wonen. De maatschappij dringt hem een rol op: de rol van bejaarde, waarin hij zich kan schikken of waartegen hij zich kan verzetten. In beide gevallen staat hij 'buitenspel'.

- Schikken in de rol

Zich schikken in de rol van bejaarde betekent zich terugtrekken, het zich gedragen als een uitgeschakelde. Men sluit zich dan op in een rond zichzelf opgebouwd wereldje, heeft geen doel meer in zijn leven.

Enkele citaten over bejaardheid

'Oud worden is de kunst zich met de restjes tevreden te stellen.'
Pierre Reverdy

'Het is een teken van ouderdom het verleden te verheerlijken ten koste van het heden.'
Sydney Smith

'Het is van den ouden man, dat men wijsheid leren kan.'
Vlaams gezegde

'Het komt er niet op aan hoe oud men is, maar hoe men oud is.'
Fliegende Blätter

'Wanneer bejaarde lijders aan een kwaal medeslachtoffers van dezelfde ziekte ontmoeten, begint het gesprek en is het leven weer heerlijk.'
Logan Pearsall Smith.

'De oude van dagen is in zijn soort een even volmaakt schepsel als de jongeling.'
Georg Lichtenberg.

'De gebreken van de geest nemen toe met de ouderdom, evenals die van het gelaat.'
La Rochefoucauld

'De ouderdom komt met gebreken.'
Nederlandse zegswijs

'De jonghe dwasen
menen dat d'oude rasen,
Maar d'oude hebben meer vergeten,
Als de jonghe dwasen weten'.
Hendrik Spieghel

● Verzet tegen de rol

Schikt de bejaarde zich niét in de rol, die de samenleving van hem verwacht, houdt hij vast aan zijn eigen gewoonten en ideeën? Dan zal de samenleving dit veelal niet accepteren, omdat die ideeën en gewoonten geen regel zijn in de maatschappij.
Ook dit plaatst hem in het isolement.

Conclusie: in beide gevallen staat de bejaarde ernaast, naast de samenleving. Bovendien ziet de bejaarde vele vrienden en kennissen uit zijn omgeving wegvallen; zijn levenspartner komt te overlijden, de relaties met de vroegere werkkring vervagen snel. Uit allerlei maatschappelijke posities moet hij zich terugtrekken, de kinderen hebben intussen hun eigen gezinnen en dus valt de vader- of moederrol weg.
Maatschappelijk gezien is een belangrijk aspect van het bejaard-zijn dus: steeds meer buitenspel komen staan, steeds meer vereenzamen.

Materiële situatie

Ook in materieel opzicht is de positie van de bejaarde een uitzonderingspositie: in plaats van salaris krijgt hij of zij pensioen of AOW, in plaats van de voormalige (dikwijls eigen) woning komt de kamer in de bejaardenflat of in het verzorgingstehuis.
Voorts zijn er in de materiële sfeer dienstencentra voor bejaarden. Diverse wetten waarborgen de materiële verzorging van de bejaarde: de Wet op de bejaardenoorden, de Nota bejaardenbeleid, de Algemene Bijstandswet, enz.
We mogen zeggen, dat de materiële zorg voor de bejaarde in de naoorlogse jaren enorm is verbeterd. Maar de materiële zorg voor de bejaarde, hoe belangrijk ook, is niet de enige; *welvaart* is niet hetzelfde als *welzijn.*

Identiteitsproblemen bij de bejaarde

Het is duidelijk, dat vooral de oudere mens en de bejaarde geconfronteerd worden met allerlei veranderingen, die kunnen leiden tot identiteitsproblemen en tot een identiteitscrisis.
We geven enkele aanduidingen:
— *lichamelijke* veranderingen
(bv. grijs of kaal worden, veranderingen in de uiterlijke verschijning, impotentie, enz.);
— *pensionering*
(bv. het zich niet neer kunnen leggen bij het feit, dat men niet meer kan werken, het zich 'uitgeschakeld' voelen);
— verlies van *vader-* of *moederrol*
(ook het wegvallen van de ouderrol betekent dikwijls een aanslag op het zelfbeeld, op de eigen identiteit die mede werd opgebouwd op het leiding geven aan de eigen kinderen)
— *financiële afhankelijkheid*
(het als minderwaardig ervaren van het aangewezen zijn op Bijstandswet of andere sociale wetten);
— *hulpbehoevendheid*
(de aantasting van de zelfwaardering door het op hulp van anderen aangewezen zijn);
— verlies van *zelfstandigheid*
(bv. het zich moeten schikken naar regels en voorschriften in een verzorgingstehuis, na altijd de onafhankelijkheid ervaren te hebben van het wonen in een eigen huis);
— verlies van *zekerheden*
(na jarenlang geleefd te hebben volgens een stelsel van normen en waarden, die als 'vaststaand' ervaren werden, merkt men dat veel van die normen en overtuigingen in de maatschappij op losse schroeven zijn komen te staan).

De opsomming is nog verre van volledig; we hebben slechts een aanduiding willen geven van de vele oorzaken, die tot identiteitsproblemen kunnen leiden.

Bejaardentypen

Mits op de juiste wijze opgevat (we spraken daar al eerder over) kan een bespreking van enkele typen van bejaarden zinvol zijn. Kijk eerst opnieuw, wat we hierover zeiden bij de bespreking van de verschillende puberteitstypen.
We delen hierbij de bejaarden in enkele typen in met betrekking tot de karaktereigenschap, die bij hen het sterkst op de voorgrond treedt:

- De eerzuchtigen

Dit is het type, dat niet oud wil zijn; het type dat niet wil onderdoen voor de jongeren. Ze willen hun plaats in de maatschappij of in hun beroep niet afstaan. Het is het type van de oude boer, die baas blijft op de boerderij en over de vijftigjarige zoon; of van de zakenman, die er niet toe kan komen de zaken aan de inmiddels lang volwassen zoon over te doen. Het is het type van de oude bondskanselier, minister-president of president van een land, die ondanks toenemende kritiek op zijn regeringsbeleid niet aan aftreden denkt, tot hij misschien tenslotte wordt weggestemd. Kun je zelf een paar voorbeelden bedenken? Ze liggen voor het grijpen!

- De levenslustigen

Dit is het type dat nog van het leven wil genieten. Ze zijn oud, maar blijven jong van hart: ze scheppen nog vreugde in het leven. Niet zelden trouwen ze nog op hogere leeftijd.

- De vitalen

Dit zijn de sterken. Ze zijn nog erg kras, nog erg actief. Ze kunnen nog goed werken en blijven dat ook doen (niet zoals bij het eerste type, uit eerzucht, omdat ze niet opzij willen gaan; maar eenvoudig omdat ze nog goed kunnen). Het is het type van de gepensioneerde die vindt dat hij nog tijd genoeg heeft om bv. de boekhouding van een vereniging, een school of een kerk te voeren.

Het Latijnse 'vita' betekent: leven. Vitale mensen zijn mensen die ook op hogere leeftijd nog veel levenskracht is overgebleven.

- De afhankelijken

Hier bedoelen we de groep der bejaarden, die op hulp van anderen is aangewezen. Het is het type dat extra-zorg nodig heeft; het is ook het type dat zich graag láát verzorgen, dat graag over hun kwalen en kwaaltjes praat: het type, dat graag vertroeteld wordt.

- De wijzen

Dit is het type van de rijpe, evenwichtige mens: de vraagbaak voor iedereen. Het is vooral dit type van bejaarde (de levenswijze, gerijpte, ervaren mens) dat als raadgever aan jongeren van onschatbare waarde is. De omgang met een wijze oudere kan voor de jonge mens verfrissend zijn, omdat zij het leven gezien en geleefd hebben en er niet in wrok of met verbittering, maar met een milde glimlach over kunnen spreken.
Natuurlijk is iedere indeling in typen nog verder aan te vullen of te vervangen door een andere. We geven echter bovenstaande indeling in 5 typen, om aan de hand van de beschrijving der typen enkele vaak voorkomende eigenschappen van bejaarden nog eens duidelijker te kunnen belichten.

Samenvatting

Kun je de verschillende bejaardentypen terugvinden in de schematische tekeningetjes hieronder?
Schrijf elk type op in je schrift.

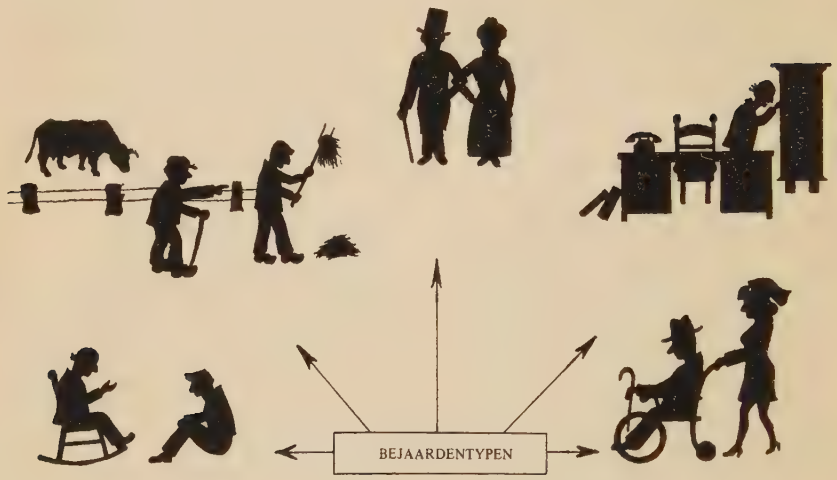

Vragen

1 Noem enkele lichamelijke veranderingen, zoals die tijdens de bejaardheid optreden.
2 Wat verstaan we onder *degeneratie?*
3 Bespreek enkele geestelijke veranderingen.
4 Noem enkele ziekten, die de oorzaak van geestelijke veroudering kunnen zijn.
5 Wat versta je onder *dementie?*
6 Wat bedoelen we met het opdringen van een *rol* aan de bejaarde?
7 Geef voorbeelden van materiële zorg voor de bejaarden.
8 Noem enkele factoren, die bij de bejaarde kunnen leiden tot *identiteitsproblemen.*
9 Welke bejaarden*typen* kun je noemen?

Filmwijzer

- *'Geen thuis voor oma' - VNFI*
  Speelfilm, zwart-wit, 30 min (Canada).
  Problemen van de bejaarden in onze moderne maatschappij. De film analyseert de verschillende factoren, die de aanpassingsmoeilijkheden bij bejaarden doen ontstaan. Vooral de patroniserende houding van jongeren leidt tot conflicten.
- *'De kleine stilte' - VNFI*
  Documentaire film, zwart-wit, 28 min (Engeland).
  De problematiek van de vereenzaming van de oudere mens.
  De film toont een zondag uit het leven van John Ronson en zijn enige metgezel: zijn kanarie.

Discussievraag

Bespreek met je groep, of de maatschappelijke zorg voor de bejaarde erop gericht moet zijn om bejaarden zo snel mogelijk in speciale tehuizen op te nemen óf om de bejaarde juist zo lang mogelijk in hun eigen vertrouwde omgeving te houden.

- *'De plussen van de Plussers' - AD*
  Geluidsband, 18 min.
  Bejaardenprobleem.

- *'Liefde met 70' - VNFI*
  Documentaire film, zwart-wit, 30 min (Zwitserland).
  Een vrouw van 70 begint een nieuw leven met een oude jeugdvriend, met wie ze erg gelukkig is. Discussiefilm over seksualiteit en erotiek bij bejaarden.

Besluit

'Een woord is dikwijls aangenamer dan een grote gave; een vriendelijk mens geeft ze beide.'
Jezus Sirach (2e eeuw v. Chr.)

Als serietitel voor dit basisboek en zijn vier vervolgdeeltjes kozen we: 'Van mens tot medemens'.
Die titel is niet zó maar gekozen: we hebben er in een paar woorden ons standpunt ten opzichte van de agogische beroepsrelatie mee willen uitdrukken. We hebben er mee willen zeggen wát naar onze mening de kern is van de agogiek, van de relatie agoog - cliënt.
Die kern is: *het (h)erkennen van de mens in de cliënt.* En daar zien we nog weinig van verwezenlijkt bij bv.:

- de gestrenge opvoeder die als stelregel huldigt: nooit met de rug naar de klas!... die dus het kind ziet als een nog verre van volmaakt wezen dat 'eronder gehouden dient te worden' en waarin vele slechte neigingen onderdrukt dienen te worden...
- de bejaardenverzorgende die onbekommerd over 'de oudjes' praat als ging het over onmondige wezens en die klaagt dat 'kamer 15 vandaag weer zo lastig is'...
- de ziekenverzorgende of verplegende die over 'die blinde darm' spreekt, wanneer hij of zij een bepaalde patiënt bedoelt...
- de verpleegkundige in een inrichting voor geestelijke gestoorden die... (vul maar in).

Ieder die een agogisch beroep gekozen heeft, dient voortdurend de eigen mentaliteit, de eigen instelling en attitude te onderzoeken. Als agoog gaat men om met mensen, niet met gevallen. De cliënt is een mens die recht heeft op ons respect, op een behandeling als persoon; een mens die we in zijn waarde moeten laten, die recht heeft op zijn eigen-aardigheden. Een mens die we niet mogen accepteren of verstoten al naar gelang die persoon al dan niet past in ons (zelfontworpen) beeld van de mens (waarmee we dus weer terug zijn bij Archie Bunker, waarmee we les 1 begonnen...).

Wanneer we hier de juiste attitude ontwikkelen, is onze agogische beroepsuitoefening niet alleen een functioneren van agoog tot cliënt, maar vooral: *van mens tot medemens.*

Alfabetische begrippenlijst

Verschillende van deze termen worden op meerdere pagina's gebruikt. We verwijzen alleen naar de pagina, waar de term nader wordt uitgelegd of voor de eerste maal wordt gebruikt. In enkele gevallen verwijzen we echter naar meer dan een pagina.

A

Abstract 56-129	onaanschouwelijk, ontastbaar
Abstraheren 138	het loslaten van alle bijkomstige en toevallige (concrete) kenmerken, tot een algemeen begrip overblijft
Adolescentie 155	overgangsfase naar de volwassenheid, laatste fase van de jeugd
Affectie 126	genegenheid
Affectieve verwaarlozing 126	het ontberen van gevoelens van genegenheid bij het kind (de baby)
Agogie 11	dienstverlening aan anderen
Agogiek 12	theorie van de dienstverlening aan anderen
Agoog 11	dienstverlener, hulpverlener
Andragogie 11	dienstverlening aan volwassenen
Andragogiek 12	theorie van de dienstverlening aan volwassenen
Andragoog 12	dienstverlener aan volwassenen
Apoplexie 171	'beroerte', het gevolg van het breken van een bloedvat in de hersenen
Attitude 107	houding, instelling, mentaliteit

C

Cliënt 11	degene aan wie de agoog hulp verleent; de hulpvragende
Climacterium 165	aanpassingsperiode (einde vrouwelijke vruchtbaarheid)
Communicatie 80	wederzijdse beïnvloeding van gedachten, gevoelens en strevingen
Competitie 34	wedstrijd, wedijver
Concreet 56-129	aanschouwelijk, tastbaar
Conflict 30	botsing (van gevoelens, van inzichten, enz.)
Conformisme 100	zich gedragen overeenkomstig de groepsregels
Constructie 32	bouwen, samenstellen
Cultuur 25	beschaving

D

Debiliteit 62	lichtste vorm van zwakzinnigheid
Degeneratie 171	geleidelijke achteruitgang
Dementia arteriosclerotica 171	aderverkalking
Dementie 171	(letterlijk: ont-geesting) geleidelijke en onherstelbare verzwakking van de verstandelijke vermogens (als gevolg van hersenletsel)

E

Emancipatie 86-167	gelijkberechtiging
Enquête 49	methode van gerichte schriftelijke ondervraging
Experiment 49	proef, proefneming om een bepaalde veronderstelling te controleren
Expressie 81	uitdrukking, uiting (uitdrukken van gevoelens door bewegingen en gelaatsuitdrukking)

F

Face-to-face-groep 94	kleine groep, met zeer directe onderlinge contacten
Fantasieleugen 130	onwaarheden, berustend op de verbeeldingskracht van het kind
Feministen 86-167	voorstandsters voor gelijkberechtiging van de vrouw
Formeel 87	volgens de vorm
Formele rol 87	verwachtingspatroon ten opzichte van ons gedrag volgens de voorgeschreven vorm

G

Generatieconflict 104	botsing tussen het oudere en het jongere geslacht
Gerontagogie 11	dienstverlening aan bejaarden
Gerontagogiek 12	theorie van de dienstverlening aan bejaarden
Gerontagoog 12	dienstverlener aan bejaarden
Gezinsverdunning 117-125	het verschijnsel van de steeds kleiner wordende gezinnen
Groepsdynamica 92	bestudering van het groepsleven
Groepsopinie 107	groepsmening

H

Hebefrenie 154	ziekelijke zwaarmoedigheid tijdens de puberteit
Hormoon 146	kliersap
Hypofyse 146	klier in de hersenen

I

Identificatie 133-143	vereenzelviging met een andere persoon, die ander als voorbeeld nemen voor het eigen gedrag
Identiteit 72-73	zelfbeeld; het idee dat we van onszelf hebben
Identiteitscrisis 76	verstoring van het zelfbeeld
Idiotie 62	zwaarste vorm van zwakzinnigheid
Illusie 53	dwaling van de zintuigen, zinsbedrog
Imbeciliteit 62	vrij zware vorm van zwakzinnigheid
Individu 79	enkeling
Informele rol 87	verwachtingen omtrent ons gedrag los van de voorgeschreven vorm
Instinct 45	spontaan aangeboren gedrag (aangepast aan een doel dat men zich niet bewust is)
Intellect	verstand
Intellectueel 58	verstandelijk (ook: ontwikkeld)
Intelligentie 56-60-65 e.v.	denkvermogen, vermogen om (nieuwe) problemen op te lossen
Intelligentiequotiënt 61	maatstaf, om de intelligentie in een getal uit te drukken
Interactie 82	activiteiten van meerdere personen, die op elkaar betrokken zijn (wederkerige communicatie)
Interview 49	methode van gerichte mondelinge ondervraging; vraaggesprek
Intuïtie 165	ingeving; vermogen om iets aan te voelen zonder er een redenering voor te hebben

J

Juventus 161-162	jongere volwassenheid

K

karakter 69	het (duurzame) geheel van eigenschappen van een mens

M

menopauze 165	einde van de maandelijkse ongesteldheid van de vrouw
milieu 22	omgeving
model 28-29	ideaalbeeld
motief 58	beweegreden
motivatie 58	geheel van factoren die iemands gedrag bepalen.

N

Non-conformisme 102	zich afwijkend gedragen ten opzichte van als normaal geldende regels
Norm 100	richtlijn, voorschrift, gedragsregel

O

Observatie 48	methode van gericht waarnemen

P

Pedagogie 11	opvoeding
Pedagogiek 12	opvoedkunde; theorie van de opvoeding
Pedagoog 10-12	opvoeder
Prepuberteit 124	ontwikkelingsfase vóór de puberteit
Presenium 161-162	beginnende ouderdom
Primair 115	letterlijk: eerste; oorspronkelijk
Primaire groep 115	leefgroep ('face-to-face'-groep) met veel onderlinge, persoonlijke contacten en directe communicatie
Psyche 45	de menselijke geest
Psychisch 52	geestelijk
Psychologie 45	gedragsleer
Psycholoog 45	specialist in de wetenschap van het menselijk gedrag
Puber 145	jonge mens, tot geslachtelijke rijpheid gekomen
Puberteit 145	ontwikkelingsfase; lichamelijke en geestelijke rijping

R

Realisme 137-138	alleen rekening houdend met de werkelijkheid, met de feiten
Realiteit 137	werkelijkheid
Rol 85	het gedrag zoals anderen dat van ons verwachten
Rolconflict 87	tegenstrijdige rolverwachtingen (ten aanzien van het gedrag van één persoon)

S

Secundair 115	letterlijk: tweede
Secundaire groep 115	meestal grotere groep met minder onderlinge contacten, meer zakelijke sfeer en veelal indirecte communicatie
Senium 161-162	ouderdom, bejaardheid
Sociaal 66-79	maatschappelijk; gericht op de ander
Subcultuur 103	eigen cultuur van kleinere groep, binnen het geheel van de cultuur

T

Teaching-machines 29-32	onderwijsapparatuur (tv., film, videorecorder, enz.)
Test 50-60	methode om de vaardigheden van een proefpersoon op een bepaald gebied te onderzoeken

V

Virilitas 161-162	oudere volwassenheid
Vitaal 175	levenskrachtig
Vooroordeel 108	oordeel over mensen of zaken, dat niet gegrond is op de werkelijkheid (vooringenomenheid)

Verantwoording

Auteur en uitgever zijn dank verschuldigd aan de volgende instanties voor hun toestemming tot publikatie van foto's:

A.B.C. Press, Amsterdam: blz. 43, 71, 75, 76, 101, 112, 116, 121, 127, 131, 135, 139, 150, 162, 169, 172
Anefo, Amsterdam: blz. 15, 19, 81, 86, 89, 91, 102, 167
A.N.P., Amsterdam: blz. 31, 50, 55, 66, 67, 73, 78, 80, 93, 99, 104, 141, 155, 177
Gemeente Museum, Den Haag 54
Televizier, Amsterdam 88
Pim van Passel blz. 116

B

De serie Van mens tot medemens bestaat uit

1 basisboek (deel 1) en 4 katernen (deel 2 t/m 5).
Deel 1. De mens
Een algemene verkenning van het menselijk gedrag
Deel 2. De jonge mens
Grondbeginselen van de opvoeding van kinderen
Deel 3. De bejaarde mens
Grondbeginselen van de omgang met bejaarden
Deel 4. De zieke mens
Grondbeginselen van de omgang met zieken
Deel 5. De gestoorde mens
Grondbeginselen van de omgang met geestelijk gestoorden

2906